

Міністерство юстиції України
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2021

УДК 343.98
С89

Колектив авторів:

О. М. Ключев, д-р юрид. наук, проф.— вступ, розділи 1—5, підрозділи 6.2—6.3;
О. П. Угровецький, д-р юрид. наук, проф.— підрозділи 5.1—5.3;
Е. Б. Сімакова-Єфремян, д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.—
підрозділи 2.2—2.4;
І. А. Петрова, д-р юрид. наук, проф.— підрозділи 2.1, 3.3—3.4, 4.1—4.4, 6.1,
висновки, глосарій;
Є. М. Попович, д-р юрид. наук, проф.— підрозділ 6.4;
О. П. Снігерьев, д-р юрид. наук, проф.— підрозділи 3.1—3.2;
С. Г. Гаспарян, канд. юрид. наук — підрозділи 4.1—4.2.

Судові експертизи в адміністративному провадженні : навч.
C89 посіб. / Ключев О. М. та ін. — Харків : Право, 2021. — 288 с.

ISBN 978--966-998-249-0

У навчальному посібнику розглянуто теоретичні, процесуальні та методичні питання судової експертизи в адміністративному провадженні. Висвітлено роль судового експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності. Поданий матеріал адаптовано до вимог сучасного законодавства.

Для студентів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти, аспірантів і викладачів юридичних спеціальностей.

УДК 343.98

ISBN 978-966-998-249-0

© Ключев О. М. та ін., 2021

© Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021

ЗМІСТ

Вступ	5
Скорочення	7
1. Адміністративний процес та загальна характеристика видів адміністративного провадження	8
1.1. Поняття, особливості та структура адміністративного процесуального права	8
1.2. Поняття, особливості та структура адміністративного процесу. Адміністративні провадження	14
1.2.1. Провадження у справах про адміністративні правопорушення	20
1.2.2. Відкриття провадження в адміністративній справі (провадження в суді першої інстанції)	28
1.2.3. Підготовче провадження (провадження в суді першої інстанції)	33
1.2.4. Розгляд справи по суті (провадження в суді першої інстанції)	35
1.2.5. Апеляційне провадження (перегляд судових рішень)	36
1.2.6. Касаційне провадження (перегляд судових рішень)	39
1.2.7. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами	42
1.3. Адміністративні процедури	43
2. Теоретичні, процесуальні та загально-методичні питання судової експертизи в адміністративному провадженні крізь призму поглядів науковців.	48
2.1. Історичні аспекти становлення та розвитку судової експертизи ...	48
2.2. Теоретичні засади судової експертизи в адміністративному провадженні	63
2.3. Методична основа експертних досліджень в адміністративному провадженні	72
2.4. Характеристика вимог до спеціальних знань як основи проведення судової експертизи в адміністративному провадженні	84
3. Сутність та роль судової експертизи в доказуванні як процесуальна форма пізнання в адміністративному провадженні ...	97
3.1. Докази та доказування за вимогами КУпАП	97
3.2. Докази та доказування за вимогами КАСУ	109
3.3. Процесуальні питання експертизи в адміністративному провадженні	122
3.4. Висновок експерта — джерело доказів в адміністративному провадженні	133

4. Характеристика судового експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності в адміністративному провадженні	150
4.1. Особливості підготовки судових експертів	150
4.2. Формування професійних якостей судових експертів	160
4.3. Основні елементи правового статусу експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення	173
4.4. Регламентування правового статусу судового експерта в адміністративному судочинстві	184
5. Регламентування участі судового експерта в адміністративному провадженні	198
5.1. Експерт у системі суб'єктів провадження у справах про адміністративні правопорушення	198
5.2. Участь судового експерта в окремих стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення	208
5.3. Участь судового експерта в адміністративному судочинстві	214
6. Методичне й організаційне супроводження судово-експертних досліджень, що найчастіше призначають в адміністративному провадженні	225
6.1. Динаміка кількості судових експертиз, виконаних у ХНДІСЕ в адміністративних провадженнях	225
6.2. Судові інженерно-транспортна, транспортно-товарознавча та дорожньо-технічна експертизи в адміністративних провадженнях	237
6.3. Судова експертиза в адміністративних провадженнях про порушення податкового законодавства	245
6.4. Судова експертиза в адміністративних провадженнях про порушення митного законодавства	255
Висновки	264
Джерела посилання	268
Глосарій	281

ВСТУП

Одним із першочергових завдань держави є зміцнення законності й правопорядку, що забезпечується високою ефективністю діяльності правоохоронних органів та інституту судової експертизи. Важливість в означеній правоохоронній сфері інституту судової експертизи зумовлена значенням висновку експерта як засобу доказування під час розгляду справ у сучасному судочинстві.

В адміністративному провадженні судова експертиза є основною формою використання спеціальних знань і сучасних науково-технічних досягнень під час розгляду справ про адміністративні правопорушення та адміністративних справ, що суттєво розширює пізнавальні можливості такого судового розгляду справ встановленням усіх значущих обставин.

Загальне завдання судової експертизи в адміністративному провадженні полягає в установленні істини під час провадження й розгляду справ про адміністративні правопорушення та адміністративних спорів, на підставі спеціальних знань і навичок судових експертів¹.

Це пов'язано із тим, що до процесу судочинства постійно залучаються нові види об'єктів, які мають інформацію про публічно-правові спори або адміністративне правопорушення, а також із потребою в удосконаленні чинних та появою нових судово-експертних методів і методик у сучасних галузях наукового знання. Будь-яку судову експертизу, крім загального завдання, обумовлено кропітким визначенням предмета та можливостей експертизи, ретельною підготовкою об'єктів для спеціального дослідження, науковою обґрунтованістю вибору експерта й експертної установи, усебічним оцінюванням висновку експерта та його залученням для встановлення істини у конкретних справах.

Актуальність розробки теоретичних засад та узагальнення практики здійснення судово-експертної діяльності в адміністративному провадженні зумовлена:

- відсутністю прийнятих для практики узагальнень сучасних наукових досліджень з питань правового забезпечення судової експертизи в адміністративному провадженні;
- прогалинами нормативно-процесуального регулювання підготовки, призначення та проведення судової експертизи;
- незавершеністю формування правового статусу судового експерта у справах про адміністративні правопорушення й вирішенні публічно-правових спорів;

¹ Ключев О. М. Правове регулювання судової експертизи в справах про адміністративні правопорушення: сучасний стан і перспективи розвитку // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. Харків : Право, 2016. Вип. 16. С. 142.

- характеристиками доказової сутності висновку експерта в адміністративному провадженні тощо.

Метою цієї роботи є розроблення навчального посібника на основі комплексного аналізу нормативно-правової бази та експертної практики з процедурних питань, пов'язаних з призначенням і проведенням судових експертиз, оцінюванням висновків експерта в адміністративному провадженні.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі питань, пов'язаних з призначенням та проведенням судових експертиз, оцінюванням експертних висновків у справах про адміністративні правопорушення та адміністративному судочинстві; розробленні рекомендацій учасникам адміністративного провадження для з'ясування обставин, що мають значення для справи й потребують застосування спеціальних знань.

Проект навчального посібника підготовлено на основі чинного законодавства України, напрацювань багатьох науковців із цього напрямку дослідження, а також досвіду авторського колективу з проведення експертної роботи та розроблення навчально-методичних матеріалів.

Це видання застосовуватиметься як базовий навчальний посібник в експертних установах Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України для працівників правоохоронних органів, судів та інших для з'ясування та аналізу обставин, що мають значення для справи й потребують спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо в адміністративному судочинстві та вирішенні справ про адміністративні правопорушення, а також у процесі навчання осіб, які мають намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта, викладачів, аспірантів і студентів вищих юридичних закладів освіти та працівників науково-дослідних установ відповідного профілю.

СКОРОЧЕННЯ

ГПК — Господарський процесуальний кодекс України.

ЕКК — експертно-кваліфікаційна комісія.

ЗУ — Закон України.

КАСУ — Кодекс адміністративного судочинства України.

КК — Кримінальний кодекс України.

КПК — Кримінальний процесуальний кодекс України.

КУпАП — Кодекс України про адміністративні правопорушення.

МЮУ — Міністерство юстиції України.

НКМР — Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України.

ПК — Податковий кодекс України.

СЕ — судова експертиза.

СЕД — судово-експертна діяльність.

СЕУ — судово-експертна установа.

ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс України.

1. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Поняття, особливості та структура адміністративного процесуального права

Щодо теоретичних та практичних засад адміністративного процесу слід зазначити, що сьогодні адміністративний процес як наукова і прикладна дисципліна перебуває в стані постійного удосконалення. Е. Ф. Демський із цього приводу зазначає: «Конституційні положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3), а також закріплення універсального права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55) потребують:

- а) створення організаційно-правових механізмів реформування судової системи, правоохоронних та контрольно-наглядових органів, удосконалення норм матеріального права, створення економіко-соціальних умов, які б забезпечили вільне та ефективне користування належними людині правами і свободами;
- б) встановлення юридичних режимів щодо дотримання (виконання) принципів адміністративно-процесуальної діяльності, чіткого встановлення адміністративно-процесуального статусу суб'єктів адміністративного процесу, повноти правової урегульованості процесуальної діяльності, вдосконалення норм процесуального права, які б представляли собою чітку, налагоджену систему розгляду індивідуальних адміністративних справ, забезпечення проведення в життя принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність;
- в) здійснення концептуальних, методологічних досліджень засад захисту прав і законних інтересів учасників правовідносин, створення ґрунтовних наукових праць, теоретичних і прикладних розробок у галузі адміністративного процесу, втілення нових підходів і поглядів на роль адміністративного процесуального права у суспільстві»¹.

В. О. Тімашов виокремлює три основні підходи до визначення поняття адміністративного процесу:

¹ Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 11, 12.

- 1) «юрисдикційний», за яким «адміністративний процес — це провадження в справах про адміністративні правопорушення», де адміністративний процес має виключно юрисдикційний (правоохоронний) зміст;
- 2) «управлінський (регулятивний)», за яким «адміністративний процес — це вся сукупність адміністративних проваджень»;
- 3) «судочинський», за яким «адміністративний процес... розглядається тільки як судовий розгляд публічно-правових спорів, віднесених до компетенції адміністративних судів». Щодо останнього, то вчений зазначає наявність точки зору, за якою «адміністративний процес — це форма правосуддя, тобто адміністративне судочинство, а діяльність органів публічної адміністрації взагалі має не процесуальний, а процедурний характер <...> адміністративні процедури»¹.

Він же, цілком справедливо для свого часу, нагадував, що «розуміння адміністративного процесу лише як форми правосуддя в адміністративних справах відповідає поняттю адміністративно-процесуального права, закріпленого в Кодексі адміністративного судочинства»². При цьому, як уже сьогодні зазначає М. В. Джафарова, такий «доктринальний погляд на зміст адміністративного процесу утвердився у наукових колах у зв'язку із законодавчим закріпленням у КАС України терміну «адміністративний процес» (така норма-дефініція зберігалася з 2005 р. до кінця грудня 2017 р.)»³. Зважаючи на дванадцятирічну практику, зведення «розуміння адміністративного процесу виключно до діяльності органів судової влади або форми правосуддя», можна взяти до уваги думку вченої, що «на сторінках новітньої правничої літератури переважають і залишаються й до нині домінуючими «широка» і «судочинська» концепції», та вважати, що така тенденція серед науковців і практиків ще домінуватиме деякий час. По-перше, вона є практичним надбанням адміністративного процесуального права, по-друге, є необхідним елементом сучасного розуміння юрисдикційного розуміння адміністративного процесу, по-третє, може бути використана в напрацюванні концептуальних теоретичних засад його розвитку.

Отже, як зазначають деякі вчені, «адміністративний процес — це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність виконавчих органів (посадових осіб) по розгляду і вирішенню різного роду індивідуальних адміністративних справ, що виникають у сфері державного управління, в порядку реалізації завдань і функцій виконавчої влади. <...>

¹ Тімашов В. О. Поняття адміністративного процесу, його ознаки, принципи, структура, класифікація // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 3. С. 170—171.

² Там само. С. 171.

³ Джафарова М. В. Адміністративне процесуальне право України: питання теорії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2018. С. 13.

Адміністративний процес включає в себе такі складові, як: адміністративні процедури, адміністративну юрисдикцію, адміністративну юстицію»¹.

Щодо відмінності адміністративного процесу від адміністративного права, на думку Е. Ф. Демського, «принциповою відмінністю адміністративного процесу від адміністративного права є те, що адміністративний процес — це урегульована нормами адміністративного процесуального права система відносин щодо забезпечення, реалізації та захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, в деяких випадках і держави або суспільства в цілому. Адміністративне право, у свою чергу, — це система юридичних норм, за допомогою яких регулюються державно-владні, організуючі суспільні відносини, що виникають у зв'язку з діяльністю публічної адміністрації у сфері реалізації виконавчо-розпорядчих функцій». Він же зазначає, що «адміністративне право — це державно-владне регулювання суспільних відносин, а адміністративне процесуальне право — це надання адміністративних послуг та захист прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, публічного інтересу суспільства»².

Загалом, на думку М. В. Джафарової, «під предметом адміністративного процесуального права запропоновано розуміти систему правових (фактичних) відносин, які не підлягають регулюванню жодною іншою галуззю права, і складаються у сфері адміністративного судочинства з приводу розгляду та вирішення публічно-правових спорів по суті у законодавчо визначеному порядку в адміністративному суді першої інстанції, їх перегляду в апеляційній та касаційній інстанціях, провадженню за нововиявленими або виключними обставинами та виконанню судових рішень в адміністративних справах»³.

Вона ж зазначає, що «системою адміністративного процесуального права виступає об'єктивно обумовлена, внутрішньо узгоджена, цілісна, відносно стала, структурно організована сукупність адміністративно-процесуальних норм, розподілених по правовим інститутам та підінститутам, об'єднаних загальним предметом і методами правового регулювання цієї галузі права, які регламентують здійснення адміністративного судочинства в адміністративних справах з метою виконання його завдань»⁴.

Адміністративно-процесуальні відносини — це «врегульована нормами адміністративно-процесуального законодавства система процесуальних взаємозв'язків стадійного та динамічного характеру, що виникають між суддею адміністративного суду (у визначених КАС України випадках — колегіального складу суду) та учасниками судового процесу (один з яких

¹ Поняття та особливості адміністративного процесу. URL: https://studme.com.ua/18111210/pravo/suschnost_administrativnogo_protsesta_osnovnye_ponyatiya.htm#88 (дата звернення: 08.10.2018).

² Демський Е. Ф. Знач. твір. С. 17.

³ Джафарова М. В. Знач. твір. С. 28.

⁴ Там само. С. 30.

завжди є суб'єктом владних повноважень), у процесі розгляду і вирішення адміністративних справ, на основі взаємних процесуальних прав і обов'язків через адміністративно-процесуальну діяльність, що здійснюється в межах передбаченою процесуальним законом процедурою, з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень»¹.

Адміністративні процедури — це впорядковані в нормативному порядку дії органів виконавчої влади та утворених цими органами державних установ, спрямованих на реалізацію передбачених законодавством або підзаконними нормативними правовими актами прав і свобод громадян, прав і законних інтересів організацій.

Під **адміністративною юрисдикцією** розуміється процес розгляду та вирішення адміністративних спорів (зокрема розгляду скарг громадян та організацій органами публічної влади) застосування органами виконавчої влади та судами заходів адміністративного примусу до фізичних і юридичних осіб.

Адміністративна юстиція передбачає судовий контроль за законністю актів державного управління, що їх ухвалюють органи (посадові особи) виконавчої влади, та актів, погоджених органами місцевого самоврядування.

В адміністративному процесі (відповідно до ст. 4 КАСУ) сьогодні законодавчо регламентовані такі визначення та поняття:

- 1) **адміністративна справа** — переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір;
- 2) **публічно-правовий спір** — спір, у якому:
 - а) хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, зокрема на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; *або*
 - б) хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; *або*
 - в) хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи;
- 3) **адміністративний суд** — суд, компетенцією якого цим Кодексом визначено розгляд і вирішення адміністративних справ;

¹ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (в ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

- 4) *суд* — суддя адміністративного суду, який розглядає і вирішує адміністративну справу одноосібно, колегія суддів, інший визначений цим Кодексом склад адміністративного суду;
- 5) *адміністративне судочинство* — діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому цим Кодексом;
- 6) *судовий процес* — правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства;
- 7) *суб'єкт владних повноважень* — орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства (зокрема на виконання делегованих повноважень) або надання адміністративних послуг;
- 8) *позивач* — особа, на захист прав, свобод та інтересів якої подано позов до адміністративного суду, а також суб'єкт владних повноважень, на виконання повноважень якого подано позов до адміністративного суду;
- 9) *відповідач* — суб'єкт владних повноважень, а у випадках, визначених законом, й інші особи, до яких звернена вимога позивача;
- 10) *письмове провадження* — розгляд і вирішення адміністративної справи або окремого процесуального питання в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанції без повідомлення і/або виклику учасників справи та проведення судового засідання на підставі матеріалів справи у випадках, зумовлених КАСУ;
- 11) *розумний строк* — найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватливих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах;
- 12) *судове рішення* — рішення, постанова, ухвала суду будь-якої інстанції;
- 13) *рішення суду* — рішення суду першої інстанції, у якому задоволено позовні вимоги;
- 14) *постанова* — письмове рішення суду апеляційної або касаційної інстанції в адміністративній справі, у якому задоволено вимоги апеляційної чи касаційної скарги;
- 15) *ухвала* — письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання;
- 16) *адміністративний договір* — спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їхньому волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права

та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері й укладається на підставі закону:

- а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень;
 - б) для делегування публічно-владних управлінських функцій;
 - в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом;
 - г) замість видання індивідуального акта;
 - д) для врегулювання питань надання адміністративних послуг;
- 17) *публічна служба* — діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування;
- 18) *нормативно-правовий акт* — акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який визначає, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин і який розраховано на довгострокове та неодноразове застосування;
- 19) *індивідуальний акт* — акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк;
- 20) *адміністративна справа незначної складності (малозначна справа)* — адміністративна справа, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження і/або судового засідання для повного та усебічного визначення її обставин;
- 21) *типові адміністративні справи* — адміністративні справи, відповідачем у яких є той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги;
- 22) *зразкова адміністративна справа* — типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення;
- 23) *похідна позовна вимога* — вимога, задоволення якої залежить від задоволення іншої позовної вимоги (основної вимоги);
- 24) *розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб* — розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, який вираховується станом

на 1 січня календарного року, у якому подано відповідну заяву або скаргу, вчинено процесуальну дію чи ухвалено судові рішення.

Слід зазначити, що, наприклад, стосовно визначень «постанова» та «ухвала», то загальною ознакою, яка об'єднує ці види судових рішень, є те, що в них виявляється реалізація судової влади.

1.2. Поняття, особливості та структура адміністративного процесу. Адміністративні провадження

Як зазначає Е. Ф. Демський, «на визначення поняття адміністративного процесу значний вплив здійснюють взаємопов'язані з предметом правового регулювання норми права і правові інститути, які входять до галузі права, становлять її систему.

Аналіз авторських концепцій та підходів щодо визначення адміністративного процесу дає можливість дійти висновку про наявність двох форм адміністративного процесу: управлінської і судової. Ці форми неможна ототожнювати, але на рівні проваджень вони утворюють правові інститути та складають окрему галузь адміністративного процесуального права, яка, на противагу процесу (діяльності у сфері публічних відносин), існує в реальності як цілісна правова система».

На думку вченого, «розподіл адміністративного процесу на окремі провадження відображає об'єктивну необхідність урегулювання якісно однорідних суспільних відносин за сферою їх дії, мети, кола завдань та способів їх вирішення з урахуванням професійної спеціалізації процесуальної діяльності різних уповноважених суб'єктів. Усі адміністративні провадження органічно пов'язані між собою, наділені багатьма загальними ознаками з притаманними кожному провадженню метою та колом завдань. Наприклад, мета провадження з адміністративного судочинства зовсім інша, ніж мета провадження із застосування заходів адміністративного примусу»¹.

О. В. Кузьменко та Т. О. Гуржій пропонують під провадженням вважати якісно однорідну групу процесуально-процедурних дій із владної реалізації будь-яких відособлених матеріально-правових норм².

За В. О. Тімашовим, «адміністративне провадження — це вид адміністративного процесу, який об'єднує послідовно здійснювані уповноваженим суб'єктом (публічною адміністрацією) процесуальні дії щодо розгляду та вирішення індивідуальних справ»³. Він же зазначає, що

¹ Демський Е. Ф. Зазнач. твір. С. 110—111.

² Кузьменко О. В., Гуржій Т. О. Адміністративно-процесуальне право України : підручник/за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Атіка, 2007. 416 с.

³ Тімашов В. О. Зазнач. твір. С. 173.

адміністративні провадження поділяються на юрисдикційні провадження, «для яких характерним є наявність таких ознак:

- 1) наявність спору;
- 2) належне процесуальне оформлення;
- 3) змагальність сторін у провадженні;
- 4) обов'язкове прийняття рішення у вигляді юридичного акта;
- 5) розмаїття органів, уповноважених розглядати адміністративні справи.

До таких проваджень слід віднести: провадження у справах про адміністративні правопорушення; дисциплінарне провадження; провадження за скаргами осіб» та неюрисдикційні провадження, «для яких не притаманна наявність ознак юрисдикційного характеру.

До неюрисдикційних проваджень відносять такі: провадження з обробки та прийняття нормативних актів; провадження з прийняття індивідуальних актів управління; провадження із застосуванням адміністративно-попереджувальних заходів; провадження із застосуванням заходів адміністративного припинення; реєстраційне провадження; дозвільне провадження; установче провадження; провадження з реалізації контрольно-наглядових повноважень; виконавче провадження; атестаційне провадження; провадження з приватизації державного майна; провадження у земельних, екологічних, фінансових, бюджетних та податкових справах; діловодство та ін.»¹.

Сьогодні (згідно зі ст. 19 КАСУ) юрисдикція адміністративних судів (предметна юрисдикція) поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема:

- 1) спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових або індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом визначено інший порядок судового провадження;
- 2) спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- 3) спорах між суб'єктами владних повноважень щодо реалізації їхньої компетенції у сфері управління, зокрема делегованих повноважень;
- 4) спорах, які виникають щодо укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;
- 5) за зверненням суб'єкта владних повноважень у разі, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єктові законом;
- 6) спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму;

¹ Тімашов В. О. Зазнач. твір. С. 174—175.

- 7) спорах фізичних чи юридичних осіб з розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;
- 8) спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;
- 9) спорах щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб;
- 10) спорах щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб;
- 11) спорах фізичних чи юридичних осіб щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності замовника у правовідносинах, які виникли на підставі Закону України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» (за винятком спорів, пов'язаних з укладенням договору з переможцем переговорної процедури закупівлі, а також зміною, розірванням і виконанням договорів про закупівлю);
- 12) спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів охорони державного кордону у справах про правопорушення, передбачені Законом України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень»;
- 13) спорах щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917—1991 років».

На думку Е. Ф. Демського, аналіз ознак адміністративного провадження дозволяє зробити висновок, що всі провадження за формою їх здійснення можна поділити на три групи¹:

- провадження у сфері управління;
- провадження з адміністративного судочинства;
- адміністративно-деліктні провадження.

Провадження у сфері управління складаються під час вирішення конкретної індивідуальної справи органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами або іншим суб'єктом, який на основі законодавства уповноважений розглядати та вирішувати адміністративні справи в інстанційному (адміністративному, позасудовому) порядку, крім притягнення до адміністративної відповідальності.

Провадження з адміністративного судочинства — це розгляд і вирішення адміністративним судом публічно-правового спору, у якому

¹ Демський Е. Ф. Значч. твір. С. 119.

хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює функції на основі законодавства у сфері державного управління (зокрема, й на виконання делегованих повноважень).

При цьому, як зазначено в ч. 3 ст. 3 КАСУ, «провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи»¹.

До проваджень з адміністративного судочинства (з урахуванням інстанційної юрисдикції адміністративних судів за ст. 22—24 КАСУ) належать:

- а) провадження в суді першої інстанції;
- б) апеляційне провадження (перегляд судових рішень, ст. 292—326);
- в) касаційне провадження (перегляд судових рішень, ст. 327—360);
- г) провадження в окремих категоріях адміністративних справ (розгляд окремих категорій складних справ — ст. 264—267; розгляд окремих категорій термінових адміністративних справ — ст. 268—289);
- д) провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами (ст. 361—369).

Адміністративно-деліктні провадження — це розгляд і вирішення адміністративних справ, пов'язаних із вчиненням адміністративних проступків та притягненням правопорушників до адміністративної відповідальності. До адміністративно-деліктних проваджень належать:

- а) провадження в справах про адміністративні правопорушення;
- б) деліктні провадження у разі прийняття нового Кодексу України про адміністративні (чи кримінальні) проступки (делікти).

Слід враховувати, що відповідно до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення² адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на існуючий порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється згідно з КУпАП, на основі суворого додержання законності

¹ Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АНВШ України М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 522 с.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін та допов.) // Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122 (зі змінами та допов.).

(ст. 7); ведеться на підставі закону, що діє під час і за місцем розгляду справи про правопорушення (ст. 8).

Як зазначається, провадження у справах про адміністративні правопорушення — це особливий вид процесуальної діяльності, урегульована нормами адміністративно-процесуального права діяльність уповноважених органів, що спрямована на притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили адміністративні правопорушення; це комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій, спрямованих на своєчасне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законодавством, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності, які здійснюються спеціально уповноваженим органом або посадовою особою державних органів з метою охорони прав і законних інтересів громадян, охорони власності, виконання завдань з охорони громадського порядку та громадської безпеки ¹.

Ознаками провадження у справах про адміністративні правопорушення є такі ²:

- 1) воно виникає тільки у зв'язку зі вчиненням адміністративного проступку;
- 2) для нього характерне встановлене законодавством коло суб'єктів;
- 3) воно вирізняється індивідуальністю процесуальних актів, які ухвалено у ході провадження;
- 4) застосування під час цього провадження заходів державного примусу зумовлює високий ступінь формалізації процесу;
- 5) за допомогою цього провадження реалізуються заходи адміністративної відповідальності.

Проти інших адміністративних проваджень, провадження в справах про адміністративні правопорушення більш докладно регламентовано в законодавстві України. Основні положення цього провадження зосереджено в р. 4 («Провадження в справах про адміністративні правопорушення») та 5 («Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень») КУАП.

Крім КУАП, процедури провадження у справах про адміністративні проступки також врегульовано Митним кодексом України (р. 19 «Провадження в справах про порушення митних правил») та іншими актами (спеціальними нормами), здебільшого підзаконними, які регламентують

¹ Провадження в справах про адміністративні правопорушення. URL: https://pidruchniki.com/15431216/pravo/provazhennya_spravah_pro_administrativni_praporushennya (дата звернення: 08.10.2018).

² Там само.

питання притягнення до відповідальності юридичних осіб та особливості провадження з окремих категорій адміністративних проступків.

Провадження (у загальному вигляді) містить такі процесуальні стадії (стадії адміністративно-процесуальної діяльності):

- аналіз ситуації — порушення адміністративної справи;
- прийняття рішення у справі;
- виконання прийнятого рішення.

На думку деяких учених, провадження у справах про адміністративні правопорушення долає такі окремі стадії:

- 1) порушення адміністративного провадження й адміністративне розслідування;
- 2) розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення за нею постанови;
- 3) перегляд справи у зв'язку з оскарженням або опротестуванням постанови за справою;
- 4) виконання постанови про накладення адміністративного стягнення ¹.

У деяких випадках порушення адміністративного провадження й адміністративне розслідування розглядають як окремі стадії ².

Слід зазначити, що назва, зміст і сутність стадій визначено такими внутрішніми етапами (окремими процесуальними діями), як: порушення справи; з'ясування причин і обставин вчинення правопорушення, виявлення винних, спричиненої шкоди тощо; процесуальне оформлення результатів розслідування; направлення матеріалів для розгляду справи за підвідомчістю; підготовка справи до розгляду та слухання справи; аналіз зібраних матеріалів про обставини справи; прийняття постанови по суті справи; доведення змісту цієї постанови до відома правопорушника тощо.

Загалом процесуальну стадію можна визначити як частину процесу, у межах якої учасники певного адміністративного провадження виконують обов'язкові чи можливі дії, передбачені для цієї стадії, оформлюють відповідними юридичними документами. Виконання дій у межах попередньої стадії є необхідною умовою реалізації наступних стадій цього виробництва.

До них належать такі стадії, зумовлені Кодексом адміністративного судочинства України, як:

- відкриття провадження за адміністративною справою;
- підготовче провадження;
- розгляд справи по суті.

¹ Стадії та строки провадження. URL: https://pidruchniki.com/20050919/pravo/stadiyi_stroki_provadhennya (дата звернення: 08.10.2018).

² Провадження в справах про адміністративні правопорушення. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_4.html#Home (дата звернення: 08.10.2018).

Е. Ф. Демський зауважує, що «кожна стадія, у свою чергу, складається з окремих етапів, які реалізують проміжні цілі та завдання. Так, на стадії вирішення питання про порушення адміністративної справи здійснюється комплекс процесуальних дій, спрямованих на збирання та фіксацію інформації про фактичний стан справи та реальні факти. Характерною особливістю етапів є необхідність вирішення конкретного завдання провадження певним колом суб'єктів»¹.

Далі розглянемо сутність, зміст і деякі особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення.

1.2.1. Провадження у справах про адміністративні правопорушення

Адміністративні провадження здійснюються відповідно до певних стадій з додержанням принципів адміністративного процесу.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення — це нормативно врегульована діяльність уповноважених суб'єктів із застосування адміністративної відповідальності за скоєний адміністративний проступок, а також попередження адміністративних правопорушень.

Завдання провадження у справах про адміністративні правопорушення (згідно зі ст. 245 КУпАП): своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі дотримання законів, зміцнення законності.

Як зазначається, провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється на засадах суворого додержання законності та принципів презумпції невинуватості, згідно з якою особа, що притягається до адміністративної відповідальності, вважається невинною доти, доки протилежне не буде доведено і зафіксовано в обумовленому законом порядку².

Строки розгляду справ про адміністративне правопорушення є короткими: 15 діб, 7 діб, 5 діб, 3 доби, 1 доба (ст. 277 КУпАП), оскільки адміністративне правопорушення легко визнавати і воно не потребує багато часу для розслідування і розгляду у порівнянні з кримінальними провадженнями.

Водночас строк розгляду адміністративних справ про адміністративні корупційні правопорушення суд зупиняє у разі якщо особа, щодо якої

¹ Демський Е. Ф. Зазнач. твір. С. 128.

² Провадження в справах про адміністративні правопорушення. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_4.html#Home (дата звернення: 08.10.2018).

складено протокол про адміністративне корупційне правопорушення, умисно ухиляється від появи до суду або з поважних причин не може туди з'явитися (хвороба, відраджання чи лікування, відпустка тощо).

Виокремлюють два види провадження в справах про адміністративний проступок¹:

- *звичайне провадження* здійснюють у більшості справ, воно докладно регламентовано чинним законодавством і передбачає складання протоколу (визначає зміст, запобіжні заходи і порядок їх застосування; права та обов'язки учасників провадження; порядок розгляду справ; факти, обставини, що є доказами);
- *спрощене провадження* застосовують щодо незначної кількості правопорушень, прямо передбачених ст. 258 КУпАП. Таке провадження характеризується мінімумом процесуальних дій та їх оперативністю.

Протокол не складають у разі вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ст. 70, 77, ч. 3 ст. 85, ст. 153, якщо розмір штрафу не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, ч. 1 ст. 85, якщо розмір штрафу не перевищує семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, ст. 107 (у разі вчинення правопорушень, названих в ч. 3 ст. 238) ч. 3 ст. 109, ст. 110, 115, ч.1, 3, 5 ст. 116, ч. 3 ст. 116², ч. 1 і 3 ст. 117 (за умови накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження на місці вчинення правопорушення), ст. 118, 119, ст. 134, 135, ч. 1—3, 5 ст. 185³, ст. 197 (за умови накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження), ст. 198 (за умови накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження), а також ст. 202—203¹, 204², 204⁴ (у разі виявлення цих правопорушень у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України чи контрольних пунктах в'їзду-виїзду) цього Кодексу, якщо особа не оскаржує допущене порушення та адміністративне стягнення, що на неї накладається.

Протоколи не складають і в інших випадках, коли відповідно до закону штраф накладають і стягують, а попередження оформлюють на місці вчинення правопорушення.

Уповноважений орган (посадова особа) на місці вчинення правопорушення виносить постанову у справі про адміністративне правопорушення. Якщо під час складання постанови у справі про адміністративне правопорушення особа оскаржить допущене порушення та адміністративне стягнення, що на неї накладається, то уповноважена посадова особа зобов'язана скласти протокол про адміністративне правопорушення. Цей протокол є додатком до постанови у справі про адміністративне правопорушення. Постанову у справі про адміністративне правопорушення

¹ Провадження в справах про адміністративні правопорушення. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_4.html#Home (дата звернення: 08.10.2018).

складають у двох примірниках, один з яких вручають особі, яку притягають до адміністративної відповідальності.

У разі виявлення адміністративного правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованого за допомогою працюючих в автоматичному режимі спеціальних технічних засобів, що мають функції фото- та кінознімання, відеозапису, чи засобів фото- та кінознімання, відеозапису, протокол про адміністративне правопорушення не складають, а постанову у справі про адміністративне правопорушення виносять без участі особи, яку притягають до адміністративної відповідальності. Копії постанови у справі про адміністративне правопорушення та матеріалів, зафіксованих за допомогою працюючих в автоматичному режимі спеціальних технічних засобів, що мають функції фото- і кінознімання, відеозапису, чи засобів фото- і кінознімання, відеозапису, надсилають особі, яку притягають до адміністративної відповідальності, протягом трьох днів з дня винесення такої постанови.

Суб'єктів провадження у справах про адміністративні проступки за характером процесуального статусу класифікують на три групи ¹:

- 1) суб'єкти, що вирішують справу (державні органи, їх посадові особи, які уповноважені розглядати та ухвалювати рішення в справах про адміністративні проступки, їх перелік визначено ст. 213, а також ст. 218—244²¹ КУпАП);
- 2) суб'єкти, щодо яких вирішують справу (практично будь-які суб'єкти — як органи, так і посадові особи);
- 3) допоміжні учасники процесу (свідки, постраждалі, експерти, перекладачі, адвокати).

Особлива група учасників провадження — громадські організації, товариські суди, трудові колективи, адміністрація за місцем роботи, навчання або проживання правопорушників. Вони співпрацюють з державними органами, допомагаючи їм здійснювати виховну роботу.

У деяких випадках такі учасники провадження мають бути поінформовані про заходи адміністративного впливу, вжиті до винних. Вони можуть подавати клопотання про скорочення строку позбавлення спеціального права.

Особа, що вчинила правопорушення, може бути звільнена від адміністративної відповідальності з передачею матеріалів на розгляд товариського суду, громадської організації, трудового колективу.

Суб'єкти провадження у справах про адміністративні проступки, які вирішують справу:

- а) суб'єкти, які розслідують справу і складають протокол;
- б) суб'єкти, які розглядають і приймають рішення у справі.

¹ Проведення в справах про адміністративні правопорушення. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_4.html#Home (дата звернення: 08.10.2018).

У певних справах про адміністративні правопорушення зазначені суб'єкти не співпадають. Так, за скоєння дрібного хуліганства у вигляді нецензурної лайки в громадських місцях (ст. 173 КУпАП) органи внутрішніх справ розслідують справу і складають протокол, а районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді) розглядають та ухвалюють рішення (постанову) у справі.

Відповідно до інших справ зазначені суб'єкти мають право як розслідувати справу, так і приймати у ній рішення. Наприклад, проступок у вигляді придбання самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього виробництва розслідують і ухвалюють за ним рішення органи внутрішніх справ (ст. 177 КУпАП).

В адміністративному порядку провадження (згідно зі ст. 213 КУпАП) здійснюють такі органи виконавчої влади:

- 1) адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад;
- 2) виконавчі комітети (у населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів,— виконавчі органи, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад та їх посадові особи, уповноважені на те КУпАП;
- 3) районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді), а у випадках, передбачених КУпАП,— місцеві адміністративні та господарські суди, апеляційні суди, Верховний Суд;
- 4) органи Національної поліції, органи державних інспекцій та інші органи (посадові особи), уповноважені на те КУпАП. Відповідно до ст. 222—244²¹ КУпАП, це: органи Державної прикордонної служби України; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про пожежну й техногенну безпеку; органи залізничного транспорту, органи морського і річкового транспорту; Центральний орган виконавчої влади з питань цивільної авіації, органи автомобільного транспорту й електротранспорту; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці; органи державного фінансового контролю, органи доходів і зборів; Національний банк України; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб; військові комісаріати; Військова інспекція безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України; органи державної санітарно-епідеміологічної служби; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику

у сфері ветеринарної медицини; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері карантину рослин, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту рослин; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр; органи рибохорони; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері мисливського господарства; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі; органи, які здійснюють державний пробірний контроль; органи Пенсійного фонду України; органи державної статистики; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з контролю за цінами; органи державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації, метрології та метрологічної діяльності й технічного регулювання; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів; органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; органи Фонду соціального страхування України; органи державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки; органи центрального органу виконавчої влади з державного енергетичного нагляду; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг; органи ринкового нагляду; Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері метрологічного нагляду; органи державної виконавчої служби.

Рішення про накладення адміністративного стягнення може приймати колегіальний орган або посадова особа ¹. До перших із них належать адміністративні комісії, виконкоми селищних, сільських рад, суд. Посадові

¹ Проведення в справах про адміністративні правопорушення. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_4.html#Home (дата звернення: 08.10.2018).

особи вирішують справи від імені відповідних органів у межах наданих їм повноважень і тільки під час виконання службових обов'язків. Коло таких осіб визначено законодавчими актами України.

Органи (посадові особи) розглядають справи про адміністративні проступки в межах своєї підвідомчості. Встановлення підвідомчості справ — це розмежування компетенції між органами (посадовими особами), спосіб визначення компетенції. Кожен орган або посадова особа має право розглядати й розв'язувати тільки ті питання, які належать до кола їх повноважень. До компетенції належать також і повноваження, які визначають, що може зробити, які заходи може застосовувати орган (посадова особа), тоді як підвідомчість окреслює межі повноважень за територією та за обсягом справ, які вирішуються.

Розрізняють два різновиди підвідомчості — предметну та територіальну.

Предметна (видова) підвідомчість — це нормативне вирішення питання про те, якому виду органів доручено розглядати відповідну категорію справ (гл.17 КУпАП). Головний критерій закріплення предметної підвідомчості — категорія адміністративних правопорушень. Для визначення предметної підвідомчості справ законодавець використовує і додаткові ознаки — місце вчинення правопорушення, вік правопорушника.

Під *територіальною підвідомчістю* розуміється нормативне вирішення питання, де (а тому — і який орган) має розглядати конкретну справу, щодо чого справу розглядають за місцем скоєння правопорушення. Як виняток, справи, підвідомчі адміністративним комісіям, розглядають за місцем проживання правопорушників. у деяких категоріях справ встановлена подвійна (альтернативна) територіальна підвідомчість. Так, справи про порушення правил дорожнього руху можуть розглядати як за місцем скоєння правопорушення, так і за місцем обліку транспортного засобу або за місцем проживання порушника.

Серед органів адміністративної юрисдикції виокремлюють адміністративні комісії, які утворюються районними державними адміністраціями, виконками міських, районних у містах, селищних і сільських рад у складі голови, заступника голови, відповідального секретаря та членів комісії. Вони розглядають усі справи про адміністративні проступки, за винятком тих, що належать до компетенції інших органів (посадових осіб).

Повноваження виконавчих комітетів селищних і сільських рад щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення схожі до повноважень адміністративних комісій, але дещо вужчі. Компетенцію виконавчих комітетів закріплено у ст. 219 КУпАП.

Районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями) розглядаються справи про найбільш серйозні адміністративні проступки, за які передбачено найсуворіші адміністративні стягнення та стягнення, які застосовуються винятково у судовому порядку.

Місцеві господарські та адміністративні суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 185³ КУпАП (виявлення неповаги до суду або Конституційного Суду України). Постанова суду, прийнята за результатами розгляду такої справи, є остаточною й оскарженню не підлягає.

Органи поліції розглядають справи про порушення громадського порядку, правил паспортної системи, правил перебування в Україні й транзитного проїзду через територію України іноземців і осіб без громадянства, правил дорожнього руху, правил, що забезпечують безпеку руху транспорту, правил користування засобами транспорту, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на транспорті, правил дозвільної системи та інші правопорушення, які посягають на громадський порядок та громадську безпеку (ст. 222 КУпАП).

Органи державного контролю та нагляду (державні інспекції) та деякі галузеві органи управління розглядають справи про порушення тих загальнообов'язкових правил, нагляд і контроль за виконанням яких на них покладено. Наприклад, органи державного пожежного нагляду, органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з нагляду за охороною праці, органи, установи та заклади державної санітарно-епідеміологічної служби, органи, які здійснюють державний пробірний контроль тощо.

Суб'єкти, щодо яких вирішують справу. Особу порушника характеризують ознаки, властиві суб'єктові проступку (вік, стать, службовий і соціальний стан, протиправна поведінка в минулому тощо), а також поведінка в трудовому колективі та побуті, ставлення до сім'ї, колег по роботі, навчання тощо. Усі ці обставини має з'ясувати орган (посадова особа), який (яка) розглядає справу, щоб мати повне уявлення про особу порушника.

Особа, яку притягають до адміністративної відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, надавати докази, заявляти клопотання; під час розгляду справи послуговуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не знає мови, якою ведеться провадження; оскаржити постанову у справі.

Справу про адміністративне правопорушення розглядають у присутності особи, яку притягають до адміністративної відповідальності. у разі відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Під час розгляду справ про адміністративні правопорушення (незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в незначних розмірах; дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати; порушення правил реалізації, експлуатації радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв будь-якого виду та призначення; торгівля з рук у непризначених для цього місцях тощо) присутність особи, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. у разі ухилення від явки на виклик органу внутрішніх справ або судді районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду поліція цю особу може піддати приводу.

Ступінь вини правопорушника залежить від форми вини, з якої вчинено проступок. у разі вчинення правопорушення умисно ступінь вини порушника вищий, аніж учинений з необережності. Деякі правопорушення можуть бути вчинені тільки умисно. у такому разі для визначення ступеня вини порушника має значення вид умислу — *прямий* чи *непрямий*. Якщо проступок вчинено з прямим умислом, то ступінь вини порушника може підвищити наявність корисливого або іншого низького мотиву.

Майновий стан правопорушника також має бути враховано під час застосування окремих адміністративних стягнень: штрафу, конфіскації, позбавлення спеціального права (наприклад, у разі застосування позбавлення права керування транспортним засобом щодо професійного водія), виправних робіт. При цьому слід враховувати не тільки розмір заробітної плати особи, а й усі інші види прибутку, який підлягає оподаткуванню, а також наявність або відсутність у неї утриманців.

Допоміжними учасниками процесу є потерпілий, законні представники особи, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, та потерпілого, адвокат, свідок, експерт і перекладач. Їхні процесуальні права й обов'язки решти учасників провадження визначені у КУпАП.

Потерпілий (ст. 260 КУпАП) — це особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Має право ознайомлюватися з матеріалами справи, заявляти клопотання, під час розгляду справи користуватися правовою допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, оскаржувати постанову по справі про адміністративне правопорушення.

Законні представники — батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники (ст. 270 КУпАП) представляють інтереси особи, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, чи потерпілого, які є неповнолітніми або через свої фізичні або психічні вади не можуть самі здійснювати свої права.

Адвокат (ст. 271 КУпАП) чи інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, може знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання за дорученням особи, яка його запросила, і від її імені приносити скарги на рішення у справі.

Свідком (ст. 272 КУпАП) у справі про адміністративне правопорушення може бути викликано будь-яку особу, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, що підлягають з'ясуванню за цією справою.

Експерта (ст. 273 КУпАП) призначає орган (посадова особа), який (яка) розглядає справу, у разі, коли виникає потреба у спеціальних знаннях. Він зобов'язаний з'явитися на виклик і дати об'єктивний висновок у поставлених перед ним питаннях. Експерт має право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для формулювання висновку, з дозволу зазначеного органу (посадової особи) ставити особі, яку притягнуто до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи, бути присутнім під час розгляду справи.

Перекладача (ст. 274 КУпАП) призначає у разі необхідності орган (посадова особа), що розглядає справу. Він зобов'язаний з'явитися на виклик останнього (останньої) і зробити повно і точно доручений йому переклад.

Далі розглянемо сутність, зміст і деякі особливості провадження адміністративного судочинства.

1.2.2. Відкриття провадження в адміністративній справі (провадження в суді першої інстанції)

Як зазначає А. Т. Комзюк, «виходячи із принципу диспозитивності, провадження в адміністративній справі може бути відкрито не інакше, як за наявності належно оформленого адміністративного позову. Особа звертається до суду з адміністративним позовом у формі письмової заяви безпосередньо або через пошту. Безпосередність означає, по-перше, подання позовної заяви до канцелярії суду, де її невідкладно реєструють. По-друге, безпосередність передбачає, щоб заява особи про захист її прав не надходила до суду внаслідок її пересилання «за належністю» державним органом, органом місцевого самоврядування, об'єднанням громадян тощо.

Порушення адміністративної справи в адміністративному суді відбувається у разі наявності водночас двох юридичних фактів: 1) подання адміністративного позову та 2) прийняття такого позову адміністративним судом до свого провадження. Відповідно до статті 168 КАСУ, позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції»¹.

¹ Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. С. 21.

Після отримання позовної заяви суддя з'ясовує обставини щодо неї та приймає одне з таких рішень:

- залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви (ст. 169);
- відмова у відкритті провадження в адміністративній справі (ст. 170);
- відкриття провадження в адміністративній справі (ст. 171);
- об'єднання і роз'єднання позовів (ст. 172).

Відповідно до ст. 169 КАСУ *позовну заяву залишають без руху та повертають* за таких обставин.

1. Суддя, з'ясувавши, що позовну заяву подано без додержання вимог, обумовлених ст. 160, 161 КАСУ, протягом п'яти днів з дня подання позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху.
2. В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвалу про залишення позовної заяви без руху постановляють через несплату судового збору у визначеному законом розмірі, суд у такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).
3. Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, обумовлений судом, її вважають поданою у день первинного її подання до адміністративного суду та приймають до розгляду, про що суд постановляє ухвалу в порядку, визначеному ст. 171 КАСУ.
4. Позовну заяву повертають позивачеві, якщо:
 - 1) позивач не усунув недоліки позовної заяви, яку залишено без руху, у визначений судом строк;
 - 2) позивач до відкриття провадження в адміністративній справі подав заяву про її відкликання;
 - 3) позов подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;
 - 4) позивач не надав доказів звернення до відповідача для досудового врегулювання спору у випадках, у яких законом визначено обов'язковість досудового врегулювання, або на момент звернення позивача із позовом не сплив визначений законом строк для досудового врегулювання спору;
 - 5) позивач подав до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлено ухвалу про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

- 6) порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, у яких є підстави для застосування положень ст. 172 КАСУ);
 - 7) відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи;
 - 8) якщо позовну заяву з вимогою стягнення грошових коштів, яка ґрунтується на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, подав суб'єкт владних повноважень до закінчення строку, визначеного ч. 2 ст. 122 КАСУ;
 - 9) у випадках, передбачених частиною другою ст. 123 КАСУ.
5. Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи без розгляду не пізніше п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків.
 6. Про повернення позовної заяви суд постановляє ухвалу. Копію ухвали про залишення позовної заяви без руху або про повернення позовної заяви надсилають особі, яка подала позовну заяву, не пізніше наступного дня після її постановлення. Копію позовної заяви залишають у суді.
 7. Ухвалу про повернення позовної заяви може бути оскаржено. у разі скасування ухвали про повернення позовної заяви за результатами її перегляду та направлення справи для продовження розгляду суд не має права повторно повертати позовну заяву.
 8. Повернення позовної заяви не позбавляє права повторного звернення до адміністративного суду в порядку, обумовленому законом.
 9. У разі повернення позовної заяви з підстави, визначеної п.5 ч. 4 ст. 169, судовий збір, сплачений за подання позову, не повертають.
 10. Заяви, скарги, клопотання, визначені КАСУ, за подання яких передбачено сплату судового збору, суд залишає без руху також у разі, якщо на момент відкриття провадження за відповідною заявою, скаргою, клопотанням суд виявить, що відповідну суму судового збору не зараховано до спеціального фонду Державного бюджету України. Правила цієї частини не застосовують до заяв про забезпечення доказів або позову.

Відповідно до ст. 170 КАСУ *у відкритті провадження в адміністративній справі відмовляють* за таких обставин.

1. Суддя відмовляє у відкритті провадження в адміністративній справі, якщо:
 - позов не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства;
 - у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав є такі, що набрали законної сили, рішення або постанови суду, ухвала про закриття провадження в адміністративній справі;

- настала смерть фізичної особи чи припинено юридичну особу, що не є суб'єктом владних повноважень, які звернулися із позовною заявою або на яких подано позовну заяву, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;
 - у провадженні цього або іншого суду є справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.
2. Про відмову у відкритті провадження у справі суддя постановляє ухвалу не пізніше п'яти днів з дня надходження позовної заяви.
 3. Копію ухвали про відмову у відкритті провадження в адміністративній справі надсилають особі, яка подала позовну заяву, разом із позовною заявою й усіма доданими до неї матеріалами не пізніше наступного дня після її постановлення. Копію позовної заяви залишають у суді.
 4. Ухвалу про відмову у відкритті провадження в адміністративній справі може бути оскаржено. у разі скасування ухвали про відмову у відкритті провадження в адміністративній справі позовну заяву вважають поданою в день первісного звернення до суду.
 5. Повторне звернення тієї самої особи до адміністративного суду з адміністративним позовом з тих самих предмета і підстав та до того самого відповідача, як той, щодо якого постановлено ухвалу про відмову у відкритті провадження, не допускається.
 6. У разі відмови у відкритті провадження в адміністративній справі з підстави, визначеної п. 1 ч. 1 цієї статті, суд має роз'яснити заявникові, до юрисдикції якого суду належить розгляд такої справи.

Відповідно до ч. 9 ст. 171 КАСУ *щодо прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, у якій зазначає*¹:

- 1) найменування адміністративного суду, прізвище й ініціали судді, який відкрив провадження в адміністративній справі, номер справи;
- 2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, місце їх знаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб);
- 3) предмет і підстави позову;
- 4) правила позовного провадження (загального чи спрощеного) для розгляду цієї справу;
- 5) дату, час і місце підготовчого засідання, якщо справу розглядатимуть за правилами загального позовного провадження;

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436)

- 6) дату, час і місце проведення судового засідання для розгляду справи по суті, якщо справу розглядатимуть за правилами спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін;
- 7) результат вирішення заяв і клопотань позивача, що надійшли разом із позовною заявою, якщо їх вирішення не потребує виклику (повідомлення) сторін;
- 8) строк для подання відповідачем відзиву на позов;
- 9) строки для подання відповіді на відзив та заперечення, якщо справу розглядатимуть за правилами спрощеного позовного провадження;
- 10) строк подання пояснень третіми особами, яких було залучено під час відкриття провадження у справі;
- 11) вебадресу сторінки на офіційному порталі судової влади України, за якою учасники справи можуть отримати інформацію зі справи, що розглядають;
- 12) у разі розгляду справи за місцем знаходження суб'єкта владних повноважень — повідомлення про наявні в суді матеріали, які підлягають врученню суб'єктові владних повноважень як стороні, та про можливість їх отримання лише безпосередньо у суді.

Відповідно до ст. 172 КАСУ *позови об'єднують або роз'єднують* за таких обставин.

1. В одній позовній заяві може бути об'єднано декілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами, основні та похідні позовні вимоги.
2. Суд, зважаючи на положення ч. 1 цієї статті, може за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи об'єднати в одне провадження декілька справ за позовами:
 - того самого позивача до одного й того самого відповідача;
 - того самого позивача до різних відповідачів;
 - різних позивачів до того самого відповідача.
3. Об'єднання справ в одне провадження допускається до початку підготовчого засідання, а у спрощеному позовному провадженні — до початку розгляду справи по суті у кожній зі справ.
4. Заборонено об'єднувати в одне провадження кілька вимог, які належить розглядати в порядку різного судочинства (якщо інше не визначено законом).
5. Не допускається об'єднання в одне провадження кількох вимог, щодо яких законом визначена виняткова підсудність різним судам.
6. Суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи має право до початку розгляду справи по суті роз'єднати позовні вимоги, виокремивши одну або декілька об'єднаних вимог в самостійне провадження, якщо це сприятиме виконанню завдання адміністративного судочинства. Розгляд позовних вимог, виокремлених у самостійне провадження, здійснює суддя, який прийняв рішення про роз'єднання позовних вимог.

7. Про об'єднання справ в одне провадження або роз'єднання позовних вимог, про відмову в об'єднанні справ в одне провадження, роз'єднанні позовних вимог суд постановляє ухвалу.
8. Справи, що перебувають у провадженні адміністративного суду, у разі об'єднання їх в одне провадження, передають на розгляд судді, який раніше за інших суддів відкрив провадження у справі.
9. Якщо провадження у справах було відкрито в один день, справи (у разі об'єднання їх в одне провадження) передають на розгляд судді, який першим прийняв рішення про їх об'єднання.
10. Справи, об'єднані в одне провадження, роз'єднанню не підлягають.

1.2.3. Підготовче провадження (провадження в суді першої інстанції)

У разі порушення адміністративної справи суд переходить до наступної¹, другої обов'язкової стадії адміністративного процесу — підготовчого провадження. Підготовка адміністративної справи до судового розгляду — друга за розвитком (після відкриття провадження в адміністративній справі) самостійна та водночас обов'язкова стадія адміністративного судочинства.

Цю стадію адміністративного процесу закріплено у ст. 173—183 гл. 3 КАСУ «Підготовче провадження».

Слід зазначити, що згідно з ч. 2 ст. 173 КАСУ *завданням підготовчого провадження є*:

- 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог і складу учасників судового процесу;
- 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог;
- 3) визначення обставин справи, які підлягають з'ясуванню, та збирання відповідних доказів;
- 4) вирішення відводів;
- 5) визначення порядку розгляду справи;
- 6) вчинення інших дій для забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті.

У ст. 174 КАСУ обумовлено порядок надсилання копії ухвали про відкриття провадження у справі, копії позовної заяви та доданих до неї документів; у ст. 175 — подання відзиву; у ст. 176 — подання пояснень третіх осіб щодо позову або відзиву; у ст. 177 — подавання зустрічного позову; у ст. 178 — форму та зміст зустрічної позовної заяви; у ст. 179 — мету та строк проведення підготовчого засідання.

У підготовчому засіданні суд (ст. 180 КАСУ):

- 1) оголошує склад суду, а також прізвища секретаря судового засідання, перекладача, спеціаліста, з'ясовує наявність підстав для відводів;

¹ Пчелін В. Б. Відкриття провадження в адміністративній справі та підготовче провадження : лекція. Харків : ХНУВС, 2016. 13 с.

- 2) з'ясовує, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення або звернутися до суду для врегулювання спору за участю судді;
- 3) у разі необхідності заслуховує уточнення позовних вимог і заперечень проти них та розглядає відповідні заяви;
- 4) вирішує питання про участь у справі інших осіб, заміну неналежного відповідача, заміну позивача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову (якщо ці питання не було вирішено раніше);
- 5) роз'яснює учасникам справи, які обставини належать до предмета доказування, які докази мають подати учасники справи;
- 6) з'ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, що їм відомі;
- 7) з'ясовує, чи надали сторони докази, на які вони посилаються у позові та відзиві, а також докази, витребувані судом, чи причини їх неподання; пропонує учасникам справи надати суду додаткові докази або пояснення; вирішує питання про проведення огляду письмових, речових та електронних доказів за місцем їх знаходження; вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання; вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не було вирішено раніше;
- 8) вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судові засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста;
- 9) за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення позову;
- 10) вирішує заяви та клопотання учасників справи;
- 11) направляє судові доручення;
- 12) призначає строки для подання відповіді на відзив та заперечення;
- 13) обумовлює строк для подання пояснень третіми особами;
- 14) визначає строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення;
- 15) призначає справу до розгляду по суті, визначає дату, час і місце проведення судового засідання (засідань) для розгляду справи по суті;
- 16) обумовлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими їх обґрунтовано, під час розгляду справи по суті, про що зазначає в протоколі судового засідання;
- 17) вирішує питання про колегіальний розгляд справи;
- 18) здійснює інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті.

Крім того, КАСУ визначає: у ст. 181 — порядок проведення підготовчого засідання, у ст. 182 — подання відповіді на відзив та заперечення, у ст. 183 — судові рішення у підготовчому засіданні.

1.2.4. Розгляд справи по суті (провадження в суді першої інстанції)

За підготовчим провадженням суд переходить до розгляду та вирішення адміністративної справи по суті, що є окремою процесуальною стадією, тобто дещо відокремленою, чітко визначеною у часі сукупністю процесуальних дій, об'єднаних конкретною процесуальною метою¹.

Завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат (ст. 192 КАСУ). Розгляд справи відбувається в судовому засіданні (ст. 193 КАСУ). Про місце, дату і час судового засідання суд повідомляє учасників справи. Учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюють у порядку письмового провадження на підставі наявних у суду матеріалів. Судове засідання проводять у спеціально обладнаному приміщенні — залі судових засідань. Окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами приміщення суду.

Під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін. у судовому засіданні можуть бути оголошені перерви в межах обумовлених КАСУ строків розгляду справи, тривалість яких визначається відповідно до обставин, що їх викликали. Перерва через неявку учасника справи або його представника може бути оголошена тільки з підстав, обумовлених п. 1, 2, 5 ч. 2 ст. 205 КАСУ.

Відкриття розгляду справи по суті (ст. 199 КАСУ) проводиться головуючим з оголошенням справи, що розглядається. Далі роз'яснюють перекладачеві його права та обов'язки, приймають присягу перекладача (ст. 200 КАСУ), видаляють свідків із зали судового засідання (ст. 201), визначають осіб, які прибули у судове засідання, оголошують склад суду і роз'яснюють права відводу (ст. 202), роз'яснюють учасникам справи їхні права та обов'язки (ст. 203), розглядають заяви та клопотання (ст. 204). Окреме місце в Кодексі приділено наслідкам неявки в судове засідання учасників судового засідання.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів є складовою розгляду справи по суті. Воно містить роз'яснення таких дій (ст. 209—224 КАСУ):

- 1) вступного слова учасників справи;
- 2) порядку з'ясування обставин справи та дослідження доказів;
- 3) дослідження доказів;
- 4) порядку допиту свідків;
- 5) використання свідком письмових записів;
- 6) порядку допиту малолітніх і неповнолітніх свідків;
- 7) оголошення показань свідків;

¹ Пчелін В. Б. Зазнач. твір. С. 14.

- 8) допиту сторін, третіх осіб, їхніх представників як свідків;
- 9) дослідження письмових доказів;
- 10) оголошення та дослідження змісту особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції;
- 11) дослідження речових та електронних доказів;
- 12) відтворення звукозапису, демонстрація відеозапису і їх дослідження;
- 13) дослідження висновку експерта;
- 14) консультації та роз'яснення спеціаліста;
- 15) відкладення розгляду справи або перерва в судовому засіданні;
- 16) закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами.

Судові дебати та ухвалення рішення є наступною складовою розгляду справи по суті, яка містить роз'яснення таких дій (ст. 225—228 КАСУ):

- 1) судових дебатів;
- 2) повернення до з'ясування обставин у справі;
- 3) вихід суду для ухвалення рішення;
- 4) таємниці нарадчої кімнати.

Окреме місце в розгляді справи по суті посідає порядок та випадки зупинення і закриття провадження у справі. Залишення позову без розгляду, де описано особливості (ст. 236—240 КАСУ):

- 1) зупинення провадження у справі;
- 2) поновлення провадження у справі;
- 3) закриття провадження у справі;
- 4) наслідки закриття провадження у справі;
- 5) залишення позову без розгляду.

1.2.5. Апеляційне провадження (перегляд судових рішень)

Судом апеляційної інстанції в адміністративних справах є апеляційний адміністративний суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться місцевий адміністративний суд (місцевий загальний суд як адміністративний суд чи окружний адміністративний суд), що ухвалив рішення. Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції. Велика Палата Верховного Суду переглядає в апеляційному порядку судові рішення Верховного Суду, ухвалені ним як судом першої інстанції (ст. 292 КАСУ).

Окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо (ст. 294 КАСУ):

- 1) забезпечення доказів, відмови в забезпеченні доказів, скасування ухвали про забезпечення доказів;
- 2) забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, скасування забезпечення позову, відмови у забезпеченні позову, відмови у заміні заходу забезпечення позову або скасуванні забезпечення позову;

- 3) повернення заяви позивачеві (заявникові);
- 4) відмови у відкритті провадження у справі;
- 5) відкриття провадження у справі з порушенням правил підсудності;
- 6) передачі справи на розгляд іншого суду;
- 7) відмови поновити або продовжити пропущений процесуальний строк;
- 8) затвердження умов примирення сторін;
- 9) призначення експертизи;
- 10) визначення розміру судових витрат;
- 11) зупинення провадження у справі;
- 12) залишення позову (заяви) без розгляду;
- 13) закриття провадження у справі;
- 14) внесення або відмови у внесенні виправлень у рішення;
- 15) відмови ухвалити додаткове рішення;
- 16) роз'яснення або відмови у роз'ясненні судового рішення;
- 17) відмови у відкритті провадження про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами;
- 18) відмови у поновленні пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання;
- 19) відстрочення і розстрочення, зміни або визначення способу і порядку виконання судового рішення;
- 20) заміни сторони у справі (процесуальне правонаступництво) або сторони виконавчого провадження;
- 21) повороту виконання рішення суду або відмови у повороті виконання рішення;
- 22) внесення чи відмови у внесенні виправлень до виконавчого документа, визнання чи відмови у визнанні виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню;
- 23) окрема ухвала;
- 24) стягнення штрафу в порядку процесуального примусу;
- 25) накладення штрафу та інших питань судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах, постановлених судом відповідно до ст. 382 КАСУ;
- 26) відмови у відкритті провадження за заявою про відновлення втраченого судового провадження;
- 27) відновлення або відмови у відновленні повністю або частково втраченого судового провадження.

Під час відкриття апеляційного провадження окремо обумовлюють порядок залишення апеляційної скарги без руху, повернення апеляційної скарги судом апеляційної інстанції (ст. 298 КАСУ) та відмову у відкритті апеляційного провадження (ст. 299 КАСУ).

Процедура відкриття апеляційного провадження (ст. 300 КАСУ)

1. За відсутності підстав для залишення апеляційної скарги без руху, повернення апеляційної скарги чи відмови у відкритті апеляційного провадження суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження у справі.
2. Питання про відкриття апеляційного провадження у справі вирішується не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або заяви про усунення недоліків, поданої у порядку, визначеному ст. 298 КАСУ.
3. В ухвалі про відкриття апеляційного провадження зазначають строк для подання учасниками справи відзиву на апеляційну скаргу та вирішується питання про витребування матеріалів справи, необхідних для розгляду скарги на судові рішення. Якщо разом з апеляційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття апеляційного провадження визначає строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань, якщо інше не передбачено КАСУ.
4. Якщо апеляційну скаргу подано з пропуском визначеного КАСУ строку, суд у випадку поновлення строку на апеляційне оскарження зупиняє дію оскаржуваного рішення в ухвалі про відкриття апеляційного провадження.

Відзив на апеляційну скаргу обумовлено ст. 304 КАСУ, закриття апеляційного провадження — ст. 305 КАСУ.

Щодо безпосередньо апеляційного розгляду, то його особливості розглянуто у КАСУ.

1. Підготовка справи до апеляційного розгляду (ст. 306).
2. Призначення справи до розгляду в суді апеляційної інстанції (ст. 307).
3. Межі перегляду судом апеляційної інстанції (ст. 308).
4. Строк розгляду апеляційної скарги (ст. 309).
5. Апеляційний розгляд справи у судовому засіданні (ст. 310).
6. Апеляційний розгляд справи в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами (ст. 311).
7. Порядок розгляду апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції (ст. 312).
8. Наслідки неявки в судове засідання учасників справи (ст. 313).
9. Відмова позивача від позову, примирення сторін під час апеляційного провадження (ст. 314).
10. Повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги на судові рішення (ст. 315).
11. Підстави для залишення апеляційної скарги без задоволення, а судового рішення — без змін (ст. 316).
12. Підстави для скасування судового рішення повністю або частково та ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення (ст. 317).

13. Підстави для скасування рішення суду і направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю (ст. 318).
14. Підстави для скасування рішення повністю або частково з закриттям провадження у справі або залишенням позовної заяви без розгляду у відповідній частині (ст. 319).
15. Підстави для скасування ухвали суду, яка перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції (ст. 320).
16. Судові рішення суду апеляційної інстанції (ст. 321).
17. Зміст постанови суду апеляційної інстанції (ст. 322).
18. Порядок розгляду апеляційної скарги, що надійшла до суду апеляційної інстанції після закінчення апеляційного розгляду справи (ст. 323).
19. Окрема ухвала суду апеляційної інстанції (ст. 324).
20. Набрання судовими рішеннями суду апеляційної інстанції законної сили (ст. 325).
21. Повернення адміністративної справи (ст. 326).

1.2.6. Касаційне провадження (перегляд судових рішень)

Згідно зі ст. 327 КАСУ судом касаційної інстанції в адміністративних справах є Верховний Суд.

Учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси і/або обов'язки, мають право (ст. 328 КАСУ) оскаржити в касаційному порядку рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи, а також постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково у випадках, визначених КАСУ.

У касаційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду першої інстанції про забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, ухвали, зазначені в п. 3, 4, 12, 13, 17, 20 ч. 1 ст. 294 КАСУ, після їх перегляду в апеляційному порядку.

У касаційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову та заміни заходу забезпечення позову, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну

сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали.

Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Касаційну скаргу подають безпосередньо до суду касаційної інстанції (ст. 331 КАСУ).

Під час відкриття касаційного провадження ст. 332 КАСУ визначає порядок залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги; ст. 333 — відмову у відкритті касаційного провадження;

Суд касаційної інстанції відкриває касаційне провадження (ст. 334 КАСУ) за відсутності підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги чи відмови у відкритті касаційного провадження.

Питання про відкриття касаційного провадження у справі вирішує колегія у складі трьох суддів не пізніше десяти днів з дня надходження касаційної скарги або з дня надходження заяви про усунення недоліків, поданої у порядку, визначеному ст. 332 КАСУ.

В ухвалі про відкриття касаційного провадження зазначають строк для подання учасниками справи відзиву на касаційну скаргу та вирішують питання про витребування матеріалів справи, необхідних для розгляду скарги на судові рішення. Якщо разом з касаційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття касаційного провадження визначає строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань, якщо інше не передбачено КАСУ.

Закриття касаційного провадження судом касаційної інстанції (ст. 339 КАСУ) відбувається, якщо:

- після відкриття касаційного провадження особа, яка подала касаційну скаргу, заявила клопотання про відмову від скарги, за винятком випадків, коли є заперечення інших осіб, які приєдналися до касаційної скарги;
- після відкриття касаційного провадження виявилось, що касаційну скаргу не підписано, подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, або підписано особою, яка не має права її підписувати;
- після відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою, поданою особою з підстав вирішення судом першої чи апеляційної інстанції питання про її права, свободи, інтереси і/або обов'язки, з'ясовано, що судовим рішенням питання про права, свободи, інтереси і/або обов'язки такої особи не розв'язано.

Про закриття касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє ухвалу.

Щодо касаційного розгляду, то під час підготовки справи до касаційного розгляду (ст. 340 КАСУ) з'ясовують склад учасників справи; вирішують

письмово заявлені клопотання учасників справи, а також питання про: можливість попереднього розгляду справи або письмового провадження за наявними у справі матеріалами в суді касаційної інстанції; зупинення виконання судових рішень, які оскаржуються, та інші питання, необхідні для касаційного розгляду справи.

Статтею 344 КАСУ визначено порядок касаційного розгляду справи у судовому засіданні.

У суді касаційної інстанції скаргу розглядають за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження (з урахуванням положень ст. 341 КАСУ).

Суд касаційної інстанції використовує процесуальні права суду першої інстанції винятково для перевірки правильності застосування норм матеріального і процесуального права судами першої й апеляційної інстанцій.

Учасників справи повідомляють про дату, час та місце судового засідання, якщо вони подали відповідне клопотання про участь у судовому засіданні або суд визнав необхідним їх виклик для надання пояснень у справі.

Неприбуття учасників справи, належно повідомлених про дату, час і місце касаційного розгляду, не перешкоджає судовому розгляду справи.

Розгляд справи в суді касаційної інстанції починають із відкриття першого судового засідання. Головуючий відкриває судові засідання й оголошує, яку справу, за чією скаргою та на судові рішення якого суду розглядатимуть. Після відкриття судового засідання і вирішення клопотань учасників справи, суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст судових рішень, що оскаржуються, доводи касаційної скарги та відзиву на неї.

Сторони й інші учасники справи надають свої пояснення. Першою дає пояснення особа, яка подала касаційну скаргу. Якщо касаційні скарги подали обидві сторони, першим надає пояснення позивач. За ними пояснення надають особи, які приєдналися до касаційної скарги, а потім — інші учасники справи.

Головуючий може обмежити тривалість пояснень, призначивши для всіх учасників справи рівний проміжок часу, про що оголошує на початку судового засідання.

У своїх поясненнях сторони й інші учасники справи можуть наводити тільки ті доводи, які стосуються підстав касаційного перегляду судового рішення.

Вислухавши пояснення учасників справи, суд виходить до нарадчої кімнати.

Суд касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги (ст. 349 КАСУ) має повноваження:

- 1) залишити судові рішення судів першої і/або апеляційної інстанцій без змін, а скаргу без задоволення;
- 2) скасувати судові рішення судів першої і/або апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду;
- 3) скасувати судові рішення судів першої і/або апеляційної інстанцій повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд;
- 4) скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково та залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині;
- 5) скасувати судові рішення судів першої і/або апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині;
- 6) у визначених КАСУ випадках визнати нечинними судові рішення судів першої і/або апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині;
- 7) у визначених КАСУ випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, визначених п. 1—6 ч. 1 цієї статті.

1.2.7. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами (ч. 2 ст. 361 КАСУ) є:

- 1) істотні для справи обставини, що не були з'ясовані судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;
- 2) визначення вироком суду або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного рішення у цій справі;
- 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду.

Підстави для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами (ч. 5 ст. 361 КАСУ):

- визначена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акту чи їх окремого положення,

застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане;

- установлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, унаслідок якого було ухвалено судові рішення;
- визначення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом.

У ст. 368 КАСУ визначено порядок здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Заяву про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами розглядають у судовому засіданні протягом тридцяти днів із дня відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Справу розглядають за правилами, визначеними КАСУ для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. у суді першої інстанції справу розглядають у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи. Невявка заявника або інших учасників справи, належно повідомлених про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду.

Під час перегляду за нововиявленими або виключними обставинами сторони користуються правами, визначеними ст. 47 КАСУ.

За результатами перегляду рішення, ухвали за нововиявленими або виключними обставинами суд може:

- відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судові рішення в силі;
- задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судові рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;
- скасувати судові рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами Верховний Суд може також скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції.

1.3. Адміністративні процедури

Адміністративну процедуру розуміють як регламентований юридичними нормами порядок здійснення нормативно-правового регулювання суспільних відносин (правотворчості) та правореалізації. Адміністративна процедура — це визначений нормами адміністративного процесуального

права порядок діяльності суб'єктів правовідносин щодо реалізації нормативно-правового регулювання у сфері державного управління та розгляду й вирішення конкретних адміністративних справ¹.

У цьому визначенні, на думку Е. Ф. Демського, базовим є поняття процедури — «порядку розгляду та розв'язання справи (модель провадження), а провадження — це вже власне розгляд та розв'язання конкретної справи»².

Такими процедурними межами, на думку деяких науковців, є: «сукупність, система послідовно здійснюваних суб'єктами публічного права дій»; «порядок здійснення юридично значущих дій регулюється процесуальними нормами адміністративного права»; норма, що адміністративний процес «складається зі стадій, на кожній з яких учасниками процесу здійснюються певні юридичні дії, спрямовані на досягнення певного юридичного результату: прийняття акта управління; видачу юридичного документа; надання інформації й т. п.»; і, нарешті, «кінцевою метою і результатом адміністративного процесу є реалізація суб'єктами правовідносин прав і обов'язків на основі відповідних матеріальних норм права»³.

О. В. Кузьменко зазначає, що процедура не є явищем із часовою динамікою. Тому процес слід розглядати як діяльність суб'єктів права з правового регламентування суспільних відносин та реалізації права, а процедуру — як формалізовану сторону такої діяльності. Процедура детермінує порядок здійснення суб'єктами правовідносин юридично значущих дій, які у своїй сукупності складають юридичний процес. Вона окреслює стадії процесу, визначає їх мету, послідовність, способи оформлення та фіксування⁴.

За Е. Ф. Демським, «процедура — це формально визначені порядок і умови вчинення дій учасниками процесу на певній стадії або етапі адміністративного процесу, на певному часовому відтинку щодо забезпечення, вирішення конкретних адміністративних справ, способів процесуального оформлення розгляду справи та їх фіксації, самостійне цілісне юридичне утворення, яке регламентоване юридичними нормами, а в деяких випадках і за звичаєм чи традиціями (процедура реєстрації шлюбу), визначає порядок здійснення учасниками відносин юридично й соціально значущих дій та забезпечує реалізацію нормативно-правового регулювання суспільних відносин»⁵.

¹ Тімашов В. О. Зазнач. твір. С. 177—178.

² Демський Е. Ф. Зазнач. твір.

³ Поняття та особливості адміністративного процесу. URL: https://studme.com.ua/18111210/pravo/suschnost_administrativnogo_protsesta_osnovnye_ponyatiya.htm#88 (дата звернення: 08.10.2018).

⁴ Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 32 с.

⁵ Демський Е. Ф. Зазнач. твір. С. 321.

Учений відзначає, що за предметом вирішення питань застосування матеріальних норм права усі процедури у загальному вигляді можна об'єднати у три групи.

Перша група процедур передбачає наявність спору між сторонами. Вона спрямована на розв'язання цих спорів у суді. Характеризується змагальністю сторін у процесі. До цієї групи належать процедури, урегульовані законодавством з адміністративного судочинства, які зазвичай здійснюють за ініціативою фізичних чи юридичних осіб.

Друга група процедур передбачає наявність порушених прав, а також необхідність задоволення законних прав та інтересів громадян чи юридичних осіб та інтересів держави — спрямована на розгляд і вирішення конкретних адміністративних індивідуальних справ. Характеризується імперативним регулюванням відносин, здійснюється за ініціативою як органів владних повноважень, їх посадових і службових осіб, так і за ініціативою приватних (фізичних чи юридичних) осіб.

Третя група процедур передбачає необхідність внутрішньої самоорганізації органів владних повноважень — спрямована на забезпечення реалізації форм і методів державного управління. Характеризується застосуванням як методів субординації, так і координації поведінки суб'єктів відносин. Найчастіше такі процедури здійснюють за ініціативою органів владних повноважень, їх посадових і службових осіб. Цю групу процедур можна лише умовно вважати адміністративним процесом.

На практиці процедурні (управлінські) адміністративно-процесуальні відносини виникають у разі розгляду і вирішення адміністративної справи з питань забезпечення і задоволення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб (видача дозволів, реєстрація діяльності, транспортних засобів, зброї та ін.), надання адміністративних послуг тощо.

Ю. М. Фролов підсумовує, що «адміністративна процедура й адміністративний процес є пов'язаними, близькими, але самостійними правовими поняттями, що співвідносяться як частина та ціле». Він же зазначає, що: адміністративна процедура — це визначений адміністративно-процесуальними нормами порядок розгляду та вирішення органами виконавчої влади й місцевого самоврядування індивідуальних адміністративних справ¹.

До основних визначальних ознак, що характеризують поняття «адміністративна процедура», належать такі:

- 1) публічний характер та особливий суб'єктний склад — адміністративна процедура здійснюється в публічній сфері, безпосередньо пов'язана із діяльністю органів публічної адміністрації й супроводжується

¹ Фролов Ю. М. Адміністративні процедури: зміст та особливості // Форум права : електрон. наук. фахове вид. 2013. № 3. С. 696. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_114.pdf (дата звернення: 08.10.2018).

- застосуванням ними відповідних владних повноважень з урахуванням публічних інтересів;
- 2) нормативний характер — адміністративна процедура, урегульована адміністративно-правовими нормами, які чітко регламентують діяльність уповноважених органів і посадових осіб;
 - 3) індивідуальний характер — прийняте у справі рішення стосується конкретних фізичних або юридичних осіб, що перебувають у стосунках з органами публічної адміністрації;
 - 4) безспірний характер — предметом адміністративної процедури є індивідуальні адміністративні справи, у яких не розв'язуються суперечки й не розглядаються скарги осіб на дії та рішення публічної адміністрації;
 - 5) стадійний характер — передбачає послідовну реалізацію кількох стадій за умови, що кожен наступний етап має своєю «відправною точкою» правовий результат попереднього етапу;
 - 6) особлива спрямованість — адміністративна процедура; не має на меті застосування примусових заходів, її мета полягає у забезпеченні реалізації прав або обов'язків певного суб'єкта правовідносин у сфері державного управління; адміністративна процедура завершується прийняттям відповідного нормативного акту, обов'язкового для виконання.

Головні завдання адміністративних процедур:

- забезпечення справедливого, об'єктивного та своєчасного розгляду індивідуальних справ фізичних і юридичних осіб з метою виконання обов'язків, забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів правовідносин;
- сприяння підвищенню ефективності реалізації публічної влади, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб шляхом упорядкування їх діяльності;
- забезпечення необхідної послідовності в реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав і законних інтересів;
- протидія зловживанню владою з боку органів виконавчої влади та інших суб'єктів владних повноважень шляхом чіткого регламентування відносин органів і посадових осіб виконавчої влади та місцевого самоврядування з іншими суб'єктами адміністративних правовідносин.

Питання та завдання для самоконтролю знань до розділу 1

- 1.1. Схарактеризуйте адміністративне право.
- 1.2. Визначте відмінності адміністративного права й адміністративного процесу.
- 1.3. Схарактеризуйте широке та вузьке розуміння адміністративного процесу.
- 1.4. Поняття адміністративного процесу.

- 1.5. Наведіть ознаки та особливості адміністративного процесу.
- 1.6. Структура адміністративного процесу.
- 1.7. Назвіть основні загальні ознаки адміністративного провадження, схарактеризуйте їх.
- 1.8. Визначте види адміністративних проваджень.
- 1.9. Наведіть провадження, які не можна вважати адміністративними.
- 1.10. Схарактеризуйте стадії адміністративного провадження.
- 1.11. Характерна особливість етапів стадії адміністративного провадження.
- 1.12. Опишіть узагальнену систему стадій та етапів адміністративного провадження.
- 1.13. Спільність і відмінності юридичного процесу та юридичної процедури.
- 1.14. Класифікація адміністративних проваджень.
- 1.15. Особливості адміністративної юрисдикції, її характерні ознаки.
- 1.16. Адміністративна юстиція, її характерні ознаки.

2. ТЕОРЕТИЧНІ, ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ЗАГАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ НАУКОВЦІВ

2.1. Історичні аспекти становлення та розвитку судової експертизи

Урахування умов і особливостей виникнення та розвитку суспільного явища дає змогу правильно визначити всі етапи його становлення у процесі дослідження. Тільки у зв'язку із його історією відкриваються обставини, що стали його підґрунтям; еволюційні етапи, які було подолано; складові сучасні та майбутні перспективи. Дослідження історії виникнення, становлення й трансформації судових експертиз дає змогу не тільки правильно зрозуміти їх сучасний стан і охарактеризувати перспективи, а й вкрай необхідне для формування цієї наукової галузі, визначення її природи, сутності, теоретичного значення та спрямованості у практичну діяльність сфери правосуддя.

Віддавна відомо, що обізнаних осіб (експертів) залучали для розв'язання питань, які виникали у сфері правосуддя. Історичні джерела свідчать, що першими в судовому процесі з'явилися судово-медична експертиза й експертиза документів. у працях Гіппократа (460 р. до н. е.) описано дослідження прижиттєвих і посмертних ушкоджень на тілі дорослої людини, визначення життєздатності немовлят і пошкоджень на їхніх тілах тощо ¹.

Спочатку роль експертів виконували судді, коли констатували наявність слідів побоїв на потерпілому; пізніше з'явилися так звані обізнані люди: коли запрошували лікарів, дияконів, аптекарів, ремісників тощо для проведення експертиз. у XVI столітті в експертній практиці мали місце експерименти, порівняльні та інші дослідження, які можна вважати початком розроблення методик експертних досліджень. Тоді ж закладено основи процесуальних правил проведення експертизи. Думку експерти почала викладати у вигляді письмового висновку — «скаски» ².

Починаючи з середини XVII століття лікарські огляди стали відбуватися постійно. Їх призначали царським указом і виконували лікарі Аптекарського наказу з метою визначення придатності осіб до військової чи іншої державної служби, з'ясування характеру тілесних ушкоджень тощо ³. Військовим

¹ Щербаківський М. Г. Проведення та використання експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. С. 9.

² Крылов И. Ф. Криминалистическая экспертиза в России и в СССР в её историческом развитии : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Ленинград, 1966. С. 4—5.

³ Новомбергский Н. Врачебное строение в допетровской Руси. Томск : Паровая тип. Сибир-го тов-ва печ. дела, 1907. С. 249.

статутом Петра і 1716 року (саме цей рік вважають роком офіційного становлення експертизи) було наказано залучати лікарів для дослідження пошкоджень на одязі та тілі потерпілого ¹. Із цього можна дійти висновку, що зародження криміналістичної експертизи має завдячувати розвиткові судово-медичної експертизи.

Однак, криміналістична експертиза мала своє власне коріння та шляхи розвитку. До одного із перших видів криміналістичної експертизи належить експертиза документів, а саме — підроблених документів. У XIV—XV століттях у Російській імперії зустрічались підроблені документи, попри те, що підробка державних документів строго каралася. Так, складання підроблених грамот і печаток або підробку грамот і наказових листів карали смертю ². Загальні положення щодо залучення обізнаних людей для дослідження документів прописано в Указі від 09.12.1699 р. «Про порядок дослідження підписів на актах кріпаків у разі виниклого про справжність оних або сумніву». Із XVI століття у судах проводили порівняльне дослідження почерку під час розгляду кримінальних та цивільних справ. Причому розглядали і звіряли почерки за призначенням суду особи, обізнані в тій мові, якою було написано та підписано документи. Такі дослідження доручали секретарям присутніх місць, учителям чистописання або іншим викладачам ³.

Необхідність постійного залучення обізнаних осіб сприяла впорядкуванню їхньої діяльності та створенню перших установ, до функцій яких належала судово-експертна діяльність. Так, для проведення експертиз залучали співробітників Медичної ради, створеної 1812 року у складі Департаменту внутрішніх справ, які паралельно з медичними проводили хімічні, біологічні та інші експертизи.

В Експедиції заготовляння державних паперів (заснованої 1818 року) експертну діяльність спрямовували на дослідження кредитних білетів, знаків поштової та гербової оплати, почерку та інших об'єктів ⁴.

Із другої половини XIX століття експертиза будувалася на природничо-наукових знаннях, коли Е. Ф. Буринський розробив метод поділу кольорів під час дослідження документів. Саме він став організатором по-справжньому судово-експертної установи при Петербурзькому окружному суді — судово-фотографічної лабораторії (1889). На базі цієї лабораторії з січня 1893 року почала працювати Урядова лабораторія для проведення

¹ Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза : учебник. Москва : Право и закон; Юрайт-издат, 2002. С. 6.

² Памятники русского права. Вып. 6. Соборное уложение царя Алексея Михайловича 1649 года / под ред. К. А. Софроненко. Москва : Госюриздат, 1957. С. 43.

³ Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1975. С. 54.

⁴ Щербаковський М. Г. Зазнач. твір. С. 11.

судово-фотографічних досліджень з кримінальних і цивільних справ¹. Водночас із судово-фотографічною розвивалися судово-балістична, дактилоскопічна та судово-бухгалтерська експертизи.

Слід зауважити, що розвиткові експертизи як процесуального інституту сприяла судова реформа й прийняття Статуту кримінального судочинства, статті якого містили положення щодо проведення судових експертиз та залучення обізнаних людей як судових експертів. Однак, у Статуті (на відміну від деяких інших процесуальних документів Російської Імперії до 1917 року) терміни *експерт* і *експертиза* не вживали. у нормативно-правових актах міністра юстиції Російської Імперії вже існувала більш-менш чітка регламентація діяльності експертів, яка визначала фактичне існування процесуальної фігури експерта. Поміж зразків процесуальних документів того часу є протоколи експертизи, висновок експерта, який мав підписувати експерт. Також було сформульовано основні вимоги до експертів:

- незацікавленість у результаті справи;
- об'єктивність думок і суджень;
- можливість виявлення ініціативи під час проведення дослідження для визначення ознак, що можуть сприяти відкриттю істини.

Висновки експертів мав перевіряти й оцінювати суд².

Швидке збільшення обсягів застосування наукових знань у судовій практиці під час розслідування кримінальних правопорушень зумовило необхідність створення мережі експертних установ, що розпочалося 1911 року: 1913 року розпочав роботу кабінет науково-судової експертизи в Санкт-Петербурзі; 1914 року — у Москві, Києві, Одесі; 1923 року — у Харкові³. Усі ці установи застосовували у своїй роботі прогресивні засоби й прийоми, розроблені у попередні роки видатними криміналістами. Водночас відбувалися кодифікація законів, реорганізація судової системи та органів розслідування, зростала роль судових експертиз у судочинстві. Так, Інструкцією для слідчих (прийнята Народним комісаріатом юстиції 1919 року) передбачено обов'язкове направлення предметів для дослідження у підлеглу установу судової експертизи⁴. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (1922, 1927) прямо передбачав такий вид доказів, як висновок експерта. у Положенні та Інструкції, розроблених Народним комісаріатом юстиції, було регламентовано діяльність кабінетів науково-судових експертиз, функції яких було спрямовано на сприяння слідчим органам та проведення судових експертиз. Ці нормативно-правові акти стали підґрунтям

¹ Крылов И. Ф. Криминалистическая экспертиза в России и в СССР С. 8.

² Щербаковский М. Г. Знач. твір. С. 13.

³ Там само. С. 13—15.

⁴ Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти (по материалам УССР). Киев : Вища школа, 1972. С. 243.

законодавчого регламентування діяльності українських судово-експертних установ і відкрили новий етап їхнього розвитку ¹.

Від середини 20-х років XX століття судова експертиза почала набувати сучасних організаційних форм у вигляді наявних сьогодні спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз.

Діяльність цих установ розвивалася у двох напрямках: практичному та науковому, оскільки потреби експертної практики формували завдання для наукових пошуків і розробок.

Працівники інститутів науково-судової експертизи результати своїх наукових пошуків висвітлювали у наукових статтях, які оприлюднювали у періодичних виданнях. Фаховим експертним виданням того часу був журнал «Архів кримінології та судової медицини», засновником і відповідальним редактором якого став М. С. Бокаріус — перший директор Харківського інституту судових експертиз. у 1926—1927 роках вийшло друком три книги цього журналу ².

1944 року інститути науково-судової експертизи перейменували в науково-дослідні інститути судової експертизи, а у грудні 1971 року Міністерство юстиції УРСР затвердило Статути Харківського та Київського НДІСЕ, що визначало завдання та форми їхньої діяльності. Від 1991 року (після здобуття Україною суверенітету) експертні установи Міністерства юстиції України перетворились на мережу науково-дослідних інститутів судових експертиз ³.

Отже, процесуальний інститут судової експертизи виник закономірно, на певному етапі розвитку суспільства на потребу судової практики для об'єктивізації процесу доказування. Розвиток судової експертизи супроводжувався накопиченням, адаптацією та трансформацією знань із різних галузей та формував підґрунтя на принципах науковості, об'єктивності, логічної послідовності й сучасності.

Науковці виокремлюють різні етапи розвитку судових експертиз. Так, у роботі М. Г. Щербаковського представлено п'ять етапів розвитку судових експертиз на підставі процесуальної інституалізації та формування наукової теорії:

- із XVI століття до середини XIX століття відбувається зародження та формування судових експертиз;
- упродовж 1864—1910 років сформувався процесуальний інститут обізнаних осіб;

¹ Юсупов В. В. Діяльність кабінетів науково-судової експертизи в Україні у 1918—1923 рр. // Криміналістика и судебная экспертиза. Київ, 2012. Вип. 57. С. 233.

² Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2016. С. 55.

³ Щербаковський М. Г. Зазнач. твір. С. 18.

- 1910 — початок 1960 років характеризується появою державних спеціалізованих експертних установ, професійних експертів, розробленням теоретичних основ судової експертології;
- від початку 1960 року до середини 2010 року судова експертологія формувалася як самостійна галузь наукового знання;
- із середини 2010 року до сьогодні відбувався подальший розвиток судової експертології, уточнення її предмета, об'єкта, структури, співвідношення з іншими науками¹.

У роботі Е. Б. Сімакової-Єфремян та В. В. Юсупова відображено етапи розвитку судової експертизи на прикладі діяльності Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса², а саме:

- 1923—1941 роки — створення установи, присвоєння їй ім'я її засновника — Миколи Сергійовича Бокаріуса;
- 1944—1962 роки — післявоєнний період, що характеризується розширенням обсягів науково-дослідної, науково-експертної, методичної та профілактичної роботи;
- 1962—1995 роки — територіальне розширення діяльності Харківського НДІСЕ, створення Донецького (1973) та Кримського відділень Харківського НДІСЕ, захист кандидатських і докторських дисертацій працівниками інституту, які висвітлили наукові основи судової експертизи;
- від 1995 року до сьогодні — оновлювання структури інституту: створено Севастопольське (1999), Полтавське (2000) та Сумське (2002) відділення Харківського НДІСЕ; започатковано періодичні видання «Экспертная практика», «Практика криминалистической экспертизы Харьковского НИИСЭ» та збірку наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» (виходить друком із 2001 року); інститут здобув атестат про акредитацію (2018) та став повноправним членом Європейської мережі судово-експертних установ (2018).

Сьогодні до судової експертизи висувають якісно інші вимоги, що вимагають впровадження останніх досягнень науки й техніки для розв'язання і традиційних, і нових експертних завдань. Зі свого боку, це потребує безупинної наукової роботи, яку науковці й експерти здійснюють нині у галузі судової експертизи. Основними напрямками наукових досліджень

¹ Щербаківський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. С. 24.

² Сімакова-Єфремян Е. Б., Юсупов В. В. Етапи розвитку Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10—11.10.2018). Харків : Право, 2018. С. 8—11.

і сьогодні залишається не тільки розроблення методів і методик дослідження різного роду об'єктів, а й розвиток теоретичних та методологічних основ судової експертизи. Найвищою формою реалізації результатів наукової роботи є *дисертаційні дослідження*.

У галузі судової експертизи дисертації є поширеною формою узагальнення та реалізації науково-дослідної роботи. За результатами аналізу дисертаційних робіт у 1938—1992 роках було виконано 919 робіт із криміналістики, із яких — 284 (понад 30%) дисертаційних досліджень у галузі судової експертизи¹. Першу дисертацію, підготовлену А. І. Вінбергом 1938 року, присвячено криміналістичному дослідженню письма, у другій (підготовленій С. П. Мітричевим 1939 року) розглянуто значення висновків криміналістичних експертиз як джерела доказів. Надалі дисертаційні дослідження висвітлювали загально-методологічні, організаційні, тактичні, процесуальні проблеми судово-експертної діяльності; розкривали теоретичні та методичні питання різних класів, родів, видів експертиз у різних видах судочинства. Ґрунтовні наукові дослідження стали основою науки про судову експертизу, окремої від криміналістики галузі знань — судової експертології².

Проблеми судової експертизи та судової експертології знаходили своє втілення й у дисертаційних працях, підготовлених в Україні за останні 28 років. За цей час було захищено лише вісім докторських дисертацій із розглянутої проблематики.

І. А. Алієв у роботі «Проблеми судово-експертної профілактики» (1990) розглянув загальну теорію судової експертизи та її науково-практичне значення для побудови окремих теорій; визначив поняття судово-експертної профілактики та її місце у загальній системі протидії злочинності; принципи побудови та зміст окремої теорії експертної профілактики, правові, організаційні й методичні проблеми експертної профілактичної діяльності. Науковець також запропонував структуру загальної теорії судової експертизи:

- методологічні основи;
- предмет, об'єкти, суб'єкти й завдання експертної діяльності;
- методи та методики в структурі експертної діяльності;
- інфраструктура та процесуальна функція судової експертизи;
- окремі теорії судової експертизи³.

Дисертаційне дослідження «Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах» Ф. М. Джавадова (2000), присвячене

¹ Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи : монографія. Київ : Укр. акад. ВС, 1995. С. 8.

² Щербаковський М. Г. Проведення та використання експертиз С. 21.

³ Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1990. 32 с.

теоретичним проблемам судової експертології, висвітлює передумови формування загальної теорії судової експертизи, тенденції розвитку судово-експертної діяльності та їх вплив на формування цієї теорії, розкриває її структуру. За переконанням науковця, структура науки про судову експертизу містить:

- концептуальні основи теорії;
- учення про закономірності формування й розвитку судових експертиз;
- учення про об'єкти загальної теорії та судово-експертної діяльності;
- учення про суб'єкт експертної діяльності;
- учення про методи загальної теорії судової експертизи та судово-експертної діяльності;
- теорію процесів, відношень і комунікацій у судовій експертизі;
- теорії експертних ретроспекції й прогнозування;
- окремі теорії конкретних родів і видів судових експертиз¹.

Судову експертизу як науку розглянув О. М. Моїсєєв у дисертації «Експертні технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання» (2011), у якій презентував методологію пізнання феномена експертних технологій засобами криміналістики та судової експертології із застосуванням сучасного апарата науково-теоретичних досліджень, а також методологічної узгодженості залучених пізнавальних методів та засобів їх реалізації. Автором було віднесено експертні технології до основних понять судової експертології та визначено, як систему робочих операцій з оптимального використання судовим експертом наявних ресурсів (матеріальних, технічних, фінансових, трудових, інтелектуальних і нормативно-правових) для забезпечення достовірного, науково-обґрунтованого й аргументованого результату судової експертизи. Експертні технології дають змогу врахувати конкретні ситуації та умови, що склалися на момент призначення судової експертизи, адаптувати до них дії судового експерта.

У цій роботі обґрунтовано, що експертні технології у судово-експертній діяльності передбачають:

- дослідницький характер взаємодії експерта із судом (іншим органом (особою), що призначає експертизу);
- наявність відмінностей між системами наукових знань суду та судового експерта;
- необхідність узгодження між ними аспектів пізнання розслідуваної (розглядуваної) події;
- комунікативну сутність взаємодії судового експерта з іншими процесуальними суб'єктами.

Доведено існування ієрархічної співвіднесеності категорій предмета, об'єкта, завдань судової експертизи й експертної технології, та

¹ Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2000. 38 с.

неоднозначність зв'язків між ними, відповідно до існування різних шляхів опрацювання інформації засобами судової експертизи, які об'єднує експертна технологія; висвітлено структуру експертних технологій, їх співвідношення з об'єктами, завданнями, методиками судових експертиз, використання під час підготовки і проведення судових експертиз, експертного супроводу, оцінювання висновку експерта, взаємодії експертів ¹.

Прикладні питання розкрито в дисертації І. А. Петрової «Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів» (2012). З позицій загальних положень судової експертології розглянуто методологію судово-товарознавчого експертного дослідження, що визначає загальні основи проведення судової експертизи будь-якої групи споживчих товарів; розвинуто вчення про об'єкти та методи експертного дослідження, що використовуються під час проведення судово-товарознавчих експертиз; розкрито й обґрунтовано низку особливостей, характерних для процесів призначення та проведення цього виду експертиз. у роботі визначено принципи тактики судово-товарознавчої експертизи, головним серед яких виокремлено планування дій, пов'язаних із підготовкою, призначенням і проведенням судових експертиз. За своєю сутністю це є початком реалізації всієї системи тактичних принципів, загальних і спеціальних прийомів та рекомендацій, спрямованих на ефективне й повне застосування спеціальних знань у різних видах судочинства ².

І. В. Пиріг захистив дисертацію «Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування» (2015), у якій сформулював наукові положення, висновки і рекомендації, спрямовані на розв'язання наукової проблеми експертного забезпечення правосуддя концептуальними теоретичними положеннями. Вони мають значення для теорії криміналістики та науки судової експертизи, оскільки там визначено відповідні поняття експертного забезпечення правосуддя як окремої наукової теорії, що є системою наукових положень і рекомендацій щодо оптимального комплексу дій із постачання суб'єктам судово-експертної діяльності необхідних науково-методичних, правових, матеріально-технічних, інформаційних, кадрових та інших ресурсів для розв'язання покладених на них завдань.

Автор на основі аналізу загальних положень криміналістики, теорії судової експертизи та інших галузей знань наводить визначення експертної діяльності та доводить, що основними видами експертного забезпечення є науково-методичне, організаційно-правове, інформаційно-технічне.

¹ Моїсєєв О. М. Експертні технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 36 с.

² Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 40 с.

У дисертації обґрунтовано, що судову експертологію необхідно розглядати як систему знань про певні закономірності й не ототожнювати її з експертною діяльністю, оскільки судова експертологія є наукою про закономірності проведення судових експертиз та заснованих на них засобах і методах дослідження різного роду матеріальних об'єктів і явищ. Запропоновано систему судової експертології, що складається із загальної частини (містить основу теоретичних знань) та особливої (містить методики проведення окремих видів судових експертиз)¹.

Дисертація М. Г. Щербаковського «Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі» (2016) висвітлює розроблені концептуальні засади використання судових експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду; розкриває сутність наукових, процесуальних, тактичних засад проведення судових експертиз; висвітлює праксеологічні основи використання висновку експерта. Окрему увагу приділено методологічному аналізу феномена судових експертиз як наукової та практичної галузі та обґрунтовано п'ять його рівнів: діалектичний метод; загальні наукові методи (історико-логічний, аналіз, синтез, аналогія, порівняльно-правовий, формально-юридичний тощо); методи теорії судових експертиз (узагальнення експертної практики, порівняльний, абстрагування, класифікації, комплексний, інформаційний тощо); методи, що застосовуються у межах певних родів, видів експертиз; міждисциплінарні методи дослідження.

Автор виокремив комплекс експертних ситуацій проведення судових експертиз, які диференційовані за суб'єктами та етапами проведення експертиз; розкрив зміст об'єктивних і суб'єктивних компонентів вихідних, основних і кінцевих ситуацій. Дослідженням визначено тактичні та організаційні особливості виявлення нових вихідних даних, з'ясування обставин події, отримання нових речових доказів або зразків для експертизи тощо².

Розв'язанню проблем провадження судово-економічних експертиз різних об'єктів у судочинстві для протидії правопорушенням у різних сферах діяльності присвячено дисертацію С. В. Євдокименко «Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації» (2017). У роботі знайшло відображення комплексне теоретико-правове дослідження наукових основ судово-економічної експертизи, яке дає змогу об'єднати теоретичні положення й багаторічну практику їхньої реалізації для ефективного процесуально-правового регулювання судово-економічних експертиз господарської діяльності, отримані висновки дозволили визначити

¹ Пиріг І. В. Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 40 с.

² Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади 40 с.

перспективи наукової протидії правопорушенням та підготовки судових експертів, працівників практичних підрозділів і експертних служб. Визначено місце й роль судово-економічної експертизи в системі судових експертиз; обґрунтовано ознаки, що відрізняють судово-економічну експертизу від експертиз, які здійснюються в інших сферах діяльності (наукової, науково-технічної, оцінної); виявлено спільне та відмінне у методах і підходах судової експертизи й оцінної діяльності щодо об'єктів оцінювання. Окреслюючи перспективи розвитку судово-економічної експертизи, авторка запропонувала виокремити в окремі спеціалізації такі судово-економічні експертизи: судово-податкову (визначення правильності нарахування та сплати різних видів податків), судово-оцінну (визначення ринкової вартості майнових комплексів і підрахування суми заподіяного збитку), фінансово-аналітичну (яку можуть призначати у разі розслідування фіктивного банкрутства, а також неправомірних дій у разі банкрутства), дослідження правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності¹.

Теоретичні та загальнометодичні проблеми судової експертизи розкрито у дисертації Е. Б. Сімакової-Єфремян «Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень» (2017), що побудовані на основі особистого дослідження та критичного аналізу чисельних наукових і нормативних джерел, розгляду практики проведення комплексних судових експертиз і правового регулювання судово-експертної діяльності згаданого напрямку в Україні та за її межами. Авторка проаналізувала інтеграційні процеси, що відбуваються в судовій експертизі, виявила їх основні тенденції та проблеми, розробила класифікаційні питання та систематику цих досліджень, розкрила сутність комплексних судово-експертних досліджень за предметом інтеграції спеціальних знань. у дисертації представлено класифікацію комплексних судово-експертних досліджень, яку побудовано за правилами розподілу поняття та з урахуванням узагальнення експертної практики з найбільш поширених категорій із комплексних досліджень; приділено увагу аналізу предмета інтеграції спеціальних знань під час проведення комплексних судово-експертних досліджень і вироблено систему завдань і підзавдань, що вирішуються за результатами таких досліджень. Окрему увагу присвячено дослідженню методологічного підґрунтя комплексних судово-експертних досліджень, оскільки розв'язання актуальних проблем методології нерозривно пов'язане з аналізом проблем формування структури і змісту методик комплексного судово-експертного дослідження та запропоновано шляхи розв'язання цих проблем.

Результати, висвітлені у дисертації, можуть бути застосовані у науково-дослідній діяльності як фундамент для подальшого розроблення методик

¹ Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 42 с.

проведення комплексних судово-експертних досліджень; запропоновані також шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності й нормативно-правового регулювання питань призначення та проведення комплексних судових експертиз¹.

Прийняття змін до процесуального законодавства України суттєво розширює можливості використання судової експертизи в судочинстві. Адміністративне провадження в сучасних умовах науково-технічного прогресу неможливе без використання досягнень природничих, технічних, економічних та інших наук і використання знань судових експертів, які прийнято називати «спеціальними знаннями». Можливості використання судових експертиз у судочинстві далеко не вичерпані. Це пояснюється, з одного боку, розвитком методів експертного дослідження об'єктів, а з іншої — недостатнім використанням учасниками судового провадження всіх можливостей, які надаються їм процесуальним законодавством. Слід також враховувати, що правильне розуміння особливостей використання спеціальних знань судових експертів може відігравати вирішальну роль у вітчизняному судочинстві в умовах змагальності та диспозитивності.

Експертизу в різних галузях судочинства відрізняють процедури підготовки й призначення судової експертизи, що традиційно властиві кожному з його видів, а також відмінності у правах учасників експертизи, що зумовлено специфікою діяльності суб'єктів різних видів правовідносин. Саме ці особливості, деякі відмінності в регламентації порядку призначення й проведення експертизи та використання її результатів і зумовлюють неможливість використання висновку експерта, отриманого в одному процесі, наприклад, у цивільному, як джерела доказів в іншому (наприклад, адміністративному) і навпаки².

Необхідність використання спеціальних знань судових експертів для встановлення різноманітних обставин, які підлягають дослідженню в суді, вимагає правової регламентації цього процесу. Це сприяло виникненню правового інституту судових експертиз. Питаннями дослідження проблем судової експертизи в адміністративних провадженнях займалися вітчизняні та закордонні вчені. Їх праці здебільшого присвячені розгляду судової експертизи як правового інституту адміністративного процесу; висновкам судових експертиз як засобам доказування³.

¹ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.

² Попович І. І. Підготовка та призначення окремих видів судових експертиз : навч. посіб. Ужгород : Говерла, 2014. С. 12.

³ Кравчук Т. О. Використання спеціальних знань у формі судової експертизи в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луцьк, 2016. С. 20.

Дослідження проблем призначення, проведення та використання результатів експертизи в адміністративному процесі знайшло фрагментарне висвітлення у деяких дисертаційних дослідженнях вітчизняних вчених.

У дисертації О. М. Круглова «Доказування і докази у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб» (2003) розглянуто процес збирання, дослідження та оцінювання доказів у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб. Доказування у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб автор пропонує розглядати як законодавчо-обумовлену діяльність уповноважених органів (посадових осіб) щодо збору, дослідження та оцінювання доказів по факту порушення вимог адміністративно-правових норм посадовою особою, з використанням або у зв'язку з перебуванням на певній посаді й обумовлює застосування щодо винних негативних заходів державного впливу або закриття адміністративної справи. Водночас доказування у справах про адміністративні правопорушення, яке за своєю внутрішньою сутністю є процесом, для дослідження його в динаміці запропоновано характеризувати за такими ознаками: характер виникнення; хід його протікання; швидкість; наслідки. Окреме місце у дисертації приділено особливостям використання висновків експерта у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб та зазначено, що чільне місце серед інших доказів у справах про адміністративні правопорушення, зокрема, вчинених службовими особами, посідають висновки експерта, однак, попри важливе значення цього джерела доказування, окремі питання проведення експертизи недостатньо урегульовано чинним законодавством. Автор довів, що докази у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб слід розглядати як фактичні дані, які мають безпосередній зв'язок з конкретною адміністративною справою і на підставі яких повноважний юрисдикційний орган держави робить висновки про наявність або відсутність у діях конкретної посадової особи складу адміністративного правопорушення¹.

А. В. Іванов у дисертації «Експерт у справах про адміністративні правопорушення» (2009) розкриває сутність періодизації історіографії доктринального дослідження правового статусу експерта в адміністративно-деліктному провадженні із виокремленням трьох етапів цього процесу: перший — 1950—1980-ті роки; другий — 1980—1990-ті роки; третій — із кінця 1990-х років дотепер; визначає адміністративно-правовий статус експерта у зазначеному провадженні, зокрема окреслює коло його прав (на експертну ініціативу; відмовитись від надання висновку; при проведенні експертизи за участю кількох експертів правом радитись між собою тощо); обов'язків (прибути за викликом суду; дати висновок або роз'яснити його в судовому засіданні; забезпечити збереження об'єкта експертизи;

¹ Круглов О. М. Доказування і докази у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2003. 223 с.

невідкладно повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність необхідних знань тощо); гарантій (процесуальний порядок призначення експерта; заборона втручання у проведення експертизи; наявність умов для діяльності експерта, його матеріальне та соціальне забезпечення тощо) та відповідальності, зокрема адміністративної у вигляді штрафу); визначає місце експерта серед інших суб'єктів адміністративно-деліктного провадження із виокремленням відповідних зв'язків між ними та змісту діяльності експерта на стадіях адміністративно-деліктного провадження; доведено, що експерт є невід'ємною складовою системи учасників провадження в адміністративно-деліктному провадженні та належить до групи осіб, що сприяють провадженню.

Автор підкреслює, що експерта слід розглядати крізь призму аналізу системи відповідних учасників та наявних між ними внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Внутрішні зв'язки об'єднують експерта всередині групи осіб, що сприяють провадженню, зовнішні зв'язки — з представниками інших груп учасників.

Зовнішніми є зв'язки експерта з особою (органом), уповноваженою розглядати справу про адміністративний проступок, які слід вважати домінуючими, оскільки завдяки ініціативі особи, уповноваженої розглядати справу про адміністративний проступок, стає реальною участь експерта у провадженні. Зовнішніми є також зв'язки з особою, щодо якої здійснюється провадження, потерпілим, їх законними представниками та захисником, хоча такі зв'язки є дещо опосередкованими¹.

Дисертація Ю. Я. Лози «Експертиза в адміністративному судочинстві» (2011) стала першим комплексним, системним монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем інституту судової експертизи в адміністративному судочинстві. Він дослідив окремі аспекти призначення, проведення та використання результатів судових експертиз у процесі здійснення адміністративного судочинства. Ознаками експертизи в адміністративному судочинстві автор вважає:

- використання експертом спеціальних знань;
- проведення дослідження з метою з'ясування обставин, що мають значення для адміністративної справи;
- спеціальний суб'єкт експертизи;
- процесуальну форму оформлення судової експертизи;
- проведення експертизи на підставі ухвали адміністративного суду².

Окремі питання адміністративно-правового статусу експерта, який є особою, що сприяє провадженню в справах про адміністративні

¹ Іванов А. В. Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2009. 17 с.

² Лоза Ю. Я. Експертиза в адміністративному судочинстві : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. С. 8.

правопорушення, розкрито в дисертації О. В. Крикун «Адміністративно-правовий статус учасників проваджень у справах про адміністративні правопорушення» (2011).

На основі аналізу теоретичних, законодавчих і практичних проблем визначено та розроблено концепцію адміністративно-правового статусу учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення: визначено поняття судового експерта як учасника провадження у справах про адміністративні правопорушення, наведено його функціональні ознаки та визначено адміністративно-правовий статус¹.

Зі свого боку Л. М. Романенко у дисертації «Експертиза в адміністративному процесі» (2013) зауважує, що за допомогою експертиз, шляхом повного й об'єктивного дослідження обставин справи, з'ясовуються фактичні дані, що мають доказове значення й дають змогу вирішувати адміністративні справи з дотриманням загальних і спеціальних принципів адміністративного процесу, тому експертизу цілком справедливо вважають ефективним засобом визначення обставин адміністративної справи.

Автор довів, що особливістю сучасного адміністративного процесу щодо захисту прав юридичних і фізичних осіб у неюрисдикційних та юрисдикційних провадженнях є необхідність проведення дедалі більшої кількості експертиз документів, пов'язаних з майновими спорами, сформульовано нові наукові положення та пропозиції щодо вдосконалення процедури призначення, методики проведення та використання як доказів результатів експертизи в адміністративному процесі.

Виокремлено два основні підходи до його розуміння: зокрема, адміністративний юрисдикційний процес та судовий адміністративний процес, що надало можливість у їх межах визначити належне місце експертизи як під час розв'язання адміністративних справ (спорів) уповноваженими на те органами (їх посадовими особами), так і розв'язання адміністративних справ у процесі здійснення адміністративного судочинства. у роботі підкреслено, що інститут доказів і доказування в адміністративному судочинстві має певну специфіку.

Незважаючи на значну кількість спільних ознак з аналогічним інститутом в інших видах судочинства, відмінність доказування та доказів у адміністративному судочинстві зумовлена дією принципу офіційного з'ясування усіх обставин у справі, а також презумпцією вини відповідача. адміністративна процесуальна правоздатність експерта є завжди спеціальною (як особи-носія спеціальних знань) і полягає у його здатності мати

¹ Крикун О. В. Адміністративно-правовий статус учасників проваджень у справах про адміністративні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 235 с.

права й обов'язки, а також реалізовувати вже набуті ним права та виконувати покладені обов'язки у міру вступу в адміністративний процес ¹.

І. А. Малярчук у дисертації «Проведення в справах з податкових спорів в адміністративному судочинстві України» (2017) приділила увагу дослідженню доказової бази окремих податкових спорів (зокрема, про відшкодування збитків, заподіяних платникові податків незаконними рішеннями контролюючих органів або незаконними діями посадових осіб цих органів; у справах, пов'язаних із формуванням сум податкового кредиту з податків на додану вартість і бюджетного фінансування із цього податку) та констатувала, що у вирішенні такого спору провідне місце посідають експертні дослідження первинних документів, облікових реєстрів бухгалтерської та податкової звітності, які відображають здійснення господарських операцій платником податків ².

Вирішенню низки загальних проблем судової експертизи в адміністративному судочинстві присвячено дисертацію Т. О. Кравчук «Використання спеціальних знань у формі судової експертизи в адміністративному судочинстві України» (2017), поміж яких: поняття судової експертизи, її відмінність від інших способів використання спеціальних знань в адміністративному процесі, визначення доказової сутності висновку експерта, проблеми класифікації судових експертиз в адміністративному процесі тощо.

Грунтуючись на положеннях загальної теорії судової експертизи та процесуального законодавства, узагальненні практики адміністративного судочинства, автор запропонував можливість використання сучасних спеціальних знань в адміністративному судочинстві України; довів, що повторність та закономірність загальних особливостей експертиз в адміністративному суді зумовлено групуванням та узагальненням експертиз, їх типізацією; запропонував визначення типового комплексу експертиз в адміністративному судочинстві, який зазвичай призначають для з'ясування специфічних обставин конкретного різновиду справ про адміністративні правопорушення. Вирішення окреслених дисертантом питань має не лише теоретичне, але й безпосередньо практичне значення, оскільки дає змогу правильно скористатися експертним висновком як доказом у конкретній адміністративній справі, уникнути помилок у процесі призначення експертизи ³.

Безумовно, більшість науковців, що досліджували проблеми використання спеціальних знань судовим експертом в адміністративному

¹ Романенко Л. М. Експертиза в адміністративному процесі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2013. 196 с.

² Малярчук І. А. Проведення в справах з податкових спорів в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 193 с.

³ Кравчук Т. О. Зазнач. твір.

провадженні, зробили неоціненний внесок у розвиток науки. Проте, деякі моменти, пов'язані з проблемою інституту спеціальних знань, судової експертизи, критеріїв оцінювання висновку експерта, визначення статусу експерта в адміністративному провадженні, не вичерпали себе в теоретичному та (особливо) практичному планах.

Багато питань залишаються дискусійними як в теорії, так і на практиці, а тому потребують не лише подальшого вивчення, а й нових підходів до їх вирішення.

2.2. Теоретичні засади судової експертизи в адміністративному провадженні

Стаття 1 Закону України «Про судову експертизу» визначає, що судову експертизу — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. На стадії досудового розслідування й судового розгляду справи ця процесуальна дія спрямована на отримання доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває в провадженні уповноваженого органу (особи).

Слід зазначити, що під поняттям «уповноважена особа (орган)» розуміють суб'єкта, наділеного у порядку, передбаченому законодавством України, правом призначати судову експертизу (залучати судового експерта), зокрема: в адміністративному судочинстві — суд; у справах про адміністративні правопорушення — суд, посадову особу (орган), що здійснює провадження в справах про адміністративні правопорушення.

«Предмет — категорія, яка визначає певну цілісність <...> що виокремлена зі світу об'єктів у процесі діяльності й пізнання людини <...>. До предмета належать лише головні, найбільш суттєві ознаки та властивості (з точки зору дослідження)»¹ [Переклад — авторів.]. З наведеного визначення випливає, що предмет — це ті, найбільш суттєві, головні сторони, властивості досліджуваного явища, об'єкта, на які спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта пізнання. Це стосується й поняття предмета судової експертизи.

Поняття предмета та завдання експертизи (якщо завдання розуміти не в широкому сенсі — як сприяння правосуддю, а у вузькому — як досягнення того, на що спрямовано пізнавальну діяльність експерта) — рівнозначні. Зв'язок предмета судової експертизи із завданнями сумнівів не викликає — сутність предмета відображається в завданнях.

¹ Философский энциклопедический словарь / ред. кол. : С. С. Аверинцева и др. 2-е изд. Москва : Сов. энцикл., 1989. С. 505.

У юридичній літературі відзначено взаємозв'язок предмета експертизи з предметом доказування (колом обставин, які підлягають з'ясуванню за кожною справою) як необхідну умову правильного вирішення справи. Будь-який елемент предмета доказування можна вважати як предметом судової експертизи, так і предметом іншої процесуальної дії, але до предмета судової експертизи не може належати правова оцінка обставин справи¹. Предмет експертизи визначено її завданнями, об'єктами, суб'єктами та методами дослідження.

Водночас станом на сьогодні в юридичній літературі питання щодо визначення поняття предмета експертизи має дискусійний характер і не здобуло свого остаточного вирішення. О. Р. Шляхов визначає предмет експертизи як встановлювані на основі спеціальних знань фактичні дані (синонімом яких є факти, обставини справи) й підкреслює тісний взаємозв'язок предмета з об'єктами та методиками судової експертизи², що сукупно визначають її сутність. Запропоноване ним визначення предмета судової експертизи є найбільш прийнятним і заслуговує на загальне визнання.

Отже, предмет судової експертизи — це фактичні дані та обставини справи (провадження), встановлювані судовим експертом на підставі використання спеціальних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) під час дослідження матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою розв'язання завдань судової експертизи.

Ці фактичні дані й обставини мають значення для вирішення справи про адміністративне правопорушення або адміністративної справи визначаються на підставі спеціальних знань судового експерта та завдань (питань), поставлених перед судовим експертом або в порядку експертної ініціативи.

На початкових етапах розвитку криміналістики й судової експертизи завдання експертних досліджень розподіляли на ідентифікаційні та неідентифікаційні, надалі неідентифікаційні завдання також почали диференціювати (розмежовувати). Як зазначали В. Ф. Орлова й О. Р. Шляхов, критерії розмежування завдань експертизи впливають з об'єктивних розбіжностей їх змісту, який складає мету й умови її досягнення. Вони виокремлювали два компоненти завдання: мету й об'єкт³.

Визначаючи завдання експертизи, О. Р. Шляхов зауважував, що воно є науково обґрунтованим визначенням предмета експертизи, узагальнено та

¹ Арсеньев В. Д. Спорные вопросы предмета судебной экспертизы // Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре — криминалистич. чтениях. Москва : ВНИИСЭ, 1978. Вып. 23. С. 3.

² Шляхов А. Р. О предмете судебной экспертизы // Некоторые вопросы теории судебной экспертизы: тезисы науч. сообщ. на теор. семинаре — криминалистич. чтениях 26.06.1975. Москва : ВНИИСЭ, 1975. С. 3.

³ Орлова В. Ф., Шляхов А. Р. Принципы классификации задач криминалистической экспертизы // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. Москва : ВНИИСЭ, 1984. С. 49.

систематизовано сформульованим для роду (виду) загалом; воно пов'язане з предметом судового доказування та тісно пов'язане з об'єктами й методами експертного дослідження¹. Важливою є запропонована ним систематизація завдань за конкретно-цільовим призначенням результатів експертизи (ідентифікаційні, діагностичні, ситуаційні), з одного боку, і за ступенем спільності (окремі, спільні) — з іншого. Спільні завдання виокремлюють в особливу групу інтеграційних². Останні вирішуються у формі комплексних експертиз.

До ідентифікаційних завдань судової експертизи належать завдання, спрямовані на ототожнення об'єкта за його відображеннями; з'ясування загальної родової, групової належності об'єкта за його відображеннями. Наприклад, визначення особи за її почерком, кліше печатки за її відбитком, конкретної ділянки місцевості — за нашаруваннями ґрунту, рослинних часток на одязі тощо. Отже, ідентифікаційні завдання розв'язують здебільшого за допомогою криміналістичних видів експертиз.

Розв'язують ідентифікаційні завдання за основними чотирма принципами теорії криміналістичної ідентифікації, розробленими видатним ученим С. М. Потаповим. *Першим принципом* криміналістичної ідентифікації є розподіл об'єктів на ідентифіковувані й ті, за допомогою яких здійснюють їхню ідентифікацію. *Другим принципом* визначено розподіл об'єктів на змінювані й відносно незмінювані, тобто визнання можливості ототожнення лише за умови, коли ідентифіковуваний об'єкт здатний зберігати індивідуальність до моменту дослідження. *Третій принцип* висвітлює застосування в процесі ототожнення найглибшого й докладного аналізу, поєднаного із синтезом. *Четвертим принципом* є вивчення кожної ідентифікаційної ознаки в динаміці, розвитку, зв'язку з попередніми та зі супутніми обставинами, тобто цим принципом метод порівняльного дослідження протиставлено засобу життєвого звіряння. Ідентифікація — це послідовний розвиток органічно поєднаних між собою та обумовлених одне одного вказаних чотирьох її основних принципів.

Діагностичні завдання спрямовані на встановлення природи, властивостей, стану об'єкта та віднесення його до задалегідь відомого (чи нового) класу (таксону, розряду, типу тощо). Наприклад, установлення технічного стану об'єкта нерухомості, колісного транспортного засобу, належності речовини до наркотичних засобів, товару до певної групи тощо. Під час вирішення діагностичних завдань відсутня потреба в розподілі об'єктів за принципами ідентифікації, оскільки ці завдання мають іншу природу.

Ситуаційні (ситуалогічні) завдання спрямовані на встановлення механізму події та умов, за яких вона відбувалася. Наприклад,

¹ Шляхов А. Р. Задачи судебной экспертизы // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР. Москва : ВНИИСЭ, 1980. Вып. 42. С. 22.

² Там же.

установлення механізму контактування транспортних засобів під час дорожньо-транспортної пригоди, «маршруту» переміщення тіла потерпілої особи певною ділянкою місцевості тощо.

Важливим для розуміння сутності судової експертизи є поняття її суб'єкта. Слід звернути увагу на те, що єдиним суб'єктом судової експертизи є судовий експерт. Судовий експерт — суб'єкт процесуальних правовідносин (фізична особа), що відповідає вимогам, установленим законодавством України, та якому відповідно до закону доручено проведення судової експертизи.

Важливою вимогою, що висувається до судового експерта, є наявність у нього вищої освіти у відповідній галузі спеціальних знань, освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче магістра та кваліфікації судового експерта з певної експертної спеціальності.

Державними судовими експертами можуть бути особи, які відповідають кваліфікаційним вимогам, установленим державними органами, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані судово-експертні установи, пройшли відповідну підготовку (стажування) у державній спеціалізованій судово-експертній установі, атестацію та отримали свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта в порядку, передбаченому законодавством України.

Законом України «Про судову експертизу» передбачено проведення судових експертиз як експертами, що працюють у державних спеціалізованих установах, так і тими, які не є працівниками цих установ (далі — приватними експертами). Слід зазначити, що за процесуальним статусом вони повинні відповідати єдиним вимогам і мають рівні права та обов'язки, установлені законодавством України. Разом із тим, треба розрізняти організаційні підстави їх діяльності: судові експерти державних спеціалізованих установ та судові експерти, що не працюють в державних спеціалізованих установах (надалі будемо умовно їх іменувати приватними судовими експертами).

Судовий експерт державної спеціалізованої установи є її працівником, входить до складу штатної чисельності цієї установи, проводить судові експертизи як службове завдання та виконує інші службові функції із здійснення судово-експертної діяльності, зокрема й наукової. Державна спеціалізована судово-експертна установа створюється для здійснення судово-експертної, зокрема наукової, діяльності в галузі криміналістики й судової експертизи в установленому законом порядку, зокрема розпорядженнями Кабінету Міністрів України. Основний профіль наукової діяльності державних спеціалізованих судово-експертних установ є розроблення нових і вдосконалення наявних методик експертного дослідження.

Приватний судовий експерт не є працівником державної спеціалізованої експертної установи та самостійно на професійній основі здійснює судово-експертну діяльність з проведення судових експертиз і експертних

досліджень. Водночас законодавство України не обмежує приватних судових експертів у праві брати участь у розробленні експертних методик. У разі надання приватними експертами відповідних пропозицій із розроблення експертних методик, їх апробацію та впровадження здійснюють у визначеному законодавством порядку.

Проведення судової експертизи здійснює її *суб'єкт* — судовий експерт у межах експертної спеціальності. Експертна спеціальність визначає окремий напрям застосування спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що зумовлює компетенцію судового експерта з проведення певного виду судових експертиз, за яким присвоюють кваліфікацію судового експерта. Спеціальні знання — професійні знання та вміння особи у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, з оцінювання майна (майнових прав) та іншому, набуті ним у процесі навчання та практичної діяльності за певною спеціальністю (фахом), крім знань у галузі права. Кваліфікація судового експерта — обсяг теоретичних знань та практичних навичок і вмінь особи, необхідний для самостійного проведення експертиз за відповідною експертною спеціальністю, що визначають шляхом атестації цієї особи в порядку, обумовленому законодавством України.

Об'єкт судової експертизи — матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що досліджуються (пізнаються) експертом на основі застосування спеціальних знань, у межах предмета експертного дослідження певними методами та засобами з метою вирішення завдань (питань), поставлених уповноваженою особою (органом).

У зв'язку із залученням до сфери судово-експертної діяльності нових галузей знань природничих та технічних наук, паралельно розвитку криміналістичної й експертної техніки спостерігається розширення кола об'єктів судової експертизи.

Словник основних термінів судових експертиз визначає об'єкти як матеріалізовані, визначені процесуальним законодавством джерела інформації¹. Зважаючи правову сторону поняття об'єкта судової експертизи та специфіку самого процесу експертного дослідження, слід зазначити, що об'єктом можуть бути тільки матеріальні (матеріалізовані) утворення, які слугують засобом розпізнавання фактів і обставин, які цікавлять уповноважену особу (орган).

Пізнання такого складного інституту, яким є судова експертиза, неможливе без визначення його внутрішньої структури. Класифікація судових експертиз є дуже важливою, оскільки в теоретичному плані дозволяє охопити всі види експертиз, з'ясувати взаємозв'язок між ними.

¹ Словарь основных терминов судебных экспертиз. Москва : ВНИИСЭ, 1980. С. 53.

У практичному плані класифікацію застосовують для визначення та розмежування експертних спеціальностей і компетенцій експерта, а також особливостей проведення певних різновидів експертиз.

Від класифікації судових експертиз залежать організація роботи експертної установи, його штатна чисельність, напрями формування й удосконалення бази приладів, програми підготовки та підвищення кваліфікації експертів певного профілю.

Науковці пропонують таку класифікацію об'єктів судової експертизи:

1) *матеріальні*:

- речові докази (сліди контактування (морфологічні та субстратні), предмети й інші утворення, на яких зафіксовані ці сліди та які ці сліди залишають (документи, одяг, взуття, знаряддя, інструменти, транспортні засоби, зброя, ґрунт, елементи речової обстановки місця події тощо);
- похідні речових доказів (моделі, зліпки з поверхонь слідів і предметів тощо);
- живі особи;
- труп або його частини;
- тварини;
- рослини;
- споруди;
- місце події;
- зразки для порівняльного дослідження — об'єкти матеріального світу (їхніх фрагменти, частки, відбитки, інші відображення), що відтворюють властивості живої людини та її навички, трупа, тварини, рослини, речовини, предмета тощо, вилучені в обумовленому законом порядку;
- виявлені експертом латентні (приховані) сліди й мікрочастки;
- порівняльні матеріали, наявні в банку інформаційних даних судово-експертної установи;

2) *матеріалізовані* (містять відомості, зафіксовані в матеріалах справи (провадження) та інших носіях інформації):

- матеріали справи (провадження) — протоколи, схеми, фото-, кінодокументи, відео-, фонограми, зокрема висновки первинних експертиз, коли проводять додаткову або повторну експертизу, чи експертизи інших видів;
- інші матеріали.

Усі зазначені об'єкти є джерелом відомостей, за допомогою яких експерти шляхом застосування знань із різних галузей судової експертизи встановлюють факти й обставини, що складають предмет експертизи. Процес установлення цих фактів і обставин здійснюється завдяки застосування експертом відповідних методів експертного дослідження.

Класифікують судові експертизи за двома основними критеріями: організаційно-процесуальним і галузевим, тобто за галузями спеціальних

знань. Класифікація судових експертиз в організаційно-процесуальному аспекті ґрунтується на положеннях процесуальних кодексів. Підстави для призначення комісійної експертизи викладено у Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 109), яким визначено, що:

- 1) комісійну експертизу проводять не менш ніж два експерти одного напрямку знань;
- 2) якщо за результатами проведених досліджень думки експертів збігаються, вони підписують єдиний висновок. Експерт, не згодний з висновком іншого експерта (експертів), дає окремий висновок з усіх питань або з питань, що викликали розбіжності.

У разі призначення уповноваженою особою (органом) комісійної експертизи, організацію її проведення покладають на керівника державної спеціалізованої експертної установи. Як свідчить експертна практика, коли експертиза є складною за процесом досліджень (значна кількість об'єктів або поставлених питань тощо), то керівник державної спеціалізованої установи організовує її проведення комісією експертів, що не суперечить чинному законодавству України.

Для координування діяльності судових експертів, які є членами комісії, уповноважена особа (орган), що призначила комісійну експертизу (залучила комісію експертів), або керівник державної спеціалізованої експертної установи визначає голову комісії. На голову комісії покладено функції з організації її проведення. Під час проведення комісійної експертизи голова не має будь-яких переваг перед членами експертної комісії.

Проводячи комісійну експертизу, кожний із судових експертів незалежно та самостійно проводить дослідження в повному обсязі.

Члени комісії спільно аналізують отримані результати та у разі відсутності розбіжностей складають загальний висновок або повідомлення про неможливість надання висновку. За наявності розбіжностей експерт, не згодний із висновками інших членів комісії, формулює свою думку окремо або надає окремий висновок.

Стаття 110 КАСУ містить характеристику й такі вимоги щодо проведення комплексної експертизи.

1. Комплексна експертиза проводиться не менш як двома експертами різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань.
2. У висновку експертів зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов. Кожен експерт підписує ту частину висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і несе за неї відповідальність.
3. Загальний висновок роблять експерти, компетентні в оцінці отриманих результатів і формулюванні єдиного висновку. у разі виникнення розбіжностей між експертами висновки оформлюються відповідно до ч. 2 ст. 109 КАСУ.

Комплексну експертизу проводять у разі, якщо для вирішення питання потрібні спеціальні знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо або в різних напрямках однієї галузі знань. Експертна практика свідчить про те, що й одна особа може мати знання в різних галузях, необхідних для вирішення питання. КАСУ (ст. 110) передбачено, що проведення комплексної експертизи доручається не менш ніж двом експертам — фахівцям у різних галузях знань¹. Комісія експертів проводить комплексну експертизу, виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначає у висновку і формулює загальний висновок. За наявності розбіжностей між думками експертів кожний з них викладає висновок за результатами проведених ним досліджень, а з питання, поставленого на вирішення комплексної експертизи, може бути наданий загальний висновок про неможливість його вирішення із зазначенням причин. Організація комплексної експертизи, проведення якої доручено державній спеціалізованій установі, покладається на її керівника. Якщо експертизу призначено не як комплексну, але під час ознайомлення з наданими матеріалами або проведення окремих експертиз виявлено необхідність виконати комплексну експертизу, керівник державної спеціалізованої експертної установи організовує її проведення як комплексної.

До проведення комплексних експертиз, з урахуванням обмежень, визначених законодавством України, крім працівників державних спеціалізованих експертних установ, за рішенням уповноваженої особи (органу), можуть залучатися також й інші фахівці з відповідних галузей знань, які під час виконання судової експертизи набувають статусу судового експерта з поширенням на них відповідних прав і обов'язків. у разі, якщо проведення комплексної експертизи доручають кільком державним спеціалізованим експертним установам, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначають, яка з них є провідною (тією, що організує й координує проведення експертизи).

Керівник провідної установи визначає голову комісії. На голову комісії покладаються функції з організації проведення комплексної експертизи. Під час проведення комплексної експертизи голова комісії роз'яснює її членам їх компетенцію в процесі проведення досліджень і не має будь-яких переваг перед іншими членами експертної комісії.

Якщо провідну установу не зазначено, то її визначають за узгодженням між керівниками державних спеціалізованих експертних установ, яким доручено проведення комплексної експертизи, а коли згоди не досягнуто, провідну установу визначає уповноважена особа (орган), яка (який) її призначила (призначив).

¹ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт-уклад. : Л. М. Головиченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Сфремян та ін. Харків : Право, 2016. С. 57.

Якщо проведення комплексної експертизи доручено співробітникам експертної установи та особі, яка не є працівником такої установи, провідною визначають експертну установу.

У ст. 111 КАСУ передбачено вимоги щодо призначення додаткової та повторної експертизи.

1. Якщо висновок експерта буде визнано неповним або неясним, за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи суд може призначити додаткову експертизу, яку доручають тому самому або іншому експерту (експертам).
2. Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи суд може призначити повторну експертизу, яку доручають іншому експерту (експертам).

Додаткову експертизу призначають щодо об'єкта, який досліджувала первинна (попередня) експертиза, у разі якщо необхідно провести дослідження додаткових матеріалів (зразків, вихідних даних тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної (попередньої) експертизи, або вирішити додаткові питання щодо досліджуваних раніше об'єктів. Правила призначення та проведення додаткової експертизи також регламентовано Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 111), причому додаткову експертизу доручають тому самому або іншому експертові (експертам). У документі про призначення додаткової експертизи повинні бути наведені мотиви її призначення.

У разі призначення додаткової експертизи, судовому експерту надають висновок первинної (попередньої) експертизи ¹.

Повторну експертизу призначають (ст. 111 КАСУ) у разі необхідності дослідження тих самих об'єктів і вирішення тих самих питань у випадках, якщо в результаті проведення первинної (попередньої) експертизи судовий експерт не надав вичерпних відповідей на всі поставлені питання, не дослідив усі надані йому об'єкти, а усунути неясність і неповноту дослідження шляхом допиту експерта (надання пояснень) неможливо; якщо висновок експерта визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи (провадження), чи таким, що виконаний з порушенням чинного законодавства України ². Повторну експертизу обов'язково доручають іншому експерту чи іншим експертам.

У документі про призначення повторної експертизи (залучення експерта) повинні бути наведені мотиви незгоди з результатами первинної (попередньої) експертизи і їх обґрунтування. у разі призначення повторної

¹ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців С. 55—56.

² Там само.

експертизи судовому експерту має бути наданий висновок первинної (попередньої) експертизи.

У разі якщо експертизу призначають за кількома підставами, одні з яких є підставою для проведення додаткової експертизи, а інші — повторної, таку експертизу проводять за правилами повторної експертизи.

2.3. Методична основа експертних досліджень в адміністративному провадженні

Однією з особливостей експертних досліджень в адміністративному провадженні є те, що їх проведення має здійснюватися за відповідно затвердженими експертними методиками. Такі методики характеризуються поєднанням у собі необхідних вимог проведення дослідження, є запорукою якості та швидкості вирішення експертного завдання.

Методика судово-експертного дослідження — це результат науково-технічної діяльності, викладений у вигляді нормативного документа, що містить інформацію про предмет, завдання дослідження, типові питання, які ставлять для вирішення судовому експертові (експертам), інформацію про об'єкти, вимоги до суб'єктів, технічні умови проведення досліджень щодо обрання методів (стандартизованих і нестандартизованих), оцінювання їх придатності та невизначеності вимірювань, про устаткування, простежуваність вимірювання, вихідні еталони та зразкові речовини, процедури відбирання експериментальних зразків, алгоритм послідовних дій судового експерта з метою виконання певного експертного завдання, оцінювання здобутих результатів тощо ¹.

Відповідно до методичних рекомендацій Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, для врахування у розробленні методик проведення судових експертиз, обов'язкових для використання під час розроблення та репрезентування експертних методик, що регламентовано Порядком виконання НДР, затвердженим наказом Мін'юсту України, експертна методика як видання — це нормативний документ, який визначає докладно регламентовану програму вирішення експертного завдання (експертних завдань), що містить послідовні практичні та розумові операції, спрямовані на пізнання властивостей і зв'язків досліджуваних об'єктів (матеріальних об'єктів, явищ, подій) та передбачають для цього застосування системи методів і засобів, а також правил проведення експертного дослідження.

¹ Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2016. С. 212.

Це визначення сформульовано з урахуванням передбаченого ДСТУ поняття *нормативного виробничо-практичного видання* — видання норм, правил і вимог з конкретних сфер виробничо-практичної діяльності ¹.

Поняття «методика» має знайти своє відображення у Державному стандарті та містити основні ознаки, які відрізняють її від інших видів виробничо-практичних видань. Це поняття має розкривати сутність і призначення методики, вказувати на її структуру та зміст, а також на застосування системи методів під час проведення дослідження.

Наприклад, у Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз зазначено, що під поняттям «методика проведення судової експертизи» (далі — *методика*) слід розуміти результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовують у процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання ².

Однак, ступінь регламентування всього процесу дослідження може бути різним. у будь-якому разі методика експертного дослідження завжди містить як рекомендації, так і обов'язкові правила для експерта з ключових моментів, що визначають схему дослідження, його стратегію ³. Саме методика судово-експертного дослідження виконує функції спеціальних методів судової експертизи.

Поняття методики має певний зв'язок із її структурою та змістом, оскільки уніфікований підхід до структурування методики та її складових відіграє важливу роль як для судових експертів, що мають використовувати уніфіковану схему експертного дослідження для отримання зіставних результатів у разі проведення додаткової чи повторної судової експертизи, так і для осіб (органів), що призначають судову експертизу (залучають судового експерта) під час оцінювання отриманих висновків.

Науковці ХНДІСЕ досліджували питання методичного забезпечення судово-експертної діяльності, зокрема — з проблем експертних досліджень

¹ Див., наприклад: Рувін О. Г., Палеха Ю. І., Полтавський А. О., Бондар М. Є. Експертна методика як вид видання, його зміст та структура у світлі міжнародних стандартів управління якістю, адаптованих в Україні // Криміналістика и судебная экспертиза. Киев, 2012. Вып. 57. С. 3—9; Розробка експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні) : метод. рек./О. Г. Рувін, А. О. Полтавський, М. Є. Бондар та ін. ; за заг. ред. Л. М. Головченко, І. П. Красюка, Л. О. Євдоченко. Київ : ХНДІСЕ, 2014. 74 с.

² Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: затв. Постановою КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін та допов.) // Офіційний вісник України. 2008. № 49. С. 33, ст. 1585, код акта 43547/2008.

³ Слободян Я. І. Методики проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013. № 1 (29). С. 267.

в адміністративному провадженні¹. Загалом науковці єдині в думці, що будь-яка експертна методика (незалежно від її виду) має містити обов'язкові елементи, які утворюють її структуру. Такими обов'язковими елементами слід вважати об'єкти, можливості цієї методики та її надійність, прийоми, методи й засоби дослідження, а також порядок і послідовність застосування методів та засобів. Водночас методики повинні містити приписи щодо умов і процедур застосування прийомів, методів і засобів та опис можливих результатів.

Докладно структуру, зміст і вимоги до оформлення методик проаналізовано й викладено у методичних рекомендаціях «Розробка експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні)»² та інших роботах³.

Науковці запропонували уніфікований зміст і структуру експертної методики:

- 1) вихідні дані (що мають містити, зокрема, найменування експертної галузі та методики);
- 2) зміст (перелік розділів);
- 3) вступ;
- 4) основний текст:
 - об'єкти дослідження;
 - експертні завдання (типові питання), що вирішує методика;
 - технічні засоби та інструментарій;
 - об'єкти дослідження — порівняльні зразки;
 - умови експертного дослідження;
 - стадії експертного дослідження;
- 5) предметний покажчик;

¹ Див., наприклад: Симакова-Ефремян Э. Б. Интеграция специальных знаний как основа разработки новых и изменения (аннулирования) действующих методик экспертных исследований // Вестник Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). 2014. № 3. С. 129—135 ; Симакова-Ефремян Э. Б. Проблемы обеспечения единых подходов к разработке методик экспертных исследований и обучению судебных экспертов // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика: зб. наук. пр. у 2-х т. Харків, 2014. Вип. 10. Т. 2. С. 198—207 та ін.

² Розробка експертних методик: зміст, структура, оформлення

³ Див., наприклад: Рувін О. Г., Палеха Ю. І., Полтавський А. О., Бондар М. Є. Зазнач. твір. ; Рувін О. Г., Полтавський А. О., Назаров В. В. До питання щодо структури та змісту експертної методики з урахуванням вимог стандартів управління якістю, адаптованих в Україні // Криміналістика та судова експертиза. Київ, 2013. Вип. 58, Ч. 1. С. 97—116 ; Рувін О. Г., Палеха Ю. І., Полтавський А. О., Рудницька Я. Р. Поняття експертної методики як документа, його структура з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні // Криміналістика та судова експертиза. Київ, 2013. Вип. 58, Ч. 1. С. 124—130 ; Рувін О. Г., Полтавський А. О., Назаров В. В. Структура та зміст експертних методик // Криміналістика та судова експертиза. Київ, 2013. Вип. 58, Ч. 2. С. 150—167 та ін.

- 6) довідково-інформаційні дані (додатки у вигляді таблиць, схем тощо);
- 7) бібліографічний перелік.

За аналогією із загальною методикою судової почеркознавчої експертизи, яка має багаторівневу структуру, автори методичних рекомендацій зазначають, що рівнева структура характерна й для інших загальних і окремих методик, які застосовуються в інших галузях судової експертизи, та визначають такі стадії експертного дослідження:

- 1) попереднє (підготовче);
- 2) роздільне (аналітичне);
- 3) експертний експеримент;
- 4) порівняльне;
- 5) оцінювання результатів (синтез) та формулювання висновків;
- 6) оформлення перебігу та результатів експертного дослідження висновком¹.

Загалом погоджуючись із запропонованим підходом (оскільки він містить узагальнення багаторічних напрацювань науковців і практиків у галузі судової експертизи) зауважимо, що дискусійний характер має використання поняття «стадії» у сполученні із поняттям «методика», оскільки цей термін є більш доречним у сполученні із поняттям «дослідження».

Слід також зауважити, що експертний експеримент не завжди має місце як під час вирішення ідентифікаційних, так і діагностичних та ситуаційних завдань².

Відповідно до згаданої роботи³ і як зазначено раніше, експертна методика як видання — нормативний документ, який визначає докладно регламентовану програму вирішення експертного завдання (експертних завдань), яка містить послідовні практичні та розумові операції, що спрямовані на пізнання властивостей і зв'язків досліджуваних об'єктів (матеріальних об'єктів, явищ, подій) та передбачають для цього застосування системи методів і засобів, а також правил проведення експертного дослідження. Це визначення сформульовано з урахуванням обумовленого ДСТУ поняття нормативного виробничо-практичного видання — видання норм, правил і вимог із конкретних сфер виробничо-практичної діяльності.

Аналіз наукових джерел із питань методики судової експертизи та експертної практики судово-експертних досліджень⁴ дає змогу на підставі

¹ Розробка експертних методик: зміст, структура, оформлення С. 12—14, 23.

² Сімакова-Єфремян Е. Б. Знач. твір. С. 214.

³ Розробка експертних методик: зміст, структура, оформлення... С. 12—14, 23.

⁴ Бондарь М. Е. К вопросу о структуре методики экспертного исследования // Криминалистика и судебная экспертиза. Киев : Лыбидь, 1991. Вып. 42. С. 9—16 ; Грановский Г. Л. Классификация и общая характеристика экспертных алгоритмов // Проблемы теории судебной экспертизы: сб. науч. тр. ВНИИСЭ. Москва : ВНИИСЭ,

виробленого визначення експертної методики виокремити основні обов'язкові структурні елементи методики та їх зміст.

Розробляючи методики проведення судової експертизи з метою подальшого внесення її до Реєстру методик проведення судових експертиз України, необхідно дотримувати єдиних підходів до структури методики, а саме обов'язкова наявність інформації про такі структурні елементи:

- предмет дослідження;
- завдання, що мають бути вирішеними;
- орієнтовний перелік вирішуваних питань;
- об'єкти дослідження;
- суб'єкт(и) досліджень (вимоги до експертів певних спеціальностей);
- методи, які застосовуються для розв'язання завдань (технічні умови проведення досліджень щодо методів — стандартизованих і нестандартизованих, оцінювання їх придатності та невизначеності вимірювань, устаткування, простежуваність вимірювання, вихідні еталони та зразкові речовини, процедури відбирання експериментальних зразків тощо);
- викладення алгоритму послідовних дій експерта (експертів) за етапами (стадіями) експертного дослідження, зокрема — експертне оцінювання здобутих результатів і формулювання висновків ¹.

Крім цих обов'язкових складових, методика експертного дослідження може містити й інші: наприклад, рекомендації щодо оформлення перебігу та результатів судово-експертного дослідження висновком експерта (експертів), підготовки матеріалів для проведення досліджень або рекомендації з оцінювання отриманих результатів тощо.

Створення нових, інноваційних методик є творчим процесом діяльності судового експерта, який базується на пізнанні закономірностей процесу утворення ознак на об'єктах дослідження, виявленні цих ознак з використанням певних засобів і методів.

Конкретною метою створення нових методик є розширення обсягу фактичних даних, що надаються слідству та суду в адміністративному провадженні, засноване на можливості вирішення нових завдань, дослідження нових об'єктів, скорочення строків проведення експертиз, матеріальних і трудових витрат, зменшення кількості невирішених питань, підвищення наукового рівня й повноти вирішення експертних завдань ².

1980. Вып. 44. С. 59—77 ; Розробка та систематизація алгоритмізованих методик трасологічних досліджень: створення їх банку : звіт про НДР (заключ.) / наук. кер. та відп. викон. Ю. Ю. Ярослав. Київ : КНДІСЕ, 2007. С. 16 ; Ярослав Ю. Ю., Полтавський А. О. Уніфікація структури методик експертного дослідження // Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку : тези доп. Київ : КНДІСЕ, 2010. С. 66—69 та ін.

¹ Сімакова-Єфремян Е. Б. Зазнач. твір. С. 216.

² Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія. Дніпропетровськ : ДУВС; Ліра ЛТД, 2011. С. 228.

Під час розроблення нової експертної методики необхідно враховувати, що в процесі її використання слід забезпечити:

- своєчасне, повне і всебічне виявлення й пізнання фактів та обставин;
- рішення як типових, так і нестандартних завдань експертного дослідження;
- ефективне застосування прийомів і методів;
- подолання різноманітних перешкод під час експертного дослідження з найменшою витратою сил і засобів.

Саме тому під час створення методики її розробник повинен пройти певні стадії — етапи створення експертних методик:

- 1) дослідження закономірностей, що обумовлюють прояви ознак, характерних для певних об'єктів;
- 2) виділення з усієї сукупності виявлених ознак тих, які задовольняють вимогам використання їх в експертному дослідженні;
- 3) визначення доступних широкому колу експертів-практиків технічних засобів, методів і прийомів, що дають змогу вивчати згадані ознаки;
- 4) оформлення методики у вигляді, що дозволяє однозначно сприймати та використовувати викладену в ній інформацію методичного характеру (зокрема, оцінювати отримані результати) ¹.

Після розроблення відповідної методики, перед її використанням експертами для вирішення експертних завдань, вона повинна пройти відповідні процедури, що пов'язані з її об'єктивним оцінюванням та отриманням рекомендації для подальшого використання експертами. Окрім цього, у ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» визначено, що нові методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних і судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, який визначає Кабінет Міністрів України ².

Атестація експертних методик є окремим питанням методичного забезпечення судової експертизи. Так, згідно з чинною Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. № 595, якою затверджено Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, атестація методик полягає в оцінюванні звіту про наукову роботу, виконану з метою розроблення методик, шляхом його рецензування й апробації методик спеціалізованими установами ³. Відповідно до положень цього Порядку, рецензування звіту про наукову роботу й апробацію методики проводять фахівці з певних галузей знань, які не брали участі у розробленні конкретної методики, з метою визначення актуальності та новизни з урахуванням сучасних досягнень науки й техніки, а також перевірки обґрунтованості

¹ Слободян Я. І. Знач. твір. С. 268.

² Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змін. і допов.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст. 232.

³ Порядок атестації та державної реєстрації методик

методики, оцінювання її ефективності та результативності для виконання експертних завдань.

Результати атестації методик розглядають наукові ради спеціалізованих судово-експертних установ та, у разі прийняття науковою радою рішення про рекомендування методики до впровадження в експертну практику,— її подають для державної реєстрації.

Державну реєстрацію методик проводить Мін'юст, який є держателем Реєстру методик проведення судових експертиз (далі — *Реєстр*). Саме він визначає організаційні та методологічні принципи ведення цього Реєстру. Для проведення державної реєстрації подають: два примірники методики; рецензію на звіт; довідку про апробацію методики; копію рішення відповідної наукової ради щодо впровадження методики в експертну практику; облікову картку, заповнену спеціалізованою установою, що є розробником методики¹.

Названий Порядок визначає вимоги до рецензування звіту про роботу над методикою та апробацію останньої, однак, специфічна структура методики та її зміст залишаються поза увагою рецензента, крім цього, не розкрито процедуру проведення апробації та її порядок. Методики, подані для державної реєстрації, розглядає Координаційна рада з проблем судової експертизи при Мін'юсті.

За результатами розгляду методики Координаційна рада приймає одне з таких рішень:

- методика підлягає державній реєстрації;
- методика не підлягає державній реєстрації.

У разі прийняття Координаційною радою рішення про те, що методика підлягає державній реєстрації, їй присвоюють відповідний реєстраційний код і в Реєстрі зазначають такі дані:

- реєстраційний код методики;
- найменування спеціалізованої установи, що є розробником методики;
- назву методики;
- дату прийняття рішення про державну реєстрацію методики.

У разі прийняття Координаційною радою рішення про те, що методика не підлягає державній реєстрації, цю методику повертають до спеціалізованої установи, що є її розробником. На примірниках методики зазначають дату її державної реєстрації і реєстраційного коду згідно з Реєстром. Після державної реєстрації один примірник методики повертають до спеціалізованої установи, що є її розробником.

Водночас слід передбачити, що (крім експертів спеціалізованих судово-експертних установ) методики можуть розробляти та подавати на реєстрацію фахівці, які працюють поза межами таких установ, оскільки, згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», для проведення деяких видів

¹ Порядок атестації та державної реєстрації методик

експертиз, які не здійснюються винятково державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань.

Деякі науковці зазначають, що із започаткуванням змагальної системи судочинства, рано чи пізно може виникнути проблема конкуренції експертних методик. Така конкуренція може виникнути, якщо в різних експертних установах (можливо, у різний час) буде розроблено методики дослідження того самого об'єкта, що певною мірою відрізняються одна від одної. Негативним боком такої ситуації є те, що (за наявності конкуруючих теоретично обґрунтованих і науково розроблених методик), по-перше, з'являється можливість сторонам обвинувачення та захисту обирати більш «обґрунтовану», на їхню думку, методику, що зрештою може призвести до протилежних висновків і затягування строків адміністративного провадження. По-друге, така конкуренція методик певною мірою ставить під сумнів авторитетність висновків судового експерта, оскільки за можливості науково обґрунтувати протилежні висновки втрачається віра у правильність і достовірність здобутих експертом результатів ¹.

Вирішенням проблеми конкуренції методик може стати акредитація спеціалізованих експертних установ за міжнародними стандартами, які вимагають використання однакових методик для вирішення однакових експертних завдань (наприклад, акредитація відповідно до вимог *ISO 17025*). За таких умов вирішується ще одна проблема — недостатнє забезпечення інформацією відповідних судових і правоохоронних органів про існування окремих методик та взагалі про можливість судових експертиз. За наведеними І. В. Пирогом результатами опитування, 58% опитаних представників правоохоронних органів і 35% експертів зазначили дефіцит інформації щодо нових видів експертиз і особливостей їх призначення. На його думку, це можна усунути проведенням семінарів за участю провідних експертів із ретельним аналізом проведених досліджень, висвітленням експертної практики, демонструванням експертної та спеціальної техніки ².

Важливу роль у розумінні змісту судово-експертної методики відіграє уніфікований підхід до вироблення понятійного апарату, що використовують під час її створення. Розглянемо основні змістовні положення щодо термінів, які використовують під час проведення різних судово-експертних досліджень. Важливим під час розроблення методик дослідження матеріальних слідів-відображень є правильне розуміння змісту поняття «слід». у цьому аспекті необхідно осмислити його знакові властивості. Вочевидь, слід має властивість виступати як знак, що вказує на об'єкт, процес або явище, що його створило. Це означає, що слід є джерелом

¹ Слободян Я. І. Зазнач. твір. С. 270.

² Пиріг І. В. Зазнач. твір. С. 233.

знакового (семіотичного) відображення. Будь-яке експертне дослідження слідів починається після ознайомлення з наданими матеріалами з огляду об'єктів експертом, який «читає» сліди з метою визначити той факт, на який слідоутворювальний об'єкт указує як на знак. Досліджується знакова властивість сліду в межах компетенції експерта.

Слід має здатність інформувати дослідника не тільки про об'єкт, що його утворив, а й про себе як певну зміну матеріального середовища. Ідеться про власні ознаки сліду ¹. Із цього можна дійти висновку, що сліди наділені властивістю самовідображення. Наприклад, на зброї, вилученій із автомобіля, у якому присутні кілька осіб, виявлено відбитки пальців рук, які мають певні власні ознаки (розміри, локалізацію, наявність папілярних ліній тощо), тобто інформацію сліду про себе.

Водночас шляхом експертного дослідження цих слідів можна вирішити питання про особу, яка їх залишила, характер (захват, торкання тощо) і механізм утворення слідів з урахуванням дослідження речовини крові, особливості будови руки, яка залишила слід (відсутність пальців, наявність шрамів) тощо. Зазначене становитиме інформацію не про слід як такий, а про згадані факти й обставини слідоутворення, які фахівці визначають на базі інтегрування спеціальних знань.

Корисними є види інформації, яку дослідник отримує під час судово-експертного дослідження. Аналізуючи інформаційний бік слідів, зазначимо, що в слідах можна виокремити безпосередню й вивідну інформацію. Першу сприймають без додаткового розшифровування. Друга ґрунтується на вивідних даних, що пов'язано з необхідністю використання складних методів дослідження ², однак не з'ясовано причинний механізм походження двох видів слідової інформації.

На нашу думку, у першому випадку має йтися про сприйняття інформації, заснованої на самовідображенні, а в другому — про розшифровку слідової інформації про інший (слідоутворювальний об'єкт), тобто інформації, основою якої є структурне відображення.

Необхідно відзначити, що інформаційна сутність матеріальних слідів-відображень ґрунтується на трьох видах відображення: самому відображенні (власні ознаки слідів), структурному (інформація про слідоутворювальний об'єкт) і знаковому (до якого об'єкта відсилає слід як знак). у процесі дослідження слідів зазначені види відображення тісно пов'язані між собою, однак, в аспекті експертного дослідження слідів спостерігається провідна роль структурного відображення ³.

¹ Грановский Г. Л. Основы трасологии: Общая часть. Москва : Наука, 2006. С. 39.

² Турчин Д. А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. С. 42.

³ Сімакова-Єфремян Е. Б. Зазнач. твір. С. 219.

Природа слідів реалізується в тому, що вони є відображенням властивостей предметів, процесів і явищ, що їх утворили. Інформаційна природа сліду тісно пов'язана із поняттям «властивість» та її відображенням. Властивість виражає якісно-кількісну визначеність об'єктів матеріальної дійсності. Вона виявляється в системі зв'язків і відносин з іншими об'єктами. Однак, самі по собі властивості не існують поза відношенням досліджуваної речі до інших речей¹. Слід виходити з того, що властивість існує незалежно від того, чи вступила надалі річ у зв'язки та відносини з іншою річчю або іншими речами.

Під час експертного дослідження матеріальних слідів-відображень існує три типи зв'язків і відносин, які характеризують властивості та інформаційну природу слідів:

- що породжують властивості;
- що актуалізують властивості;
- що відображають властивості².

Слід відбиває властивості слідоутворювального об'єкта, та ознаки об'єкта, який його залишив. Так, слід є відображенням на матеріальних предметах ознак, явищ, причиново пов'язаних із розслідуваною подією³. Стосовно питання співвідношення понять «ознака» та «властивість» зазначимо, що ознака не завжди є відображенням окремої властивості. Іноді вона може бути утворена сукупністю різних властивостей, кожна з яких порізно зустрічається в різних речах, але в певному стані характерна тільки для цієї речі чи виду речей⁴. Це є важливим для розуміння сутності системної ознаки, якою послуговується в судово-експертних дослідженнях.

У цьому аспекті ознака має дві структурні складові:

- матеріальний носій ознаки (речовинна (субстратна) складова; наприклад, наявність слідів юзу коліс на проїзній частині дороги);
- змістовна (семантична) складова ознаки (тобто про що повідомляє ознака; наприклад, свідчить про те, що транспортний засіб гальмував на певній ділянці проїзної частини дороги).

Згадану вихідну слідову інформацію фіксують у матеріалах справи як вихідні дані для проведення дослідження, що дає змогу втілити її в інформаційний зміст даних для проведення експертних досліджень судовими експертами, які збагачують її шляхом застосування спеціальних знань у галузях судової транспортної трасології й автотехніки.

¹ Грановский Г. Л. Свойства как объекты экспертного исследования и их признаки // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы. Москва : ВНИИСЭ, 1982. Вып. 6. С. 5.

² Сімакова-Єфремян Е. Б. Знач. твір. С. 221.

³ Криминалистика. Кн. 1. Техника и тактика расследования преступлений / Н. А. Бобров, А. И. Винберг, С. А. Голунский, В. И. Громов и др., под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. С. 213—214.

⁴ Ракитов А. И. Анатомия научного знания. Москва : Политиздат, 1969. С. 32.

Таке інформаційне «збільшення» становитиме сутність комплексної судової транспортної трасологічної й автотехнічної експертизи. Першочергове значення у цьому «збільшенні» надано семантичній складовій ознаки.

Розглянемо механізм формування згадуваного «збільшення» вихідної інформації. Судова експертиза як процес дослідження охоплює такі інформаційні складові:

- вихідну інформацію, надану для проведення експертизи (вихідні дані, наведені в постанові (ухвалі) судді (суду), речові докази тощо);
- спеціальні знання, які мають судові експерти, що проводять судову експертизу, — тобто інформація з різних галузей науки й техніки, здобута ними в процесі професійного навчання та практичної діяльності;
- інформаційне «збільшення» — тобто та нова інформація, що з'являється в результаті експертного дослідження, для якої призначають й проводять судову експертизу.

Отже, в інформаційному аспекті судова експертиза за своїм змістом є процесом взаємодії вихідної інформації та спеціальних знань, у результаті чого виникає інформаційне «збільшення»¹.

Виходячи з класифікації завдань судової експертизи, можна розглядати також класифікаційно-структурні характеристики, ознаки матеріальних слідів-відображень. у цьому аспекті розрізняють три види ознак: ідентифікаційні, діагностичні та ситуалогічні (ситуативні). Ідентифікаційні ознаки містять відомості, що дають змогу на підставі інтеграції спеціальних знань ідентифікувати системний об'єкт за його слідами шляхом їх оцінювання як індивідуального, неповторного комплексу ознак. Діагностичні ознаки, визначені під час комплексного експертного дослідження, свідчать про властивості та стани системного об'єкта. Ситуалогічні ознаки системного об'єкта — це інформація про механізм та умови взаємодії комплексу об'єктів, тобто вони становлять зміст досліджуваного системного об'єкта в тісному зв'язку із ситуацією, у якій об'єкт діяв у процесі досліджуваної події. Ситуативні ознаки є інтеграційними щодо двох перших. Вони поєднують базисну основу (ідентифікаційні чи діагностичні ознаки) та сполучну ланку (систему зв'язків і відносин базисної основи та ситуації).

Постійні властивості об'єктів зазвичай відомі фахівцям, що вивчають цей клас об'єктів. Постійні властивості характерні для одиничного об'єкта певного класу. Зазначені ознаки містять інформацію про належність об'єктів до одного роду (виду), але не містять інформації, яка індивідуалізує кожен одиничний об'єкт, оскільки її мають випадкові ознаки — змінні, варіативні. Для виявлення змінних властивостей об'єктів найчастіше залучають фахівців різних профілів, які спеціалізуються в галузі експертизи матеріалів, речовин і виробів, судової біології, трасології, автотехніки, судової медицини

¹ Сімакова-Єфремян Е. Б. Зазнач. твір. С. 222.

та інших, що одночасно чи паралельно в певній послідовності вивчають об'єкти¹.

Виявивши постійні та випадкові ознаки об'єкта, експерти переходять до встановлення факту чи обставин контактування, для чого необхідно визначити взаємний перехід як постійних, так і змінних ознак досліджуваних об'єктів. На цьому етапі дослідження виокремлюється така загальна закономірність: чим більше в об'єктах взаємоперехідних ознак (як постійних, так і змінних), тим вища ймовірність установлення факту й обставин контактної взаємодії. Крім того, виявлення щонайменше однієї дійсно відмітної ознаки в одиничному об'єкті, що надійно відрізняє його від усіх об'єктів певної групи та збігається з відображенням у сліді (відбитку, копії тощо), забезпечує достовірність висновку про факт і обставини контактної взаємодії.

Однак, такий висновок може бути об'єктивно правильним лише щодо обмеженої множини об'єктів, тобто тільки за виявленою системою ознак контактано-взаємодіючого комплексу об'єктів і тільки в цій справі².

У процесі контактування об'єктів на характер слідів і їх інформаційний зміст значно впливає не тільки безпосередня взаємодія слідоутворювальних і слідоспримальних об'єктів, а й зв'язки та відношення цих об'єктів з умовами середовища, а також із ситуацією, що склалася під час слідоутворення. Процес виникнення слідів, який розглядають у цьому контексті, характеризуватиме ситуалогічний аспект механізму слідоутворення. Цей аспект дослідження є важливим елементом пізнавальної діяльності під час визначення фактів та обставин контактування об'єктів. Розглянемо такий приклад з експертної практики, що підтверджує необхідність урахування ситуалогічного аспекту механізму слідоутворення³.

За фактом перехресного зіткнення вантажного та легкового автомобілів, водійка легкового автомобіля стверджувала, що на момент зіткнення її автомобіль не рухався, начебто водій вантажівки вдарив її автомобіль, який стояв на перехресті, очікуючи на зелений сигнал світлофора. Водій вантажного автомобіля дав протилежні показання: начебто він розпочав рух через перехрестя на зелений сигнал світлофора, але після початку руху побачив, що в перехресному напрямку на великій швидкості рухається легковий автомобіль на червоне світло світлофора, водій вантажівки вжив заходів щодо гальмування, але запобігти зіткненню не вдалося.

Комплексним вивченням слідів на обох автомобілях, а також слідової картини місця дорожньо-транспортної події (далі — ДТП), відображеної у протоколі огляду місця ДТП і схемі, а також фотографіях, доданих до протоколу, експерти з'ясували, що механізм утворення слідів свідчить про те, що

¹ Сімакова-Єфреня Е. Б. Знач. твір. С. 226.

² Там само. С. 227.

³ Там само. С. 228.

обидва транспортні засоби на момент зіткнення рухалися. На відповідних поверхнях легкового автомобіля та вантажівки виявили взаємоперехідні сліди-траси переміщення із взаємним переходом лакофарбового покриття, що утворилися в момент контакту. Цей факт підтверджено й результатами дослідження слідової картини на місці ДТП. Отже, ситуалогічний аспект пізнавальної діяльності сукупно з аналізом слідів і проведенням розрахунків експертом-автотехніком, допоміг з'ясувати механізм ДТП.

Системний підхід пов'язаний із використанням вищого рівня причинно-наслідкового зв'язку, тобто рівня причиновості як взаємодії, під час якої відтворюється множина безпосередніх взаємодій, що є цілісною системою. Ця обставина дає змогу здійснювати інтегрування інформації в єдину сукупність, що сприяє успішному вирішенню поставленого перед експертами завдання судово-експертного дослідження.

2.4. Характеристика вимог до спеціальних знань як основи проведення судової експертизи в адміністративному провадженні

Термін «спеціальні знання» у різних видах судового провадження (зокрема, в адміністративному) використовується доволі часто. Проте, нормативно-правові акти України, у яких обумовлено порядок судового провадження, не містять визначення й не розкривають його значення. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»¹ не розкриває змісту поняття «спеціальні знання».

У повсякденному житті також часто виникають різні питання, для вирішення яких доводиться звертатися по допомогу кваліфікованих фахівців, що їх прийнято називати обізнаними особами, або експертами. у судовій практиці також виникає чимало питань, для вирішення яких необхідні спеціальні знання, а саме: коли виникає потреба звернутися до спеціальних досліджень, зосереджуючи в них центр ваги справи, або звернутися по допомогу до обізнаних людей (експертів) у різних спеціальних галузях знань, мистецтв і ремесел. Залучення експертів (тобто фахівців у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла) дає змогу всебічно і повно з'ясувати обставини справи та вирішити питання по суті².

Спеціальними знаннями є знання й навички, здобуті в результаті фахової освіти і/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, якими послуговуються визначені законом учасники

¹ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення: 18.10.2018).

² Джафарова М. В. Окремі види експертиз в адміністративному судочинстві України // Право і безпека. 2013. № 1 (48). С. 57.

процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань. Таке визначення максимально точно відображає теоретичні положення наукознавства, законодавства та практику залучення спеціальних знань до відправлення правосуддя ¹.

Поняття «спеціальні знання» є галузевим юридичним. Необхідність його введення зумовлена діяльністю юрисдикційних органів з метою вирішення завдань, що перед ними ставляться. Особливі ознаки, що характеризують спеціальні знання: вони не є загальновідомими, загальнодоступними та одиничними; особа набуває їх під час теоретичної та практичної підготовки до конкретної діяльності; їх отримують не в прямій, а в опосередкованій формі, залучають до процесу у визначеному законом порядку за наявності в учасників процесу потреби в такого роду знаннях, використовують у передбачених процесуальним законодавством формах; їх використання пов'язане з певним рівнем освіти і/або підготовки, а також професійним або іншим досвідом; такі знання сприяють забезпеченню винесення законного й обґрунтованого акта органів досудового розслідування та суду як органу судової влади ². Спеціальні знання, що використовують у межах судового провадження (зокрема, адміністративного) є певною мірою самостійним правовим інститутом, що потребує належного розроблення й регламентування, уніфікованої правової форми або конструкції, єдиної для різних судових проваджень. Створення уніфікованого правового інституту спеціальних знань, адаптованого до всіх процесуальних галузей права, є перспективним.

У межах наукової спеціальності «Криміналістика та судова експертиза» необхідні систематичні комплексні дослідження сутності спеціальних знань, формулювання їх понять, що є прийнятним для усіх видів проваджень, а також розроблення форм і способів використання спеціальних знань з метою вирішення завдань доказування в адміністративному провадженні.

Сучасні науковці розвиток наукових уявлень про судову експертизу висвітлюють через необхідність єдності (одноманітності) методологічних та експертно-технологічних підходів у практичних випадках застосування спеціальних знань у межах адміністративного провадження та його стадій. Вітчизняні науковці І. В. Гора ³, Н. І. Клименко ⁴ та інші вважають належним до предмету теорії судової експертизи питання, що пов'язані з правовим забезпеченням діяльності судового експерта. Щодо предмета

¹ Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні // Вісник Академії адвокатури. 2007. Вип. 2(9). С. 22—34.

² Гора І. В. Використання спеціальних знань адвокатом : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2013. С. 7.

³ Там само. С. 7.

⁴ Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.

нормативно-правового регулювання експертної діяльності науковці зауважують, що таким може бути лише її організаційний рівень, зовнішній бік, а також — процедура¹. Усе це свідчить про те, що більшість підходів, які склалися в теорії судової експертизи, можна імплементувати в систему правового й нормативно-технічного забезпечення експертної діяльності².

Спеціальні знання експерта є науковими знаннями, оскільки такі знання перебувають за межами повсякденних узагальнень життєвого досвіду та є знаннями, здобутими за допомогою пізнавальної діяльності й теоретичних висновків, а також обумовленої ними сукупності певних навичок і вмінь, необхідних для виконання роботи у певній галузі знань та певного рівня кваліфікації.

Головна функція судової експертизи полягає у вирішенні на підставі спеціальних знань і навичок питань, які виникають під час розслідування та судового розгляду в адміністративному провадженні. При цьому об'єктами експертного дослідження можуть бути люди, речі, документи, транспортні засоби, явища і процеси.

Метою такого дослідження є знаходження та перетворення у зрозумілу для суб'єкта доказування й інших учасників процесу доказову інформацію, створення нових доказів³. Водночас слід зауважити, що експертизу складають три елементи: встановлення в ході дослідження ознак, їх інтерпретування та висновки.

У провадженні конкретної експертизи обсяг, роль та значення окремих елементів може суттєво варіюватися залежно від виду й роду експертизи, але за будь-якого співвідношення завжди повинні бути присутніми всі три елементи, в іншому разі немає експертизи, а є лише застосування спеціальних знань на рівні спеціаліста⁴.

Процес використання спеціальних знань, як і процесуальну діяльність в адміністративному провадженні, регламентовано чинним законодавством. Аналіз статей процесуальних кодексів щодо судових експертиз, свідчить, що підстави й порядок призначення судової експертизи, права та відповідальність експерта, умови призначення повторних і додаткових експертиз частково прописані у КУпАП, але своє повне відображення вони знайшли в КАСУ. Для судових експертиз, що признаються в адміністративному провадженні, окрім загальної процесуальної

¹ Смирнова С. А., Колдин В. Я. Экспертиза в управлении и праве // Теория и практика судебной экспертизы. 2015. № 4 (40). С. 38.

² Макаренко В. Г. Техничко-криминалистическая деятельность в таможенных органах: актуальность совершенствования правовой регламентации // Теория и практика судебной экспертизы. 2016. № 4 (44). С. 5.

³ Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособ. Москва : Норма, 1999. С. 207—208.

⁴ Гора І. В. Зазнач. твір. С. 8.

форми, є характерними й загальна методологія, вирішувані завдання, об'єкти дослідження ¹.

Інститут спеціальних знань розвивається у тісній взаємодії з іншим правовим явищем — інститутом доказового права. Проблеми доказування у всіх без винятку процесуальних галузях вітчизняного права є актуальними, що пов'язано із прогресом правовідносин у сучасному світі й удосконаленням теорії доказування. Відсутність стандартних, універсальних підходів до наукового аналізу процесу і засобів доказування за справами про адміністративні правопорушення загалом і видів доказів зокрема не дає змоги однозначно оцінити ефективність проведення експертизи і використання її результатів. Тому розгляд згаданих аспектів науки й практики на сучасному етапі набуває особливої гостроти.

Доказування в адміністративному провадженні здійснюється на основі законів логіки та за допомогою доказів, якими є фактичні дані, здобуті у передбаченому законом порядку, на підставі яких суддя (суд) встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для адміністративного провадження та підлягають доказуванню, або будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 72 КАСУ). Ці дані встановлюються: письмовими, речовими і електронними доказами; висновками судових експертів; показаннями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі.

Спеціальні знання виходять за межі звичних, побутових знань і дають змогу здійснювати справедливе правосуддя. Експертизу для вирішення складних чи спірних питань призначають тоді, коли мають потребу в незалежному, кваліфікованому оцінюванні з боку особи, не зацікавленої в конкретному рішенні; оцінювання, вагомість якого базується не на службовому авторитеті, а на використанні наукових знань, виважених аргументів, обґрунтованих пропозицій.

Останнім часом сферу застосування експертизи істотно розширено. Експертів залучають не лише до вирішення судових справ (що є традиційним), а й до проведення аудиту фінансової та господарської діяльності, оцінювання вартості майна, визначення переможців різноманітних конкурсів тощо ².

¹ Россинская Е. Р. Судебная экспертология: генезис, предмет, система, функции, тенденции развития // *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice*. Vilnius, Varsova. 2016. С. 46.

² Навроцький В. О. Кримінально-правова оцінка експертної діяльності в Україні // *Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки*. 2003. № 1. С. 118.

Судова експертиза відіграє провідну роль серед усіх форм застосування спеціальних знань в інтересах адміністративного судочинства та розгляді справ про адміністративні правопорушення. Потреба в її застосуванні виникає тоді, коли інших форм допомоги обізнаних осіб для розв'язання питань, що мають значення в судочинстві, недостатньо. Вона значно розширює пізнавальні можливості процесуальної особи, дає змогу використовувати весь арсенал сучасних можливостей науки в досудовому розслідуванні адміністративних правопорушень і судовому розгляді, а також судовому розгляді адміністративної справи.

З огляду на важливість та значущість отримуваних результатів і поширеність застосування в практиці різних видів судочинства, судова експертиза набула доволі глибокого теоретичного розроблення.

Спеціальні знання можна застосовувати як у процесуальних, так і не-процесуальних формах. Ефективними формами їх використання є такі.

1. Отримання консультацій обізнаних осіб (зокрема, експертів) із різних питань:

- роз'яснення положень нормативних актів, що стосуються бюджетної сфери (фахівці у галузі фінансового права);
- ознайомлення зі спеціальними питаннями — особливостями порядку надання й використання бюджетних коштів, бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в державному органі чи установі (ревізори, які проводили ревізію, та службові особи Державної казначейської служби України або фінансових органів);
- стосовно акту ревізії та допомоги в оцінюванні висновків ревізорів. Якщо особа (орган), яка веде адміністративне провадження, має основи бухгалтерського обліку, то консультування з окремих положень акту ревізії або іншого документа з економістом дає змогу переконатися в правильності аналізу здобутої інформації, одержати додаткові відомості з відповідної галузі знань¹;
- допомоги під час підготовки до окремих судових дій. Фахівець у галузі бухгалтерського та податкового обліку, призначений судово-економічної експертизи, може надати допомогу щодо правильного формулювання питань експертові, послідовності проведення процесуальних дій у справі та допомогти з вибором прийомів, які доцільно застосувати для проведення певної дії.

2. Проведення ревізії — це форма використання спеціальних знань, які застосовують фактично у разі порушень бюджетного законодавства. Питання, що ставлять до ревізорів:

- чи правомірним було одержання установою бюджетних коштів;

¹ Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. С. 6.

- чи відповідали витрати цільовому призначенню коштів;
- чи не перевищували видатки встановлених нормативно-правовими актами та плановими документами обмежень;
- яку кількість бюджетних коштів використано з порушеннями;
- хто зі службових осіб відповідальний за дотримання вимог бюджетного законодавства, норми якого було порушено.

Документальна ревізія є однією з найважливіших форм фінансово-економічного контролю за господарською діяльністю підприємств, установ та організацій, які повністю фінансуються з бюджету або отримують бюджетні кошти без якої не можливий початок та завершення адміністративного провадження¹. При цьому слід враховувати, що проведення ревізійних дій не належить до компетенції судового експерта.

3. Призначення експертизи.

4. Залучення спеціаліста для участі в проведенні окремих процесуальних дій є формою використання спеціальних знань у судочинстві, фахівець може надавати консультації під час адміністративного провадження з питань відповідної галузі знань або безпосередньо технічну допомогу.

У випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складання протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складання його на місці вчинення правопорушення, якщо складання протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення допускаються адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей і документів, зокрема, посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими й маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 260 КУпАП)². Необхідність участі фахівця за таких умов виникає, коли:

- відсутні відповідні спеціальні знання та навички в особи, яка веде адміністративне провадження;
- недостатнє знання такою особою прийомів і засобів швидкого та якісного виконання роботи, яка потребує спеціальних знань і навичок;
- необхідно з етичних або тактичних міркувань доручити здійснення певних дій саме спеціалісту;

¹ Шаповал О. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів // Віче. Київ, 2014. № 5. С. 18.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073—X (зі змінами та допов.) // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

- водночас застосовують різні засоби криміналістичної техніки;
- необхідно виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальної компетенції¹.

Отже, спеціальні знання можна визначити як знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, які виходять за межі загальнодоступних, набуті в результаті професійної освіти й практичного досвіду та які застосовують у процесуальній формі в різноманітних юрисдикційних провадженнях з метою встановлення істини за вирішуваними справами.

У літературі й на практиці термін «судова експертиза» вживають із різноманітними відтінками, підкреслюючи конкретний бік цього загального поняття. Передусім експертизу розглядають як процесуальну дію. Коли йдеться про експертизу, часто мають на увазі саме дослідження, яке здійснює відповідний фахівець.

Під експертизою інколи розуміють висновок експерта, у якому викладено дослідження та його результати. Проте, на нашу думку, оскільки поняття «висновок експерта» має особливе значення як процесуальне джерело судових доказів, його не слід ототожнювати з експертизою.

Судову експертизу розуміють інколи і як систему експертних установ, у яких виконують дослідження за завданнями уповноважених осіб (органів), що, безумовно, не відповідає сенсу поняття «експертиза». Перша особливість полягає в тому, що судову експертизу проводять для з'ясування фактів у зв'язку з розслідуванням та розглядом справ адміністративного провадження.

Судді також є фахівцями. Проте, під час розгляду справ адміністративної юрисдикції інколи буває недостатньо лише юридичних знань, професійного досвіду та майстерності. Для вирішення низки питань потрібні глибокі знання в науці, техніці, мистецтві, ремеслі. Судова експертиза досліджує не правові чи юридичні питання, а лише ті, що виходять за межі професійних знань і практичної діяльності суду. Спеціальні знання у відповідній галузі діяльності визначено предметом експертизи.

До спеціальних не належать загальновідомі й загальнодоступні наукові знання в галузі матеріального та процесуального права, якими мають володіти судді². До спеціальних знань належать знання у певній галузі науки чи техніки, у мистецтві або ремеслі та в інших окремих сферах людської діяльності, тому закон прямо забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права.

Слід враховувати, що судова експертиза як правовий інститут, як система процесуальних відносин і як система процесуальних дій — усе це лише

¹ Степанюк Р. Л. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. Київ : ТОВ «Еліт Прінт». 2012. № 17. С. 102—108.

² Кравчук Т. О. Зазнач. твір. С. 38.

різні рівні конкретизації цього явища як правового. За межами процесуальної оболонки судової експертизи не існує; за межами адміністративно-процесуальної форми неможливо отримати висновок експерта як судовий доказ, а порушення будь-якої процесуальної норми під час призначення, провадження експертизи, оцінювання висновку експерта знецінює доказову значущість останнього незалежно від його змісту ¹. Висновки експерта ґрунтуються не на механічному поєднанні результатів порівняння: вони повинні враховувати весь процес дослідження. Висновок експерта варто формулювати з урахуванням низки загальних об'єктивних критеріїв оцінювання цього дослідження.

У процесі дослідження в експерта можуть виникати завдання, які можна вирішити, якщо проводити дослідження лише в суворій послідовності.

Будь-яка експертиза є прикладним дослідженням різного роду об'єктів, її проводять відповідно до правил, визначених специфікою її предмета та колом необхідних для проведення експертизи відомостей із конкретних галузей науки й техніки. Об'єктами експертизи у широкому значенні цього слова є речовини, матеріали, промислова продукція та інші вироби, технології, художні твори, рослини, тварини, люди, документи тощо.

Судова експертиза є самостійною процесуальною категорією, що відрізняється від інших процесуальних дій суб'єктом, який здійснює безпосереднє пізнання відповідних об'єктів, принципово іншим правовим режимом та особливим видом доказів, що формуються шляхом її проведення. Крім того, судова експертиза відрізняється від решти специфічних різновидів експертиз тим, що має особливий статус.

Подібність її до експертиз в інших сферах людської діяльності полягає в тому, що вона, по суті, є дослідженням, заснованим на використанні спеціальних знань. Проте, далеко не будь-яке дослідження можна назвати судовою експертизою, оскільки ці експертизи виконують у ході судового розгляду за адміністративними справами та справами про адміністративні правопорушення.

Розширення сфери використання судової експертизи в судочинстві обумовлено необхідністю об'єктивізації процесу доказування, забезпечення захисту майнових та немайнових прав і законних інтересів особи; тим, що інтеграція і диференціація наукового знання зумовлюють можливість використання в доказуванні нових досягнень сучасної науки ².

Більшість науковців розглядають судову експертизу в адміністративному процесі як складне комплексне явище. у змісті понять судової експертизи на основі виявлення родових і видових ознак виокремлюють правовий та спеціальний компоненти, єдність яких характеризує сутність експертизи як

¹ Князєв В. С. Сутність та ознаки експертизи в адміністративному судочинстві // Гуманітарний вісник НУК. Миколаїв : НУК, 2013. Вип. 6. С. 61.

² Кравчук Т. О. Зазнач. твір. С. 40.

правового явища, показують співвідношення професійного оцінювання експертом виявлених у ході дослідження спеціальних фактів зі змістом судового доказу; обґрунтовують тезу щодо неможливості подвійного розуміння доказового значення висновку експерта (так звані проміжні факти мають спеціальний характер і у відриві від висновку експерта їх не можна визнати доказом).

Судова експертиза значно розширює пізнавальні можливості судового розгляду адміністративних справ, дозволяє використати весь арсенал науково-технічних засобів у встановленні обставин, що мають значення для справи¹. Вважають, що судову експертизу призначає у процесі розгляду справ адміністративний суд, а експертизу — орган чи посадова особа.

Аналіз норм кодифікованого законодавства дає підстави стверджувати, що вітчизняний законодавець чітко не розмежовує поняття «експертиза» та «судова експертиза».

Визначення поняття судової експертизи в адміністративному процесі, її сутності й завдань має як теоретичне, так і практичне значення, тому що вирішення цього питання сприяє точному визначенню порядку та меж застосування експертизи в різних видах адміністративного провадження².

Ознаки судової експертизи, що відрізняють її від інших експертиз, до сьогодні досліджують науковці, які відзначають відмінні ознаки та називають їх у різній послідовності. До самостійних ознак судової експертизи належать:

- процесуальна форма використання спеціальних знань;
- процесуальна форма призначення експертизи;
- процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність судового експерта;
- безпосереднє дослідження об'єктів експертизи, об'єктивне й усебічне її проведення та процесуальне оформлення результатів.

Приклади підходів до визначення судової експертизи можна продовжити й далі, але законодавець в Законі України «Про судову експертизу» сформулював поняття судової експертизи як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1)³. у цьому законодавчому визначенні відображено взаємозв'язок обох боків судової експертизи — гносеологічної та процесуальної: це визначення не тільки об'єднує гносеологічну та доказову функції судової експертизи як науково-практичного дослідження з метою

¹ Джафарова М. В. Процесуальні питання експертизи в адміністративному судочинстві України // Юрист України. 2011. № 4 (17). С. 53.

² Романенко Л. М. Знач. твір. С. 10.

³ Про судову експертизу: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст. 232.

отримання нової інформації про обставини адміністративної справи чи адміністративного правопорушення, а й опосередковано визначає головного суб'єкта судово-експертної діяльності — судового експерта, який на основі спеціальних знань здійснює дослідження і є самостійною процесуальною фігурою. Зауважимо, що з метою вдосконалення цього визначення варто прямо у ньому назвати суб'єкта судової експертизи (судового експерта) та інших учасників процесу, яких відповідно до законодавства наділено правом залучати судового експерта.

Судова експертиза відрізняється як від інших форм застосування спеціальних знань у судочинстві, так і від науково-технічних та інших досліджень, проведених поза юридичним процесом. Судова експертиза суттєво відрізняється від наукової, екологічної, будівельної й інших видів експертиз, проведених для прийняття управлінських рішень ¹, що прямо впливає із Законів України «Про наукову і науково-технічну експертизу» ² та «Про оцінку впливу на довкілля» ³.

Під судовою експертизою в адміністративному судочинстві дехто з науковців пропонує розуміти дослідження певних фактичних обставин адміністративної справи, яку проводять на підставі ухвали адміністративного суду з дотриманням процесуальної форми спеціальним суб'єктом (особою), що має спеціальні знання в галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, у результаті чого утворюється новий засіб доказування — висновок експерта ⁴.

Судову експертизу в адміністративному судочинстві можна визначити і як систему певних процесуальних дій. Відповідно до адміністративно-процесуального законодавства суд окремим документом викладає ухвалу з приводу призначення експертизи в особливому процесуальному акті. Без такого процесуального документа, що опосередковує дії судді, виникнення процесуальних відносин щодо експертизи є неможливим. Так, враховуючи зазначені вище ознаки судової експертизи, під судовою експертизою в адміністративному судочинстві необхідно розуміти дослідження певних фактичних обставин адміністративної справи, яке проводять на підставі ухвали адміністративного суду з дотриманням процесуальної форми спеціальним суб'єктом (особою), що має спеціальні знання в галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, у результаті чого утворюється новий засіб доказування — висновок експерта.

¹ Лоза Ю. Я. Зазнач. твір. С. 15—16.

² Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 9. Ст. 56.

³ Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 29. Ст. 315.

⁴ Князєв В. С. Зазнач. твір.

Головним призначенням експертизи в адміністративному судочинстві є якісне оцінювання фахівцем (з урахуванням вимог законодавства) обставин справи, розуміння й оцінювання яких виходить за межі обов'язкових знань судді адміністративного суду.

Специфіка судової експертизи перебуває поза предметом регулювання (правових відносин) та особливостями висновку експерта як засобу доказування. Тобто судову експертизу визначають через систему правових (процесуальних) відносин, що складаються під час призначення, проведення та оцінювання результатів експертизи.

Експертиза в адміністративному судочинстві — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини адміністративної справи, що перебуває в провадженні адміністративного суду. Так відображаються гносеологічний аспект (дослідження на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів) та аспект процесуальний (оскільки таке дослідження виконує судовий експерт, тобто суб'єкт процесуальної діяльності, та його результати мають доказове значення у провадженні)¹.

Тобто судова експертиза в адміністративному процесі — це процес дослідження судовими експертами наданих їм у розпорядження об'єктів і підготування ними письмового висновку з питань, поставлених судом (у межах спеціальних знань).

Отже, судова експертиза має пріоритетну роль у застосуванні досягнень науки й техніки в адміністративному процесі, підвищенні культури процесуальної діяльності судових органів. Закон України «Про судову експертизу» підвищує значення експертизи, розширює сферу її застосування в системі судочинства.

Сучасне адміністративне законодавство України наближається до міжнародних стандартів, відбувається реформування системи судочинства, удосконалення всіх сфер законодавства, зокрема законодавчих норм, якими врегульовано питання залучення судового експерта до адміністративного провадження. Однак, відсутні докладні процесуальні норми щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення. Відповідно до вимог ст. 273 КУпАП встановлено лише такі правила:

- експерта призначає орган (посадова особа), у провадженні якого (якої) перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі виникнення потреби в спеціальних знаннях, зокрема, для визначення розміру майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, а також суми грошей, одержаних унаслідок вчинення адміністративного правопорушення, які підлягатимуть конфіскації;

¹ Нагорний Г. М., Сегай М. Я., Ісакович Б. М. Закон України «Про судову експертизу» // Право України. 1999. № 2. С. 77.

- експерт зобов'язаний з'явитися на виклик органу (посадової особи) і дати об'єктивний висновок з поставлених перед ним питань;
- експерт має право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для підготовки висновку; з дозволу органу (посадової особи), у провадженні якого (якої) перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яку притягнуто до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи; бути присутнім під час розгляду справи.

Сьогодні адміністративне процесуальне законодавство України спрямоване також на підвищення ролі й переоцінювання значення інституту судових експертиз, без яких не може бути ефективно проведене розслідування в адміністративному провадженні й прийнято справедливе рішення судом. Викриття винних вимагає неухильного дотримання вимог закону про всебічну й повну перевірку всіх доказів щодо винуватості особи у скоєнні адміністративного правопорушення, а залучення експерта до адміністративного процесу є засобом забезпечення об'єктивності, повноти й усебічності адміністративного провадження.

Отже, залучення осіб, що мають спеціальні знання, до адміністративного провадження зумовлене обставинами кожної конкретної справи, у разі виникнення потреби у використанні певного роду знань, що виходять за межі побутових, загальнотеоретичних і забезпечують реалізацію сторонами адміністративного провадження права на справедливе правосуддя.

Питання та завдання для самоконтролю знань до розділу 2

- 2.1. Схарактеризуйте етапи розвитку судових експертиз.
- 2.2. Визначте предмет судової експертизи.
- 2.3. Наведіть систематизацію завдань судової експертизи.
- 2.4. Окресліть ідентифікаційні завдання судової експертизи.
- 2.5. Схарактеризуйте принципи криміналістичної ідентифікації.
- 2.6. Наведіть характеристику суб'єктів судової експертизи.
- 2.7. Визначте спільне та відмінне між державним та приватним судовими експертами.
- 2.8. Схарактеризуйте об'єкти судової експертизи та наведіть їх класифікацію.
- 2.9. Наведіть критерії класифікації судових експертиз.
- 2.10. Схарактеризуйте комісійну експертизу та визначте особливості її призначення та проведення (за вимогами КАСУ).
- 2.11. Схарактеризуйте комплексну експертизу, визначте особливості її призначення та проведення (за вимогами КАСУ).
- 2.12. Схарактеризуйте додаткову експертизу, визначте особливості її призначення та проведення (за вимогами КАСУ).

- 2.13. Схарактеризуйте повторну експертизу, визначте особливості її призначення та проведення (за вимогами КАСУ).
- 2.14. Наведіть уніфікований зміст і структуру експертної методики.
- 2.15. Визначте стадії експертного дослідження.
- 2.16. Опишіть особливості розроблення нової експертної методики.
- 2.17. Окресліть порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз.
- 2.18. Схарактеризуйте інформаційні складові судової експертизи як процесу дослідження.
- 2.19. Наведіть особливі ознаки, що характеризують спеціальні знання.
- 2.20. Якими є ефективні форми використання спеціальних знань?
- 2.21. За яких умов виникає необхідність участі фахівця в адміністративному провадженні?
- 2.22. Назвіть ознаки судової експертизи, що відрізняють її від решти експертиз.
- 2.23. Визначте поняття судової експертизи в адміністративному провадженні.

3. СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ДОКАЗУВАННІ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ПІЗНАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Докази та доказування за вимогами КУпАП

Доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку посадова особа з'ясовує зазначені обставини. Ці дані встановлюють:

- протоколом про адміністративне правопорушення;
- поясненнями особи, яку притягають до відповідальності;
- поясненнями потерпілих;
- поясненнями свідків;
- висновком експерта;
- речовими доказами;
- показаннями технічних приладів, які використовують для нагляду за виконанням правил дорожнього руху;
- протоколом про вилучення речей і документів;
- іншими документами (наприклад, актами перевірок, різними довідками, характеристиками, протоколами про адміністративне затримання, особистий огляд чи огляд речей тощо).

Посадова особа оцінює докази (тобто вирішує питання про їх достовірність) за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю (ст. 251—252 КУпАП) ¹.

Суб'єкти адміністративної юрисдикції обов'язково оцінюють докази у справі про адміністративне правопорушення. Ця оцінка є правовою і її може давати тільки суб'єкт, уповноважений на це.

Безпосереднім і єдиним засобом пізнання істини в адміністративно-юрисдикційній діяльності органів поліції у справах про адміністративні правопорушення є юридичні докази, що визначають в юридичній літературі як фактичні дані, що використовують для встановлення обставин справи відповідно до принципу об'єктивної істини ².

Загальні положення теорії судового доказування, розроблені спеціалістами у галузі загальної теорії права, цивільного чи кримінального процесів, рівною мірою застосовують в адміністративному судочинстві,

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: ... // Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

² Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки. Харків : В деле, 2017. С. 149.

оскільки вони відображають принципові аспекти, пов'язані з діяльністю судів зі встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного розгляду справи.

Поняття доказів належить до фундаментальних категорій, адже від правильного розуміння цього поняття залежить напрям пошуку доказів і вміння їх використовувати в процесі визначення істини.

Значну методичну та наукову роль для розкриття доказової сили, характеристики ступеня достовірності та походження доказів відіграє їх класифікація, тобто об'єднання цих доказів у певні групи на основі одного конкретного критерію (якості, властивості, форми доказу тощо)¹. Отже, класифікація доказів у провадженні у справах про адміністративні правопорушення відбувається шляхом виокремлення певних критеріїв.

У ст. 251 КУпАП зазначено, що доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність цієї особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи².

Виходячи з цього, можна дійти таких висновків про ознаки доказів:

- 1) це будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність оспорованих обставин;
- 2) докази як відомості про факти є відображенням реальних фактів, їх відтворенням, яке дає змогу судити про властивість цих фактів уже після того, як вони стали надбанням минулого;
- 3) докази можуть бути представлені у різній формі. Так, фактичні дані, що мають значення для правильного вирішення справи, можуть бути отримані (встановлені) судом на підставі пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, показань свідків, письмових і речових доказів, висновків експертів;
- 4) докази отримують за визначеною процесуальним законом формою. Недотримання (порушення) форми отримання доказів зумовлює те, що їх під час вирішення судом справи до уваги не братимуть;
- 5) докази, які використовують для прийняття об'єктивного, повного та законного рішення за адміністративної справи, мають відповідати певним вимогам, тобто докази мають бути належними та допустимими;
- 6) жодний доказ, який містить інформацію про предмет доказування (обставини публічно-правового спору), не має для суду наперед визначеної сили.

¹ Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Значч. твір. С. 280.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / Р. А. Калужний, М. І. Іншин, І. М. Шопіна та ін. Вид. 4-те, із змін. та доп. Київ : Алерта, ЦУЛ, 2011. 712 с.

Саме названі ознаки характеризують природу судових доказів. Невідповідність будь-якої з них унеможливило б існування відповідного доказу загалом. Тобто доказ, позбавлений свого пізнавального змісту або процесуальної форми, залучений до процесу судового пізнання з порушенням процесуального порядку, перестає бути таким.

Функції доказів у судовому провадженні:

- 1) є засобом організації дій з доказування, посідаючи в структурі доказування проміжне місце між метою і результатом пізнавальної діяльності, тобто це функція накопичення інформації;
- 2) відображально-інформаційну, тобто відомості про факти (інформацію) можна використати в процесі досягнення істини у справі завдяки тому, що вони відтворюють факти реальної дійсності, є їхнім відображенням;
- 3) посвідчувальну (обґрунтування рішення суду).

Отже, судові докази є не тільки засобами здобуття знань: після оцінювання доказів вони є аргументами обґрунтування остаточних висновків у судовому рішенні ¹.

Для правильної організації процесу збирання доказів, їх дослідження та оцінювання необхідно застосовувати класифікацію останніх. Це дає змогу знайти відповіді на низку практичних питань, зокрема:

- чи стосується доказ справи про адміністративне правопорушення загалом та якою мірою (тобто питання належності певного доказу до цієї справи);
- наскільки повно доказ підтверджує наявність чи відсутність певних обставин у справі про адміністративне правопорушення;
- джерело походження доказів, які використовують у подібній справі;
- як (у якій формі) доказ відтворено зовні, тобто у вигляді чого він представлений;
- чи дотримано вимоги процесуального закону щодо форми та способу отримання доказу.

Найпоширенішою поміж науковців є класифікація доказів за такими напрямками.

1. Залежно від джерела отримання відомостей щодо справи про адміністративне правопорушення докази можуть бути: особистісними, речовими та змішаними.

Особистісні походять від конкретної особи (наприклад, від свідків, сторін, третіх осіб тощо). Для них характерне психічне сприйняття людиною та передання в усній або письмовій формі відомостей, що мають значення для справи. До особистісних доказів належать не тільки пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків і висновки експертів, а й різні документи, оскільки вони виходять від відповідних осіб. Дійсно, пояснення сторін є особистісним доказом і залишається таким незалежно

¹ Васильєв С. В. Цивільний процес : навч. посіб. Харків : Одиссей, 2008. 480 с.

від того, отримано його в усній чи письмовій формі. Експерт дає висновок, зважаючи на свої спеціальні пізнання, тому його висновок стосується не змішаних, а особистісних доказів ¹.

Речовими є докази, пов'язані з об'єктами матеріального світу, речами (письмові та речові докази). у понятті речового доказу можна виокремити принаймні чотири ознаки:

- ці докази мають речовий характер, належать до матеріальних об'єктів;
- наявність прямого чи непрямого зв'язку речових доказів із досліджуваними обставинами справи;
- здатність предмета (речового доказу) сприяти визначенню наявності чи відсутності фактів справи;
- залучення речового доказу до справи як предмета ухвалою суду ².

Змішаними є докази, що поєднують ознаки та різні види доказів (наприклад, висновок експерта; повідомлення, надіслане за допомогою засобів стільникового зв'язку, та ін.).

2. Залежно від зв'язку доказів з обставинами, що підлягають доказуванню, докази можуть бути прямі та непрямі (опосередковані). Сутність цього напряму класифікації полягає у тому, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях, але це не означає, що суд не повинен приймати непрямі докази.

Прямими є докази, що однозначно свідчать про наявність чи відсутність певних фактичних обставин публічно-правового спору, які мають значення для правильного вирішення справи по суті. На підставі прямого доказу можна зробити тільки один висновок: про наявність (відсутність) факту, який доказують, оскільки зв'язок між доказом і фактом однозначний.

Непрямими (опосередкованими) є побічні докази, що дають змогу зробити припущення про наявність чи відсутність обставин, які необхідно з'ясувати та довести у судовому засіданні. Непрямий доказ має багатозначний зв'язок з фактом, який доказують, і це дає підстави суду зробити не один, а кілька ймовірних висновків про факт. На підставі одного непрямого доказу неможна отримати достовірний висновок про якийсь факт.

Послугуватися непрямими (опосередкованими) доказами складніше. Необхідно, щоб вони були тісно пов'язаними, створювали систему доказів, у якій кожний непрямий доказ був би складовою ланкою нерозривного ланцюга ³. Однак, у жодному разі не можна зверхньо ставитися до побічного характеру непрямих доказів, применшувати їхню доказову силу, оскільки прямі та непрямі докази (якщо вони є достовірними) дають змогу з'ясувати істину у справі.

¹ Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін Юре, 2001. 648 с.

² Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Зазнач. твір.

³ Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 632 с.

Обидва названі види доказів за умови їх правильного застосування можуть слугувати надійним засобом досягнення мети адміністративного судочинства.

3. Залежно від способу утворення (процесу формування) докази можуть бути первинними та похідними. Значення такого напряму класифікації полягає в тому, що він розкриває процес формування доказів, а це сприяє їх дослідженню та оцінюванню в процесі судового розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Первинними називають докази-першоджерела, що формуються під безпосереднім впливом фактів, які підлягають визначенню, надходять від безпосереднього носія інформації. Ця обставина впливає на джерело доказу (свідомість людини, предмет) і певною мірою виявляється у ньому.

Похідними є докази, що відтворюють зміст інших доказів. На джерело доказу впливає не сам факт, що становить інтерес для суду, а його відображення, інформація про нього, що несе інше джерело.

Прикладом первинного доказу можуть бути показання свідка-очевидця, оригінал документа тощо; прикладом похідного — копія документа та показання свідка, який повідомляє відомості про факт зі слів іншої особи — очевидця події.

Між похідним доказом і фактом, що свідчить про нього, завжди є одна або кілька проміжних ланок (доказів), а це може призвести до спотворення переданої інформації. у зв'язку із цим похідні докази зазвичай є менш достовірними, аніж первинні. у судовій практиці їх, зазвичай, використовують для виявлення первинних доказів. Також похідні докази можуть бути корисними, цінними засобами процесуального пізнання, зокрема, для перевірки повноти та правильності джерела (наприклад, показань свідка-очевидця, оригіналу документа тощо).

4. Залежно від мети доказування докази можуть бути основними та протилежними (контрдокази).

Основні докази — це докази, що підтверджують наявність чи відсутність певної обставини. *Протилежні докази* — це докази, що спростовують основний доказ. Наявність основного та протилежного доказів щодо певної обставини дає змогу дійти висновку, що принаймні один з них неправдивий, а тому вони потребують перевірки іншими доказами. За відсутності такої можливості та в разі однакової переконливості основного й протилежного доказу, суд може визнати недоведеною наявність чи відсутність обставин, які підтверджує основний доказ.

5. Залежно від обставин, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність особи, докази поділяють на обвинувальні та виправдувальні. Основою поділу доказів на обвинувальні та виправдувальні є об'єктивна ознака — стосунок цих доказів до предмета доказування. *Обвинувальні докази* свідчать про те, що правопорушення вчинено саме цією особою з певною

метою, є наявність вини та обставин, які обтяжують відповідальність. *Виправдувальні докази* свідчать про те, що складу правопорушення немає, відсутні його юридичні елементи та сама подія правопорушення, що ця особа до вчинення правопорушення непричетна або особа вчинила правопорушення з необережності, випадково, чи ця особа є неповнолітньою, визнала свою провину тощо.

Для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи необхідно виявляти як обвинувальні, так і виправдувальні докази. Під час провадження можливі випадки, коли докази, що є (на перший погляд) виправдувальними, набувають надалі вигляду обвинувальних, і навпаки ¹.

6. Залежно від характеру здобутої інформації докази можуть бути *перепрацьованими (концентрованими)* та *звичайними*.

7. Залежно від методів виявлення докази можуть бути *безпосередніми* й *опосередкованими*.

8. Залежно від строків надання. Так, у законодавстві деяких країн є норма, що обмежує надання доказів певними строками (наприклад, у Нідерландах докази можна надавати не пізніше ніж за 10 днів до слухання). Може здатися, що ця норма не цілком відповідає інтересам приватної особи, адже обмежує її можливості щодо надання доказів. Насправді завчасне надання доказів учасниками допомагає їм належно підготуватися до слухання та полегшує своєчасне і справедливе вирішення справи. Щоправда, у Нідерландах це правило не є таким суворим для приватних осіб: часто докази приймають уже на слуханні. Тому (залежно від строку надання доказів) їх можна поділити на *завчасно надані докази (до судового засідання)* та *такі, які надані під час судового засідання*.

Отже, класифікувати докази у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення можна, виокремлюючи такі критерії, як джерело отримання відомостей про обставини справи про адміністративне правопорушення; зв'язок доказів з обставинами, що підлягають доказуванню; спосіб утворення (процес формування); мета доказування; обставини, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність; характер отриманої інформації; методи виявлення; строк надання доказів. Це має велике значення для ухвалення правильного рішення судом, адже допомагає повно, всебічно та об'єктивно з'ясувати обставини кожної справи ².

Виконання зобов'язань, взятих на себе державою перед особою, пов'язують зі створенням відповідної системи гарантій, поміж яких

¹ Умнова О. В. Класифікація доказів в адміністративному судочинстві України // Науковий вісник Національного університету ДПС України «Економіка». 2009. Вип. 3 (46). С. 201—206.

² Косик В. В. Види доказів в провадженні у справах про адміністративні правопорушення // Форум Права. 2017. № 3. С. 308—312. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012—3/12kvvap/pdf> (дата звернення: 08.10.2018).

центральне місце посідають саме правові гарантії як форма опосередкування інших, їх види, або самостійний правовий засіб захисту та охорони прав, свобод та законних інтересів особи. у цьому контексті слід зазначити, що найбільш актуальним щодо забезпечення цих складових правового статусу особи є питання, що стосується сфери правозастосування (зокрема сфери адміністративно-юрисдикційної діяльності державних органів та їх посадових осіб по застосуванню заходів адміністративного примусу).

Реалізація останнього має відбуватися на ґрунті дотримання принципу верховенства права та забезпечувати обґрунтованість та законність його застосування.

Саме такий підхід знайшов своє відображення в положеннях Концепції реформи адміністративного права, приписах Указу Президента України «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18.02.2002 р. Це свідчить про необхідність удосконалення цього аспекту діяльності правозастосовних органів, де одним із самостійних напрямків виступає вдосконалення доказування в справах про адміністративне правопорушення. Враховуючи незавершеність процесу реформування адміністративного, судового та процесуального законодавства, існує потреба в дослідженні змістовних рис поняття доказування (зокрема в частині визначення його сутнісних ознак та змісту в частині, що стосується доказування в справах про адміністративні правопорушення). Отримані результати можуть бути покладені в основу подальшого вдосконалення цього аспекту адміністративно-юрисдикційної діяльності державних органів та їх посадових осіб по застосуванню заходів адміністративного примусу.

Основою вказаної діяльності, крім інших принципів, має бути принцип верховенства права, який здійснює свій вплив на всю правозастосовну сферу. Передбачений Конституцією України (ч. 1 ст. 8) принцип верховенства права означає підпорядкування діяльності державних інституцій потребам реалізації та захисту прав людини, пріоритетності останніх перед іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави ¹.

Аналізуючи правозастосовну діяльність держави та її органів, однією з умов всебічної реалізації цього принципу є існування особливого правового механізму (порядку) притягнення особи до будь-якого з видів юридичної відповідальності. Саме цей порядок доведення вини особи не тільки забезпечує обґрунтованість та законність застосування примусу, а й сприяє досягненню відповідних завдань правозастосовної діяльності на ґрунті принципу верховенства права.

Забезпечення вирішення завдань Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 1) нерозривно пов'язано з діяльністю уповноважених органів та їх посадових осіб, які здійснюють провадження, розгляд та

¹ Стефанюк В. Проблеми вдосконалення адміністративного права та перспективи розвитку адміністративної юстиції // Право України. 2003. № 1. С. 5—7.

приймають рішення в справах про адміністративні правопорушення (ст. 213), де значна частина такої діяльності пов'язана з доведенням винуватості або невинуватості особи. в юридичній науці таку діяльність характеризують як «доказування». Тому доказування, як складова адміністративно-юрисдикційної діяльності, маючи своє призначення, спрямоване на досягнення конкретних цілей.

У вирішенні завдань будь-якого виду юрисдикційного провадження особливе місце приділяється процесуальному доказуванню, тобто діяльності компетентних органів (їх посадових осіб) по всебічному, повному і об'єктивному дослідженню фактичних обставин справи за допомогою доказів¹.

Отже, на підставі наведених вище положень, попередньо можна відмітити, що доказування є, по-перше, невіддільною частиною діяльності по провадженню у справах про адміністративні правопорушення, по-друге, його процедура, результати виступають певною правовою гарантією прийняття обґрунтованого та законного рішення у справі, а також забезпечення дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності, а, по-третє, доказування сприяє досягненню як мети застосування адміністративної відповідальності (ст. 23), так і взагалі завдань Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 1).

Саме тому доцільно звернути увагу на те, що правозастосування як особлива форма діяльності виконавчо-розпорядчих органів здійснюється на підставі суворого дотримання закону та у виконанні закону, а тому в основу висновків у конкретній справі може бути покладена інформація, яка отримана і зафіксована в порядку, визначеному законом, де таку інформацію законодавець називає доказом.

Те, що доказування є доволі важливою складовою діяльності, пов'язаною з притягненням особи до юридичної відповідальності, знаходить своє відображення в багатьох нормативно-правових актах, які регулюють питання шляхів та форм удосконалення правоохоронної системи України (Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. № 2296-ХІІ «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні»; Укази Президента України від 15.02.2008 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України», від 08.04.2008 р. № 311/2008 «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», від 10.05.2006 р. № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів»). Отже, така увага до питання доказів та доказування з боку законодавця свідчить про те, що воно ще остаточно не вирішено як в теорії права, так і в практиці його застосування.

¹ Продайко С. В. Адміністративні правопорушення у митній сфері : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2003. 22 с.

Відповідно є підстави для висновку, що така невизначеність створює певні перешкоди під час вирішення справ про адміністративні правопорушення (зокрема в частині використання показань технічних приладів та засобів як доказів у цих справах). Наприклад, останнім часом відбулися зміни до ст. 251 КУпАП в частині розширення меж застосування технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінознімання, відеозапису чи засобів фото- і кінознімання, відеозапису, що використовують при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху. Ці зміни викликали неоднозначну реакцію як серед юристів, працівників відповідних служб, так і громадян, чії права та законні інтереси обмежуються внаслідок накладення адміністративних стягнень на підставі показань цих технічних приладів та засобів.

Практика доказування є системою, що розвивається, де зміни й доповнення пов'язані з використанням досягнень науки для максимального підвищення її результатів. Саме тому, розглядаючи доказування як певну системно-організовану діяльність, виявлення її сутності та змісту сприятиме розробленню нових та вдосконаленню наявних форм і методів здійснення доказування з урахуванням сучасних досягнень як правової науки, так і інших галузей знань. Щоб розкрити риси поняття «доказування» в контексті його використання в праві, доцільно провести аналіз поглядів науковців.

Діяльність із дослідження обставин юридичної справи в правовій літературі отримала назву доказування (доведення)¹ і дає підстави вести мову про існування двох основних підходів до розуміння поняття доказування — широкого (як поєднання фактичної діяльності з розумовою) та вузького (лише фактична діяльність).

Таке подвійне значення цього поняття вказує на те, що доказування реалізується двома шляхами: шляхом фактичних дій особи щодо збирання, дослідження та оцінювання доказів, а також шляхом розумової її діяльності, пов'язаної з виявленням та використанням отриманих в процесі фізичної діяльності результатів. Це вказує на те, що будучи взаємопов'язаними та взаємообумовленими, вказані аспекти прояву доказування в праві повинні отримувати своє належне закріплення та регламентацію кожної з форм доказової діяльності. Прикладом цього в КУпАП є такі статті: щодо фактичної діяльності (ст. 245 та 251), щодо розумової діяльності (ст. 252).

У цьому контексті доцільніше вести мову не про два окремих підходи (широкий та вузький), а про те, що єдине за змістом та сутністю явище (доказування) має дві взаємопов'язані форми своєї реалізації в діяльності відповідних осіб. Це можна пояснити тим, що, як правило, будь-яка людська діяльність проявляється як у фізичних, так і у психічних процесах

¹ Демський Е. Ф. Знач. твір.

людини, які в сукупності забезпечують досягнення мети цієї діяльності та відбуваються паралельно.

Тому дослідження відповідної інформації та її оцінювання завжди існують разом, а під поняттям «доказування» слід розуміти єдність фактичної та розумової діяльності, що пов'язана з доказуванням у справах про адміністративні правопорушення.

Зі свого боку, юридичне доказування є різновидом (способом існування) загального процесу пізнання дійсності¹, правильність чого підтверджується як позиціями науковців², так і положеннями процесуального Кодексу (ст. 245, 251, 252 КУпАП). Оскільки доказування є невід'ємною частиною діяльності правозастосовних органів, то під час такої діяльності відбувається пізнання дійсності, яке відбувається в опрацьованих наукою та апробованих практикою формах за допомогою відповідних засобів пізнання, зокрема технічних.

Основна особливість такого пізнання полягає в тому, що воно здійснюється на ґрунті права та в юридично визначеному порядку. Причому, законодавча регламентація призводить до того, що ця діяльність та відповідні її аспекти втілюються у відповідні права та обов'язки осіб, які беруть участь у доказуванні.

За ознакою цілеспрямованості можуть бути виділені: право й обов'язок досліджувати та оцінювати докази в справі, тобто встановлювати об'єктивну істину; право й обов'язок ухвалення конкретного рішення в справі³.

Щодо формулювання поняття «доказування», то в адміністративно-правовій науці, як і в інших галузях права, воно є доволі усталеним. Як правило, під доказуванням розуміють врегульовану законом діяльність уповноважених на те суб'єктів, яка полягає у збиранні, дослідженні, оцінці та використанні доказів з метою всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Отже, зміст доказування полягає в передбачених законом діях осіб щодо збирання, дослідження, оцінювання та використання доказової інформації, необхідної для вирішення справи, у формі фактичної та розумової діяльності, що у сфері правозастосовної діяльності реалізується через здійснення особами наданих їм прав та виконання покладених на них обов'язків. Як і будь-яка діяльність, доказування має власне, притаманне лише йому значення, що відображає прояв того змісту, яке містить це поняття.

Науковці зазначають, що доказування виконує такі функції:

- дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів всіх учасників провадження;

¹ Круглов О. М. Знач. твір.

² Штих О. В. Аналіз значення доказування в справах про адміністративне правопорушення // Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 73—79.

³ Коваль Л. В. Административно-деликтное отношение. Киев : Вища школа, 1979. 231 с.

- створює можливість вирішувати всі питання лише на підставі достовірно встановлених під час доказування обставин;
- забезпечує участь зацікавлених суб'єктів у доказуванні, що є гарантією реалізації відповідних правових принципів;
- надає докази, які є підставою для прийняття всіх рішень ¹.

Таке комплексне значення доказування обумовлює виділення його як одного з найважливіших елементів усього провадження в справах про адміністративні правопорушення. Оскільки всебічне врахування конкретних обставин справи дозволяє органу уникнути помилок при винесенні рішення, з одного боку, накладення невинуватої суворих стягнень, з іншого — ліберального відношення до злісних порушників ².

Щодо взаємозв'язку сутності доказування, під яким розуміють особливу форму пізнання дійсності та його змісту, слід зазначити, що доказування, як форма пізнання, реалізується через діяльність зі збирання, дослідження, оцінювання та використання доказової інформації, де, наприклад, показання технічних приладів та засобів застосовуються з метою забезпечення досягнення мети доказування, а отримана за їх допомогою інформація використовується як докази у справах про адміністративне правопорушення.

Враховуючи правовий характер доказування, слід зауважити, що результатом його здійснення є отримання не взагалі будь-якої інформації, а інформації, яка наділена певними властивостями та здатна виконувати роль підстав для доведення винуватості або невинуватості особи, встановлення всіх обставин справи.

В юридичній науці форма існування такої інформації розкривається через поняття доказу. Так, науковці відмічають, що фактичні дані (інформація) — це зміст доказів, відображення фактів, що об'єктивно існують ³.

Тому під час провадження в справі про адміністративне правопорушення уповноважені органи та їх посадові особи, пізнаючи правопорушення, отримують певну фактичну інформацію — докази, що є засобом пізнання обставин, вказаних у ст. 280 КУпАП, та складають основу для вирішення справи в цілому.

Відповідно, діяльність із доказування під час провадження в справах про адміністративне правопорушення стосується пізнання вчиненого правопорушення та особи правопорушника (ст. 33, 34, 245, 251, 280 КУпАП) завдяки отриманим під час провадження доказам.

¹ Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій : навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 456 с.

² Косик В. В. Докази в справах про адміністративні правопорушення та адміністративному судочинстві: деякі проблеми реалізації // Право і безпека. 2012. № 5 (47). С. 83—86.

³ Андрійцьо В. Д., Трачук П. А. Основи адміністративного судочинства України / за ред. канд.юрид.наук П. А. Трачука. Ужгород : Гражда, 2009. Т. 1. С. 366.

Підсумовуючи наведене вище щодо сутності, змісту доказування в справах про адміністративне правопорушення, слід зазначити:

- сутність доказування характеризується тим, що воно виступає особливою формою пізнання дійсності, яке відбувається винятково на підставі норм права;
- поза правовим врегулюванням результати доказування не вважаються юридично значимими, що є гарантією прав та законних інтересів особи, яка притягується до адміністративної відповідальності;
- пізнання дійсності у формі доказування може відбуватися в опрацьованих наукою та апробованих практикою формах за допомогою відповідних засобів пізнання, зокрема й технічних;
- включення та використання відповідних методів, форм та засобів пізнання у процес доказування передбачає їх юридичне закріплення та визнання в якості таких явищ;
- зміст доказування утворює діяльність відповідних суб'єктів, що стосується збирання, дослідження, оцінювання та використання доказової інформації (доказів);
- здійснення кожного з елементів доказування втілюється у відповідну діяльність (фактичну або розумову), що здійснюється за допомогою певних засобів у притаманних їй формах, які є юридично визначеними.

Слід також зазначити, що доказування в справах про адміністративні правопорушення (пізнання дійсності), яке реалізується через відповідну діяльність суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності (збирання, дослідження, оцінювання, використання доказів), має відображати сучасний рівень розвитку методів, форм та засобів пізнання, а також відповідати чинним правовим стандартам у правозастосовній сфері щодо обмеження прав та законних інтересів особи. Це обумовлює необхідність удосконалення діяльності з доказування в справах про адміністративні правопорушення саме в цьому напрямку.

Перспективними вбачаються дослідження питань змісту та форми доказової інформації, допустимості розширення методів, форм та засобів юридичного пізнання, спрощення діяльності зі збирання, дослідження, оцінювання, використання доказів, підвищення рівня гарантій прав особи під час доказування в справах про адміністративні правопорушення та деякі інші.

Саме такий комплексний підхід забезпечить не тільки досягнення завдань, передбачених в ст. 1 КУпАП, а також забезпечить належне гарантування та захист прав та законних інтересів осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, що є одним з актуальних завдань реформування вітчизняного законодавства.

3.2. Докази та доказування за вимогами КАСУ

15 грудня 2017 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»¹, основною метою якого є нормативне врегулювання процесуальних механізмів ефективної реалізації права на справедливий суд в Україні.

Відповідно до Перехідних положень цього Закону зміни до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям нової редакції Кодексу адміністративного судочинства України набувають чинності з урахуванням певних особливостей.

Зокрема, п. 9 § 3 передбачено, що справи у судах першої та апеляційної інстанцій, провадження у яких відкрито до набрання чинності цим Законом, розглядаються за правилами, що діють після набрання чинності цим Законом². Починаючи з указаної дати, суди першої та апеляційної інстанцій, а також учасники судового процесу мають діяти відповідно до нових положень цього Кодексу.

Норми цього Закону розширюють способи судового захисту та засоби доказування у судовому процесі, забезпечують його відкритість та прозорість, спрямовані на добросовісність користування процесуальними правами, справедливу компенсацію судових витрат, розумні строки розгляду справ, сталість судової практики, правову визначеність. Також передбачено запровадження системи «електронного суду», яка спростить комунікацію із судом та зменшить витрати на утримання судової системи³.

Доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги та заперечення учасників справи, й інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, визначається ст. 72 КАСУ. Дана стаття також вказує на те, що ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими й електронними доказами; висновками експертів; показаннями свідків.

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017. № 48. Ст. 436.

² Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

³ Новый КАСУ и новые стандарты доказывания : по материалам сайта (от 14.11.2017 г.) URL: <http://ukrainepravo.com> (дата звернення: 08.10.2018).

Законодавчо визначено, що письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору, а також іноземний офіційний документ, що підлягає дипломатичній або консульській легалізації, може бути письмовим доказом, якщо він легалізований у встановленому порядку. Іноземні офіційні документи визнаються письмовими доказами без їх легалізації у випадках, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 94 КАСУ).

Зі свого боку, речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи (ст. 96 КАСУ).

Одним з концептуальних положень КАСУ у новій редакції є розширення засобів доказування шляхом включення до переліку доказів, що можуть підтверджувати обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, електронних доказів. Положення ст. 99 КАСУ передбачає, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема в інтернеті).

Слід зауважити, що нова редакція КАСУ визначає висновок експерта як засіб для встановлення наявності або відсутності обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, а не тільки як джерело доказів. Окрім того, письмові, речові та електронні докази, зі свого боку, можуть направлятись на експертне дослідження для отримання висновку експерта.

Нововведенням КАСУ також є те, що під час вирішення справи по суті суд повинен оцінювати не лише належність та допустимість доказів, але і їхню достатність та достовірність. Нормами КАСУ (у новій редакції) закріплено значення цих понять, хоча раніше вони були визначені винятково на теоретичному рівні. Так, ст. 73 КАСУ визначає, що належними є докази, що містять інформацію щодо предмета доказування. Причому законодавчо прописано вимоги до предмета доказування: це обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. в інших випадках обставини не є предметом доказування. у цій ст. зауважено, що сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного

доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень, та наголошується, що суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування.

При визначенні допустимості доказів (ст. 74 КАСУ) законодавець зазначив, що суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Також підкреслено, що обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування.

Ст. 75—76 КАСУ вводять нові принципи оцінювання доказів в адміністративному судочинстві — достовірність та достатність. Достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ст. 75 КАСУ).

Положення ст. 76 передбачає, що достатніми є докази, що сукупно дають змогу дійти висновку щодо наявності або відсутності обставин справи, які входять до предмета доказування. Водночас указується, що питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання¹. у цій статті введено не тільки новий принцип оцінювання доказів, але й особливості його застосування судом (відповідно до свого внутрішнього переконання).

Як обов'язок доказування ст. 77 КАСУ передбачено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, крім випадків, встановлених ст. 78 цього Кодексу. Окрім того, у цій статті передбачено низку новел, а саме:

- пунктом 2 статті визначено, що в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача. Окрім цього, внесено роз'яснення щодо доказів зі сторони відповідача (суб'єкта владних повноважень): у таких справах суб'єкт владних повноважень не може посилалися на докази, які не були покладені в основу оскаржуваного рішення, за винятком випадків, коли він доведе, що ним було вжито всіх можливих заходів для їх отримання до прийняття оскаржуваного рішення, але вони не були отримані з незалежних від нього причин².
- у п. 3. статті зазначено, що докази суду подають учасники справи. Зі свого боку суд може пропонувати сторонам подати докази та збирати докази з власної ініціативи, крім випадків, визначених КАСУ. Суд не може витребувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

² Там само.

повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів. Якщо учасник справи без поважних причин не надасть докази на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які він посиляється, суд вирішує справу на підставі наявних доказів.

Під час розгляду справи в адміністративному судочинстві законодавець визначені підстави звільнення від доказування (ст. 78 КАСУ). Так, обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їх представників.

Суд приймає відмову від визнання обставин, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини, визнаної у результаті зловмисної домовленості її представника з іншою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. у разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку.

Згідно з п.п. 3—5 ст. 78 КАСУ не потребують доказування обставини:

- визнані судом загальновідомими;
- встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються під час розгляду іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом;
- встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, у якій такі обставини були встановлені.

Підставою звільнення від доказування для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок суду в кримінальному провадженні, є ухвала про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою (п. 6 ст. 78 КАСУ).

Визначаючи підстави звільнення від доказування законодавець зауважує, що правова оцінка, надана судом певному факту під час розгляду іншої справи, не є обов'язковою для суду. Поряд із тим, звертається увага на те, що обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку під час розгляду справи судом (п.п. 7-8 ст. 78 КАСУ).

Законодавцем визначено процесуальне забезпечення доказів в адміністративному провадженні, що відображено у ст. 114—117 КАСУ. у ст. 114 зазначено, що суд за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу позивача, має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим. Заява про забезпечення доказів може бути подана до суду як до, так і після подання позовної заяви ¹.

Законодавцем також передбачено, що забезпечення доказів до подання позовної заяви здійснює суд першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування або за місцем, де має бути вчинена відповідна процесуальна дія. Забезпечення доказів після подання позовної заяви здійснюється судом, який розглядає справу. Визначено також строки й процедуру забезпечення доказів за різних умов:

- у разі подання заяви про забезпечення доказів до подання позовної заяви заявник повинен подати позовну заяву протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення доказів;
- у разі неподання позовної заяви у зазначений строк, повернення позовної заяви або відмови у відкритті провадження суд скасовує ухвалу про вжиття заходів забезпечення доказів не пізніше наступного дня після закінчення такого строку або постановлення судом ухвали про повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження (ст. 114 КАСУ).

КАСУ, гарантуючи процесуально забезпечення доказів, також визначає, якщо ухвала про забезпечення доказів на момент її скасування була виконана повністю або частково, отримані судом докази (показання свідків, висновки експертів тощо) не можуть бути використані в іншій справі. Поряд із тим, в КАСУ передбачено, що особа, яка подала заяву про забезпечення доказів, зобов'язана відшкодувати судові витрати, а також збитки, спричинені у зв'язку із забезпеченням доказів, у разі неподання позовної заяви у строк, визначений частиною четвертою цієї статті, а також у разі відмови у позові.

Суд забезпечує докази допитом свідків, призначенням експертизи, виступанням та оглядом письмових або речових доказів, зокрема за місцем їх знаходження, заборорою вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язанням вчинити певні дії щодо доказів (ст. 115 КАСУ).

Для забезпечення доказів заявнику необхідно подати заяву, у якій, згідно з процесуальними вимогами, має бути зазначено:

- найменування суду, до якого подається заява;
- повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові — для фізичних осіб) заявника, його місце знаходження

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

(для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб — громадян України, номери засобів зв'язку та адреса електронної пошти, офіційна електронна адреса за наявності;

- повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові — для фізичних осіб) іншої сторони (сторін), якщо вона відома заявнику, а також якщо відомо відомості, що її ідентифікують: її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб — громадян України, відомі номери засобів зв'язку, адреса електронної пошти, офіційна електронна адреса;
- докази, забезпечення яких є необхідним, а також обставини, для доказування яких вони необхідні;
- обґрунтування необхідності забезпечення доказів;
- спосіб, у який заявник просить суд забезпечити докази, у разі необхідності — особу, у якій знаходяться докази;
- перелік документів, що додаються до заяви ¹.

Згідно з вимогами ст. 116 КАСУ за подання до суду заяви про забезпечення доказів сплачується судовий збір у розмірі, встановленому законом. Документ, що підтверджує сплату судового збору, додається до заяви.

Процес розгляду заяви про забезпечення доказів та документи, що його супроводжують регламентуються ст. 117 КАСУ, у якій передбачено, що заява про забезпечення доказів розглядається в судовому засіданні в загальному порядку, не пізніше п'яти днів з дня її надходження до суду. Заявник та інші особи, які можуть отримати статус учасників справи, повідомляються про дату, час і місце судового засідання, проте їх неявка не перешкоджає розгляду поданої заяви.

Суд за клопотанням заявника може забезпечити докази без повідомлення інших осіб, які можуть отримати статус учасників справи:

- у невідкладних випадках;
- якщо неможливо встановити, хто є або стане такими особами;
- якщо повідомлення іншої сторони може унеможливити або істотно ускладнити отримання відповідних доказів.

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

За результатами розгляду заяви про забезпечення доказів суд постановляє ухвалу про задоволення чи відмову у задоволенні заяви. у разі задоволення заяви суд в ухвалі зазначає доказ, а також дії, що необхідно вчинити для його забезпечення. Оскарження ухвали про забезпечення доказів не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає розгляду справи. Якщо після вчинення процесуальних дій щодо забезпечення доказів позовну заяву подано до іншого суду, протоколи та інші матеріали щодо забезпечення доказів надсилаються до суду, який розглядає справу.

Ухвала про забезпечення доказів (крім забезпечення доказів шляхом допиту свідків, призначення експертизи, огляду доказів) є виконавчим документом та виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Процесуально подання доказів у адміністративному провадженні докладно прописане у ст. 79 КАСУ, яка визначає, що:

- учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду;
- позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом із поданням позовної заяви;
- відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати докази разом із поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

Процес подання письмових доказів визначається ст. 94 КАСУ, у якій зазначено, що вони подаються в оригіналі або в належно засвідченій копії, якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього. При цьому, учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом. Копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством.

Учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу. Учасник справи підтверджує відповідність копії письмового доказу оригіналу, який знаходиться у нього, своїм підписом із зазначенням дати такого засвідчення. Якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу. Якщо оригінал письмового доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги. Документи, отримані за допомогою факсимільного чи інших аналогічних засобів зв'язку, приймаються судом до розгляду як письмові докази у випадках і в порядку, які встановлені законом або договором (ст. 94 КАСУ).

Електронні докази потрібно подавати в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, привірняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис»¹. Законом може бути визначено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу. Крім того, учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, визначеному законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може вимагати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги (ст. 99 КАСУ). Як доказ, до суду може бути наданий висновок експерта на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи (п. 3 ст. 101 КАСУ).

Слід зазначити, що норми КАСУ в новій редакції передбачають обмеження терміну подання доказів та порядку його подовження. у п.п. 4–8 ст. 79 КАСУ прописано: якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк. Учасник справи також повинен надати докази, які підтверджують, що він здійснив усі залежні від нього дії, спрямовані на отримання відповідного доказу. У випадку визнання поважними причини неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів.

У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин. Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів. Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, що їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї.

КАСУ також визначає процесуальні вимоги щодо подання доказів суду. Так, копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження

¹ Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV (утратив чинність) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 36. Ст. 276.

надсилення (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними. Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, подаються через канцелярію суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи (ст. 79 КАСУ).

Учасник справи (у разі неможливості самостійно подати докази) може подати клопотання про витребування доказів судом. Таке клопотання повинно бути подане в строк, процесуально визначений КАСУ. Якщо таке клопотання заявлено з пропуском встановленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежали від неї. у клопотанні про витребування доказів повинно бути зазначено (ст. 80 КАСУ):

- який доказ витребується;
- обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати;
- підстави, з яких впливає, що цей доказ має відповідна особа;
- заходи, яких особа, що подає клопотання, вжила для отримання цього доказу самостійно, докази вжиття таких заходів, і/або причини неможливості самостійного отримання цього доказу.

Про витребування доказів за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи, або про відмову у витребуванні доказів суд постановляє ухвалу. Окрім того, суд може витребувати докази також до подання позову, для цього суд може уповноважити заінтересовану особу на одержання таких доказів.

Висуваються законом також вимоги до осіб, у яких знаходиться доказ — вони повинні видати його на вимогу суду. у випадку, коли особи не мають можливості подати доказ, який витребує суд, або не мають можливості подати такий доказ у встановлені строки, вони зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня вручення ухвали (ст. 80 КАСУ).

У разі неподання суб'єктом владних повноважень витребуваних судом доказів без поважних причин або без повідомлення причин суд, залежно від того, яке ці докази мають значення, може визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у її визнанні, або розглянути справу за наявними в ній доказами, а у разі неподання доказів позивачем — також залишити позовну заяву без розгляду.

Законодавчо передбачено і покарання за ненадання суду на його вимогу доказів, коли суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, визначені КАСУ. у випадку неповідомлення суду про неможливість

подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів без поважних причин (ст. 80 КАСУ).

Відповідно до вимог ст. 83 КАСУ суд, який розглядає справу або заяву про забезпечення доказів, у разі потреби збирання доказів за межами його територіальної юрисдикції доручає відповідному адміністративному суду провести певні процесуальні дії. в ухвалі про судове доручення коротко викладається зміст справи, що розглядається, зазначаються учасники справи, вказуються обставини, що належить з'ясувати, та докази, які слід зібрати судом, що виконує доручення, зокрема, перелік питань, поставлених свідку учасниками справи та судом. Ухвала про судове доручення надсилається до адміністративного суду, який буде її виконувати, не пізніше наступного дня з дня її постановлення та є обов'язковою для нього.

Ухвала про судове доручення невідкладно виконується судом, якому вона адресована, згідно з передбаченим законодавством порядком вчинення відповідних процесуальних дій. у разі необхідності виконання судових доручень щодо збирання доказів здійснюється у судовому засіданні. Учасники справи повідомляються про дату, час і місце вчинення процесуальної дії судом, який виконує доручення, проте їх неявка не є перешкодою для виконання доручення.

Про виконання або про неможливість виконання з об'єктивних причин судового доручення постановляється ухвала, яка з протоколами про вчинення процесуальних дій та всіма зібраними на виконання судового доручення матеріалами невідкладно надсилається до суду, що розглядає справу.

Якщо учасник справи чи свідок, які дали пояснення або показання суду, який виконував окреме доручення, з'являться до суду, що розглядає справу, то вони дають пояснення і показання у загальному порядку (ст. 84 КАСУ).

Кодексом адміністративного судочинства України передбачено процес огляду доказів за їх місцезнаходженням з урахуванням того, що:

- письмові, речові та електронні докази, які не можна доставити до суду, оглядають за їх місцезнаходженням;
- дату, час, місце огляду доказів за їх місцезнаходженням повідомляють учасникам справи; неявка їх не є перешкодою для проведення огляду;
- за потреби (зокрема за клопотанням учасника справи) для участі в огляді доказів за їх місцезнаходженням можуть бути залучені свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти, а також здійснено фотографування, звуко- і відеозапис;
- про огляд доказів за їх місцезнаходженням складають протокол, що підписують всі особи, які беруть участь в огляді. До протоколу додають разом із описом усі складені або звірені під час огляду на місці плани, креслення, копії документів, а також зроблені під час огляду фотознімки, електронні копії доказів, відеозаписи тощо;

- якщо огляд проводять за відсутності хоча б однієї зі сторін, а також в інших випадках, коли суд визнає це за необхідне, здійснюють відеофіксацію огляду технічними засобами;
- особи, які беруть участь в огляді доказів за їх місцезнаходженням, мають право звертати увагу суду на ту чи іншу обставину, що (на їх погляд) має значення для повноцінного проведення огляду, встановлення обставин, які мають значення для розгляду справи, робити свої зауваження щодо протоколу огляду;
- суд за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може оглянути вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних в інтернеті з метою встановлення та фіксування їх змісту, у разі необхідності для проведення такого огляду суд може залучити спеціаліста (ст. 81 КАСУ).

Особливої уваги заслуговує п. 8 ст. 81 КАСУ, оскільки в ньому прямо вказано на підстави призначення експертизи для вирішення справи — суд може призначити експертизу для встановлення та фіксування змісту вебсайту (сторінки), інших місць збереження даних в інтернеті за умови, якщо це потребує спеціальних знань і не може бути здійснено судом самостійно або із залученням спеціаліста.

В КАСУ окремою статтею (ст. 82) окреслено особливості огляду речових доказів, що швидко псуються, та визначено, що вони негайно оглядаються судом з повідомленням учасників справи про призначений огляд. Невяжка їх не перешкоджає огляду речових доказів. За потреби (зокрема за клопотанням учасника справи) для участі в огляді речових доказів, що швидко псуються, може бути залучено свідків, перекладачів, експертів, спеціалістів, здійснено фотографування та відеозапис. Залучення експертів є доречним, оскільки майбутнє експертне дослідження в такому випадку буде повнішим та правильнішим.

Огляд речових доказів, що швидко псуються, за їх місцезнаходженням здійснюється у порядку, встановленому ст. 81 КАСУ, з урахуванням особливостей, визначених цією статтею. Після огляду ці речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, за умови що суд не приймає рішення щодо призначення судової експертизи.

Законодавчо визначено, що суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази (ст. 211 КАСУ).

Вирішення завдання адміністративного судочинства здійснювати справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень (п. 1 ст. 2 КАСУ) забезпечується

нормою, яка міститься у ст. 211 КАСУ, оскільки докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення.

Визначено також, що речові, письмові та електронні докази оглядаються у судовому засіданні і пред'являються учасникам справи за їхнім клопотанням, за необхідності можуть пред'являтися свідкам, експертам, спеціалістам.

Відтворення аудіо- і відеозапису проводять у судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально обладнаному для цього. Причому учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта¹. Процес дослідження письмових доказів передбачений ст. 217 КАСУ, у якій зазначається, що письмові докази, зокрема протоколи їх огляду, складені за судовим дорученням або в порядку забезпечення доказів, за клопотанням учасника справи пред'являються йому для ознайомлення, за необхідності свідкам, експертам, спеціалістам чи перекладачам, або оголошуються в судовому засіданні, учасники справи можуть ставити питання свідкам, експертам, спеціалістам з приводу письмових доказів.

Особливості дослідження речових та електронних доказів визначено ст. 219 КАСУ, у якій передбачено, що:

- речові та електронні докази оглядаються судом, а також подаються для ознайомлення учасникам справи, за необхідності — експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким подані для ознайомлення речові та електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з доказом та його оглядом;
- протоколи огляду речових та електронних доказів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні, а учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів;
- учасники справи можуть ставити питання з приводу речових та електронних доказів експертам, спеціалістам, свідкам, які їх оглядали;
- електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів².

У процесі судового розгляду може відбуватись відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису, які проводяться в залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному для цього приміщенні з відображенням

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

² Там само.

у протоколі судового засідання основних технічних характеристик обладнання та носіїв інформації та зазначенням часу відтворення (демонстрації). Після цього суд заслуховує пояснення учасників справи. у разі необхідності відтворення звукозапису чи демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині.

Із метою з'ясування відомостей, що містять звуко- та відеозаписи, суд може залучити спеціаліста. Під час дослідження звуко- чи відеозапису особистого характеру застосовують правила КАСУ щодо дослідження змісту особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм тощо (ст. 220 КАСУ).

Законодавчо передбачені вимоги щодо зберігання доказів, які необхідні для вирішення справи. Так, речові докази до набрання рішенням суду законної сили зберігаються в матеріалах справи або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду. Речові докази, що не можуть бути доставлені до суду, зберігають за місцем їх знаходження. Речові докази повинні бути докладно описані у протоколі огляду і, за необхідності та можливості, їх суттєві особливості сфотографовані або зафіксовані у відеозапису чи в інший спосіб, після чого вони підлягають опечатуванню. Протоколи огляду та зображення речового доказу додаються до матеріалів справи. Суд вживає заходів для забезпечення зберігання речових доказів у незмінному стані (ст. 97 КАСУ). Оригінали або копії електронних доказів зберігають у суді в матеріалах справи (п. 1 ст. 100 КАСУ).

Окремою статтею в Кодексі передбачено вимоги щодо оцінювання доказів судом (ст. 90 КАСУ), у якій прописано, що жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили. Також вказується, що суд оцінює докази, які є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд оцінює докази як зібрані у справі в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), що міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

Статтю необхідно використовувати також при оцінці висновку експерта, вона містить окремі положення із різних статей КАСУ старої редакції, так і визначає інший перелік принципів оцінювання доказів та звертає увагу на те, що докази оцінюються судом кожний окремо та в цілому.

Законодавством передбачений процес повернення доказів, які залучались для вирішення справи. Оригінали письмових доказів до набрання судовим рішенням законної сили суд повертає за клопотанням осіб, які їх подали (якщо це можливо без шкоди для розгляду справи).

У справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу (ст. 95 КАСУ). Зі свого боку, речові докази повертаються судом після їх огляду та

дослідження за клопотанням осіб, які їх надали, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи. в інших випадках речові докази повертають особам, від яких вони були одержані, після набрання судовим рішенням законної сили. Речові докази, які є об'єктами, що вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні, передаються особам, які відповідно до закону мають право ними володіти. За клопотанням державних експертних установ такі речові докази можуть бути передані їм для використання в експертній та науковій роботі у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 98 КАСУ).

За заявою особи, яка надала суду оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. у матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього (ст. 100 КАСУ).

3.3. Процесуальні питання експертизи в адміністративному провадженні

Питання, пов'язані із призначенням і проведенням судових експертиз, регламентуються законодавством України щодо здійснення судово-експертної діяльності, що передбачає порядок підготовки матеріалів, призначення, проведення судових експертиз, та стосуються інших питань, пов'язаних із використанням спеціальних знань у різних видах судочинства. Закон України «Про судову експертизу»¹ є основним з точки зору судово-експертної діяльності в Україні.

У Законі можна виділити такі блоки питань:

- загальні положення процесуального та організаційного характеру;
- питання забезпечення діяльності державних спеціалізованих установ судових експертиз та відомчих судово-експертних служб;
- питання міжнародного співробітництва в галузі судово-експертної діяльності.

Процес призначення та проведення судових експертиз в адміністративному провадженні абсолютно не відображений в Кодексі України про адміністративні правопорушення, але досить повно прописаний в Кодексі адміністративного судочинства України. КАСУ не тільки визначає вимоги до призначення та проведення судової експертизи, а й встановлює норми щодо збирання матеріалів для експертного дослідження, визначає зміст та структуру ухвали про призначення експертизи, окреслює наслідки ухилення учасника справи від участі

¹ Про судову експертизу: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст. 232.

в експертизі, надає інформацію щодо судових витрат та діями із ними. Уважаємо за доцільне використовувати норми КАСУ щодо провадження судових експертиз також для розгляду адміністративних правопорушень.

Регламентація самого порядку проведення судової експертизи у Кодексі України про адміністративні правопорушення доволі лаконічна. Це пояснюється тим, що проведення спеціального дослідження не є предметом правового регулювання. Зокрема, процедура та послідовність здійснення операцій відносно дослідження об'єктів судової експертизи визначаються специфікою предмета експертизи та методами, що застосовуються. Указівки на окремі процедури містяться у методичних, інструктивних матеріалах відомчого характеру. Підкреслимо, що природа таких процедур залишається спеціальною, відноситься до сфери професійних знань та досвіду¹.

Зупинимось більш докладно на питаннях, які пов'язані із провадженням судових експертиз в адміністративному судочинстві. Стаття 102 КАСУ визначає вимоги щодо призначення експертизи судом і містить низку новел:

Пункт 1 ст. 102 КАСУ визначає дві групи умов, за сукупністю яких признається експертиза, вказується, що суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи признає експертизу у справі за сукупності таких умов:

- для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;
- жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності².

Пункт 2 ст. 102 КАСУ вказує, які різновиди експертиз (за процесуальною ознакою) у разі необхідності може призначити суд, а саме: у разі необхідності суд може призначити декілька експертиз, додаткову чи повторну експертизу.

Як випливає з ч. 1 ст. 102 КАСУ, тільки адміністративний суд вправі призначити експертизу, саме для цього на нього покладається обов'язок визначити наявність підстави її призначення. Окрім того, визначаючи необхідність використання спеціальних знань, адміністративний суд має виявити об'єктивну необхідність у застосуванні таких знань для отримання судового доказу. Саме тому, вирішуючи питання про доцільність призначення судової експертизи, суд повинен ураховувати ряд обставин, серед яких найважливішими є такі:

- чи має значення для справи факт, який експерт повинен установити;

¹ Джафарова М. В. Зазнач. твір.

² Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

- чи потрібні спеціальні знання для встановлення даного факту;
- чи не доведений цей факт уже зібраними у справі доказами;
- наукові можливості певного виду судової експертизи ¹.

При призначенні експертизи судом експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. З урахуванням обставин справи суд має право визначити експерта чи експертну установу самостійно. у разі необхідності може бути призначено декілька експертів для підготовки одного висновку, в цьому випадку йдеться про комісійну або комплексну експертизу.

У ст. 102 КАСУ особлива увага приділяється питанням, які має вирішити експертиза, та зауважується, що:

- питання, з яких має бути проведена експертиза, що призначається судом, визначаються судом;
- учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їх думку, потребує висновку експерта;
- за умови відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну.

Пунктом 6 цієї статті визначено, що питання, які ставляться експерту, і його висновок з них мають знаходитись у межах компетенції експерта та не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Окремим пунктом статті прописана норма, щодо якої призначений судом експерт невідкладно повинен повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів ².

Кодексом адміністративного судочинства чітко прописані положення щодо інформації, яку має містити ухвала про призначення експерти (ст. 103 КАСУ). Так, про призначення експертизи суд постановляє ухвалу, у якій зазначає:

- підстави проведення експертизи;
- питання, з яких експерт має надати суду висновок;
- особу (осіб), якій (яким) доручено проведення експертизи;
- перелік матеріалів, що надаються для дослідження;
- інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

Також суд в ухвалі призначає провідного експерта або експертну установу, якщо доручає проведення експертизи кільком експертам чи експертним установам. Ухвала про призначення експертизи направляється особам, яким доручено проведення експертизи, та учасникам справи. Об'єкти та

¹ Джафарова М. В. Зазнач. твір.

² Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

матеріали, що підлягають дослідженню, направляються особі, якій доручено проведення експертизи (провідному експерту або експертній установі).

Однією з важливих частин ухвали суду про призначення експертизи є правильно і вичерпно сформульовані питання. Практика показує, що формулювання питань для суду є складною справою. Інколи їх ставлять нечітко, неточно або некоректно. При постановці питань у деяких випадках не враховують сучасні можливості експертизи. Для полегшення роботи суду щодо правильного визначення завдань експертизи формування питань, які виносяться на експертизу, наказом Міністерства юстиції України затверджені Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень ¹, а також видані спеціальні посібники, які визначають завдання, що вирішуються за допомогою окремих видів експертиз, орієнтовний перелік питань, об'єкти й матеріали, які повинні надаватися для проведення експертизи.

В ст. 103 КАСУ прописана норма, яка дозволяє для правильного формулювання питань експертизи звертатись за консультацією до експерта. За цією нормою у разі необхідності суд може заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з'ясування, та за його клопотанням дати відповідні роз'яснення щодо поставлених питань. Суд повідомляє учасників справи про вчинення зазначених дій, проте їх неявка не перешкоджає вчиненню цих дій ².

У виняткових випадках, коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта, його описами та іншими матеріалами, приєднаними до справи у встановленому порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано у постанові (ухвалі) про її призначення.

Отримуючи ухвалу (у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення), призначений судом експерт невідкладно подає суду клопотання щодо його уточнення або повідомляє суд про неможливість проведення ним експертизи за поставленими питаннями (п. 7 ст. 102 КАСУ).

В ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Таке попередження знаходить своє відображення у висновку експерта, коли прописується, що експерт є обізнаним із цих питань. Водночас таке

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.) // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

² Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446.

попередження, що робить адміністративний суд у своїй ухвалі, значно підвищує рівень об'єктивності та достовірності як проведеної експертом роботи, так і його висновку.

Стаття 104 КАСУ є новою, спрямована на реалізацію принципу диспозитивності створення умов змагальності судового процесу і визначає порядок проведення експертизи на замовлення учасників справи. у статті зазначається, що учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення. Інакше кажучи, законодавством передбачена можливість звернення учасника справи із питанням щодо призначення експертизи не до суду, а безпосередньо до експертної установи чи судового експерта. Однак форма такого звернення, його зміст та структура залишились поза увагою законодавців.

Як і у випадку призначення експертизи судом, порядок проведення експертних досліджень та складення висновків експерта за результатами проведеного позасудового експертного дослідження визначається відповідно до законодавства. Якщо позасудове експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має повідомити про це особу, яка до нього звернулася, в порядку, визначеному частиною четвертою статті 106 КАСУ.

Окремо у цій статті прописані вимоги до висновку експерта, у якому містяться відомості про експертне дослідження, пов'язане із частковим або повним знищенням об'єкта дослідження. Так, висновок експерта, складений за результатами позасудового експертного дослідження, під час якого був повністю або частково знищений об'єкт експертизи, який є доказом у справі, або змінено його властивості, не замінює сам доказ та не є підставою для звільнення від обов'язку доказування.

Крім того, висновок експерта, складений за результатами позасудового експертного дослідження, під час якого був повністю або частково знищений об'єкт експертизи або змінено його властивості, до розгляду судом не приймається, крім випадків, коли особа, яка його подає, доведе можливість проведення додаткової та повторної експертизи з питань, досліджених у висновку експерта ¹. Саме тому п. 4 та 5 ст. 104 КАСУ вимагають особливу увагу приділяти обранню методів дослідження наданих на експертизу об'єктів та виключенню, за можливості, таких, які призводять до повного або часткового знищення цих об'єктів, оскільки у такому разі суд узагалі може не брати висновок до розгляду (п. 5 цієї статті), та враховувати те, що висновок експерта не замінює сам доказ та не є підставою для звільнення від обов'язку доказування.

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

У висновку експерта, коли експертиза проводилась на замовлення учасника справи, також зазначається, що висновок підготовлено для подання до суду та експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок.

Стаття містить окреме положення щодо прав і обов'язків експерта, оскільки прямо вказує: експерт, який склав висновок за зверненням учасника справи, має такі самі права та обов'язки, що й експерт, який здійснює експертизу на підставі ухвали суду. Окрім того, за заявою учасника справи про наявність підстав для відводу експерта, який підготував висновок на замовлення іншої особи, такий висновок судом до розгляду не приймається, якщо суд визнає наявність таких підстав ¹.

Особливості збирання матеріалів для експертного дослідження прописані у ст. 105 КАСУ. Вказано, що матеріали, необхідні для проведення експертизи, експерту надає суд, якщо експертиза призначена судом, або учасник справи, якщо експертиза проводиться за його замовленням. При призначенні експертизи суд з урахуванням думки учасників справи визначає, які саме матеріали необхідні для проведення експертизи. Суд може також заслухати призначених судом експертів з цього питання. Копії матеріалів, що надаються експерту, можуть залишатися у матеріалах справи. Частина статті є новелою, а саме: п. 1 ст. 105 КАСУ містить вимоги щодо суб'єктів, які мають право збирати матеріали для експертного дослідження, визначає які саме матеріали необхідні для проведення експертизи. у статті окремо виведені норми щодо заборони:

- збору матеріалів для проведення експертизи;
- розголошення відомостей, що стосуються справи;
- спілкування з учасниками процесу.

Також вказується, що експерт не має права з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи, розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду та учасника справи, на замовлення якого проводилася експертиза, про її результати. Окрім цього, призначений судом експерт не має права спілкуватися з учасниками судового процесу поза межами судового засідання, крім випадків вчинення інших дій, безпосередньо пов'язаних із проведенням експертизи ².

При визначенні матеріалів, що надаються на дослідження експерту чи експертній установі, суд у необхідних випадках вирішує питання про вилучення відповідних матеріалів за правилами, визначеними КАСУ для вилучення доказів. Саме цим пунктом ст. 105 КАСУ підкреслено, що

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

² Там само.

суд у необхідних випадках вирішує питання про витребування відповідних матеріалів.

Стаття також містить підстави негайного повернення матеріалів суду прописуючи, що призначений судом експерт зобов'язаний негайно повернути суду матеріали та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи, у разі скасування судом ухвали про призначення експертизи ¹.

Законодавець визначив також умови та особливості проведення експертизи у ст. 106 КАСУ зауваживши, що експертиза проводиться у судовому засіданні або поза межами суду, якщо це потрібно у зв'язку з характером досліджень, або якщо об'єкт досліджень неможливо доставити до суду, або якщо експертиза проводиться на замовлення учасника справи. Якщо суд призначив проведення експертизи експертній установі, керівник такої установи доручає проведення експертизи одному або декільком експертам. Ці експерти надають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність.

Окрема увага в означеній статті приділяється обов'язку експерта забезпечити збереження об'єкта дослідження та вказується, якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей:

- призначений судом експерт має одержати на його проведення відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою;
- залучений учасником справи експерт має повідомити відповідного учасника справи про визначені КАСУ наслідки проведення такого експертного дослідження та одержати у такого учасника дозвіл на його проведення ².

Така вимога законодавця спонукає експерта до пошуку та розробки нових сучасних не руйнуючих методів дослідження об'єктів і надає суду можливість призначення (за необхідності) додаткової, повторної чи інших експертиз для вирішення публічно-правового спору в адміністративному суді.

Новою є стаття Кодексу, яка визначає наслідки ухилення учасника справи від участі в експертизі. Стаття передбачається, що у разі ухилення учасника справи від подання до суду на його вимогу необхідних для проведення експертизи матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, що перешкоджає її проведенню, суд залежно від того, яка особа ухиляється, а також яке ця експертиза має значення, може визнати встановленою обставину, для з'ясування якої експертиза була призначена, або відмовити у її визнанні (ст. 107 КАСУ).

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

² Там само.

Статтями КАСУ визначаються також види судових витрат, порядок та строки їх відшкодування, розподіл коштів тощо. у ст. 132 КАСУ зазначено, що судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом. До витрат, пов'язаних із розглядом справи, належать витрати:

- на професійну правничу допомогу;
- сторін та їхніх представників, що пов'язані із прибуттям до суду;
- пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертиз;
- пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- пов'язані із вчиненням інших процесуальних дій або підготовкою до розгляду справи.

При призначенні експертизи або залученні експерта законодавством передбачена попередня оплата судових витрат. Суд може зобов'язати учасника справи, який заявив клопотання про призначення експертизи, залучення експерта, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням, попередньо (авансом) оплатити витрати, пов'язані з відповідною процесуальною дією. Якщо клопотання заявили декілька учасників справи, необхідну грошову суму авансом в рівних частках сплачують відповідні учасники справи, а у випадках, коли відповідна процесуальна дія здійснюється з ініціативи суду — учасником (учасниками) справи, на якого (яких) суд поклав відповідний обов'язок (ст. 136 КАСУ).

У статті також визначено наслідки несвоєчасної оплати судових витрат — у разі несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом суд вправі відхилити клопотання про призначення експертизи, залучення експерта, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням та ухвалити рішення на підставі інших поданих учасниками справи доказів або скасувати раніше постановлену ухвалу про призначення експертизи, залучення експерта, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням. Суд, який розглядає справу по суті, може перерозподілити зазначені у цій ст. витрати, оплачені учасником справи попередньо (авансом), відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених КАСУ¹.

У ст. 137 КАСУ визначається обсяг витрат, пов'язаних із залученням експертів та проведенням експертиз, порядок їх оплати та наслідки несвоєчасної сплати. Так, експерт отримує винагороду за виконані роботи (надані послуги), пов'язані зі справою, якщо це не входить до його

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

службових обов'язків. у випадках, коли сума витрат на оплату робіт (послуг) експерта або проведення експертизи повністю не була сплачена учасниками справи попередньо (авансом), суд стягує ці суми на користь експерта чи експертної установи зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених КАСУ.

Законодавчо визначено, що розмір витрат на підготовку висновку експерта на замовлення сторони, проведення експертизи, залучення експерта встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів. Однак, слід зауважити, що прогалиною залишилась форма, структура та зміст цих договорів та рахунків.

Визначення у статті вимог щодо співмірності витрат зі складністю, обсягом роботи та часом на її виконання, яке прописує, що розмір витрат на оплату робіт (послуг) залученого стороною експерта має бути співмірним зі складністю відповідної роботи (послуг), її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт (надання послуг), прогалини не усуває, як і наступні положення даної статті:

- у разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату робіт (послуг) спеціаліста, перекладача чи експерта, які підлягають розподілу між сторонами;
- обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат, які підлягають розподілу між сторонами ¹.

Згідно з п. 9 ст. 139 КАСУ, вирішуючи питання про розподіл судових витрат, суд враховує:

- чи пов'язані ці витрати з розглядом справи;
- чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору, значення справи для сторін, зокрема чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес;
- поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи тощо;
- дії сторони щодо досудового вирішення спору (у випадках, коли відповідно до закону досудове вирішення спору є обов'язковим) та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялись.

Стаття також визначає підстави розподілу судових витрат, а саме:

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

- при задоволенні позову сторони, яка не є суб'єктом владних повноважень, всі судові витрати, які підлягають відшкодуванню або оплаті відповідно до положень цього Кодексу, стягуються за рахунок бюджетних асигнувань суб'єкта владних повноважень, що виступав відповідачем у справі, або якщо відповідачем у справі виступала його посадова чи службова особа;
- при задоволенні позову суб'єкта владних повноважень з відповідача стягуються винятково судові витрати суб'єкта владних повноважень, пов'язані із залученням свідків та проведенням експертиз;
- при частковому задоволенні позову судові витрати покладаються на обидві сторони пропорційно до розміру задоволених позовних вимог. При цьому суд не включає до складу судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами, витрати суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката та сплату судового збору;
- при частковому задоволенні позову, у випадку покладення судових витрат на обидві сторони пропорційно до розміру задоволених позовних вимог, суд може зобов'язати сторону, на яку покладено більшу суму судових витрат, сплатити різницю іншій стороні. у такому випадку сторони звільняються від обов'язку сплачувати одна одній іншу частину судових витрат;
- у разі відмови у задоволенні вимог позивача, звільненого від сплати судових витрат, або залишення позовної заяви без розгляду чи закриття провадження у справі, судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок коштів, передбачених Державним бюджетом України, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від сплати судових витрат, з іншої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, що їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, а інша частина компенсується за рахунок коштів, передбачених Державним бюджетом України, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Якщо обидві сторони звільнені від сплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- у разі зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору;
- у разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду внаслідок необґрунтованих дій позивача відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи ¹.

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

Якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не повертаючи адміністративної справи на новий розгляд, змінить судові рішення або ухвалить нове, він відповідно змінює розподіл судових витрат.

Вимоги щодо розміру витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо), про що міститься норма у ст. 139 КАСУ, в якій також зауважується, що такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву. За відсутності відповідної заяви або неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду.

Особливості рішення щодо судових витрат прописні у ст. 143 КАСУ, у якій прописано, що суд вирішує питання щодо судових витрат у рішенні, постанові або ухвалі. Учасники справи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі можуть оскаржити судові рішення щодо судових витрат, якщо це стосується їхніх інтересів.

Однак, якщо сторона з поважних причин не може до закінчення судових дебатів у справі подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог.

Особливістю є те, що для вирішення питання про судові витрати суд призначає судові засідання, яке проводиться не пізніше п'ятнадцяти днів з дня ухвалення рішення по суті позовних вимог, або виносить додаткове рішення якщо сторона з поважних причин не може до закінчення судових дебатів у справі подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат.

У випадку постановлення ухвали про закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду або ухвалення рішення про задоволення позову у зв'язку з його визнанням, суд вирішує питання про розподіл судових витрат не пізніше десяти днів з дня ухвалення відповідного судового рішення, за умови подання учасником справи відповідної заяви і доказів, які підтверджують розмір судових витрат¹.

Аналіз норм чинного КАСУ щодо основних питань здійснення судово-експертної діяльності під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів дозволяє розглядати експертизу в адміністративному судочинстві як призначене за ухвалою адміністративного суду спеціальне дослідження для з'ясування обставин, що мають значення для адміністративної

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

справи й потребують необхідних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, що проводиться обізнаною особою — експертом — у певній процесуальній формі для отримання судового доказу в справі (висновку експерта) ¹.

Законодавче забезпечення процесу призначення та проведення експертиз в адміністративному провадженні є підґрунтям об'єктивного, аргументованого, справедливого вирішення адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення, які входять до компетенції суду й стосуються діяльності різноманітних галузей та сфер діяльності, та одночасно потребують знань, які виходять за межі тих, якими повинні володіти судді таких судів.

3.4. Висновок експерта — джерело доказів в адміністративному провадженні

У кожному історичному періоді розбудови адміністративного процесу науковці ретельно досліджували питання джерела доказів. Згідно з чинним адміністративним законодавством суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин адміністративного провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з позиції незалежності, допустимості, достовірності та об'єктивності, а сукупність зібраних доказів — з позиції достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення ². Одним із важливих процесуальних джерел доказів за судово-процесуальним законодавством є висновки експертів — відповідні документи, які складають за результатами проведення кожної експертизи. Висновок експерта має оцінити суд (як і будь-яке джерело доказів).

Науковці зазначають, що висновок експерта є засобом доказування, доказом будуть фактичні дані, що містяться в ньому, а джерелом доказу — експерт, який проводив дослідження та надав суду фактичні дані ³. Судовим доказом є не експертиза як засіб дослідження, отримання та пізнання фактичних обставин, а висновок експертів, сформульований на основі експертизи, а експертиза — це науковий, дослідницький шлях до висновків про фактичні обставини у справі, що формулюються у висновку експертів ⁴. Окрім того, про висновок можна говорити, з одного боку, як про

¹ Джафарова М. В. Знач. твір.

² Кравчук Т. О. Оцінка висновку експерта та його доказове значення в адміністративному судочинстві України // Innovative solutions in modern science. 2016. № 6 (6).

³ Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. С. 127.

⁴ Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2002. С. 9.

процесуальний документ, оскільки дослідження здійснюється на основі спеціального завдання суду або на замовлення учасника провадження. З іншого — як про власне кінцевий результат проведеного дослідження, відповідь експерта на поставлені питання ¹.

У цьому аспекті висновок експерта є результатом розумової діяльності експерта, що базується на отриманих у ході дослідження даних та логічно викладених висновках. Саме тому висновок експерта необхідно розглядати відповідно до його подвійної природи ².

Для висновку експерта, як джерела доказів, суттєвим є те, що він:

- є результатом науково-обґрунтованого дослідження;
- складається особою, яка володіє необхідними спеціальними знаннями, без використання яких неможливо провести дане експертне дослідження;
- надається з дотриманням установленого процесуального порядку;
- ґрунтується на зібраних у справі матеріалах.

Зміст оцінювання висновків експерта поряд з іншими джерелами доказів становлять *допустимість, автентичність та повнота* ³. Так, повнота висновку експерта передбачає:

- повноту матеріалів, наданих експерту;
- застосування різноманітних методів дослідження, які доповнюють один одного і забезпечують достовірні відповіді на поставлені питання;
- ретельний опис всього експертного дослідження у висновках експерта.

Висновок експерта як самостійний засіб доказування має свої особливості. З одного боку вони виявляються в тому, що експерт у своєму висновку повідомляє суду фактичні дані, визначені в процесі проведеного експертного дослідження із використанням спеціальних знань. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі про адміністративне правопорушення, можуть не мати спеціальних знань, оскільки вони не повинні проводити дослідження для з'ясування доказових фактів.

З іншого боку, відомості, які експерт викладає у своєму висновку, він формує ізольовано від органу, уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення.

Характер і зміст цих відомостей залежать від того, які ознаки, властивості чи якості виокремив експерт, які методи застосовував, як проводив дослідження та як оформлював його результати. У висновку важливим

¹ Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. С. 33.

² Климчук М. П., Марко С. І. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі // Правова інформатика. 2011. № 3—4 (31). С. 82.

³ Панько Н. А. Допит експерта в суді як засіб оцінки його // Часопис Київського університету права. 2013. № 1. С. 280—284.

є власне переконання експерта в правильності й достовірності отриманого результату експертного дослідження.

Наступна особливість пов'язана із тим, що (на відміну від інших видів доказів) дошукуючись істини у справі про адміністративне правопорушення, інформація, яка міститься у висновку експерта, відрізняється більшою гарантією достовірності. Це можна пояснити такими об'єктивними факторами:

- незацікавленість і об'єктивність експерта;
- науковий характер відомостей, що містяться у висновку;
- відображення у висновку всього шляху формування цього знання;
- можливість через іншого експерта повторно перевірити результати своєї експертизи тощо.

Оцінювання допустимості висновку експерта, на які впливає справжність об'єктів наданих на дослідження, неможлива без визначення компетентності експерта. Оцінювання висновку експерта з точки зору компетентності полягає у вивченні:

- питань, окреслених перед експертом, та їх віднесенні до тієї чи іншої галузі знань;
- фактичних даних, установлених експертом;
- вирішенні питання, які саме спеціальні знання були необхідні для встановлення фактичних даних;
- даних, що характеризують експерта, як спеціаліста в певній галузі знань;
- чи належать до компетенції експерта наукові положення й методи дослідження, застосовані при проведенні експертизи ¹.

Правильність висновку експерта перевіряють і оцінюють шляхом зіставлення його з іншими доказами, які зібрані по справі, з'ясування питання про те, чи не суперечить висновок іншим матеріалам, зокрема іншим висновкам експертів по даній справі. Оцінювання висновку експерта є складним розумовим процесом ². Оцінювання висновку експерта, як джерела доказів, судді мають проводити за рядом критеріїв, поміж яких:

- оцінювання компетенції експерта, який проводив експертне дослідження;
- сучасний рівень застосованих методів дослідження;
- ґрунтовність використання експертної методики;
- повнота, логічність й наукова обґрунтованість висновків експерта тощо.

Одна з особливостей оцінювання висновку експерта — мотивування підстав, за якими висновок не береться до уваги. Встановлення суперечності між висновком експерта та іншими доказами по справі не свідчить однозначно про недостовірність висновку. Суперечливі дані підлягають новій оцінці,

¹ Кравчук Т. О. Зазнач. твір.

² Клименко Н. І. Висновок експерта як джерело доказу в судочинстві // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів : мат-ли наук.-практ. конф. (Київ. 31.03.2011). Київ, 2011. С. 75.

в ході якої можуть бути виявлені погрішності у результатах огляду місця події, помилки чи неточності у показаннях свідків чи потерпілих тощо ¹.

Отже, висновок експерта — це результат індивідуальної діяльності експерта з проведення експертизи, що являє собою докладний опис проведених ним досліджень і містить зроблені за їх результатами висновки (обґрунтовані відповіді на питання, поставлені уповноваженою особою (органом)), викладені у документі, складеному відповідно до вимог чинного законодавства.

На підставі ст. 273 КУпАП експерт призначається органом (посадовою особою), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі, коли виникає потреба в спеціальних знаннях. у якості експерта може бути викликана будь-яка особа, що має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Питання, які ставляться експертові, і його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Експерт надає висновок від свого імені та несе за нього особисту відповідальність. у разі необхідності в справі може бути призначено декількох експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо.

Із висновком експерта пов'язані його права та обов'язки, що визначаються процесуальним законодавством. Так, обов'язком експерта є проведення повного дослідження та надання обґрунтованого та об'єктивного висновку. Поряд із тим, правом експерта є указувати у висновку на факти, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення. Крім того, за надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність ².

Висновки експерта посідають чільне місце серед доказів у справах про адміністративні правопорушення. Однак, незважаючи на велике значення цього джерела доказування, окремі питання проведення експертизи недостатньо урегульовані чинним законодавством. у зв'язку з наявністю значних прогалин у нормах КУпАП, що регламентують провадження судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення, експерти змушені керуватися положеннями, які закріплені в КПК України, за аналогією закону.

Як кожен доказ окремо, так і вся їх сукупність підлягають оцінюванню. Правильне оцінювання доказів — це найважливіша умова прийняття

¹ Клименко Н. І. Зазнач. твір. С. 76.

² Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

законного, об'єктивного, обґрунтованого і правильного рішення у справі. Із внутрішнього боку оцінювання доказів містить розумову, логічну діяльність. Зовнішній бік — це процесуальне закріплення висновків, що були зроблені в результаті оцінювання доказів. Тож, оцінювання доказів — це розумовий, логічний процес визначення ролі та місця зібраних доказів у визначенні істини у справі, який втілено у рішенні у справі про адміністративне правопорушення.

Органу, в провадженні якого знаходиться справа про адміністративне правопорушення, хоча він не є фахівцем, доводиться оцінювати докази, що містяться у висновку експерта, з огляду на обставини їх спеціальної природи й можливі недоліки висновку. Одним із важливих і складних моментів у дослідженні й оцінці висновку експерта є аналіз наукової обґрунтованості висновку, під якою (на думку провідних науковців) слід розуміти сукупність факторів:

- відповідність висновків експерта проведеному дослідженню, наявність внутрішнього логічного зв'язку між змістом дослідження і його висновками (на нашу думку, цей пункт більшою мірою стосується логічної а не наукової обґрунтованості);
- застосування експертом сучасних, найбільш ефективних методів дослідження;
- достатність досліджуваного матеріалу для зроблених висновків ¹.

Оскільки висновок експерта немає переваг перед іншими засобами доказування, він є рівним серед інших видів доказів. Висновок завжди підлягає дослідженню й перевірці, а його фактичні дані оцінюються судом за загальними правилами. Це пов'язано із тим, що відомості, які містить висновок експерта, є фактичними даними про ті чи інші обставини об'єктивної дійсності.

Висновок експерта є підсумковим документом, де викладаються не тільки встановлені фактичні дані та висновки експерта за досліджуваними питаннями, а й описуються технічні прийоми, наукові методи та послідовність дослідження, що створює доказову основу достовірності отриманих експертом результатів. Отже, доказове значення у висновку експерта забезпечують:

- відомості про конкретні факти, фактичні дані, встановлені в ході експертного дослідження;
- самі висновки експерта, зроблені на основі проведеного з використанням спеціальних знань дослідження відповідних об'єктів і аналізу отриманих фактичних даних;
- інформація про методологію дослідження, що дає змогу перевірити та підтвердити чи спростувати висновки експерта.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 3. С. 291.

У висновку експерта варто розрізняти зміст (висновок, обґрунтований проведенням дослідженням, встановленням і професійним оцінюванням експертом фактів) і форму (висновок як акт). Вони обидва однаково важливі при визначенні доказової сили фактичних даних, що містяться у висновку експерта. Якщо висновок експерта суд визнає недостовірним, не заснованим на науковому дослідженні, або не буде дотримана форма, попри обґрунтований і об'єктивний висновок, то це не дасть можливості визнати висновок засобом доказування, а фактичні дані, що складають його зміст, — доказом¹.

Складність опису структури висновку експерта як процесуального документа полягає в тому, що вона похідна від структури спеціального дослідження, відображає його особливості. Тому важливим є виділити основні (необхідні) елементи структури висновку експерта. у висновку (згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень) виділяють три складові: вступну («Вступ»), дослідницьку («Дослідження») та заключну («Висновки»).

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, що здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі. Якщо експертиза буде визнана неповною або не досить ясною, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експертові. Коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові або іншим експертам.

При виявленні у висновках експерта ряду фактичних неточностей, незначних розбіжностей у датах, арифметичних помилок, описок тощо, які могли виникнути в результаті недбалості експерта, або ж коли необхідно отримати роз'яснення обставин, які мають значення для справи (щодо спеціальних термінів, використаної методики, наукових джерел та ін.), по аналогії з КПК України необхідно закріпити в КУпАП положення щодо можливості експерта надати роз'яснення із цих питань.

Слід зазначити, що в адміністративному провадженні КУпАП не передбачає вимог до висновку експерта. На підставі ст. 273 КУпАП експерт призначається органом (посадовою особою), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі, коли виникає потреба в спеціальних знаннях.

Однак, чинний КУпАП має істотний недолік, оскільки взагалі не містить регулюючих норм щодо форми, змісту та структури висновку експерта. В адміністративно-деліктному провадженні експерти змушені керуватися експертною практикою інших проваджень, яка відпрацювала певну

¹ Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. Москва : Городец, 2000. С. 175.

структуру висновку, а також вказівками Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Такий недолік є суттєвим і потребує негайного усунення, адже аналіз чинних КПК України, КАС України, ЦПК України, ГПК України свідчить про нормативне закріплення вимог до даного процесуального доказового документа.

На відміну від КУпАП, вичерпні вимоги до висновку експерта наведені у ст. 101 КАСУ. Так, п. 1 цієї статті містить визначення висновку експерта як докладного опису проведених експертом досліджень, зроблених у результаті них висновки та обґрунтованих відповідей на питання, поставлені перед експертом, складений у порядку, визначеному законодавством¹. Звертається увага на необхідність експерта не тільки провести дослідження та скласти висновок згідно з вимогами законодавства, а й представити у висновку докладний опис всіх досліджень із наведенням ґрунтовних відповідей на поставлені питання. Зазначена стаття у п. 2 передбачає, що предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, що належать до предмета доказування, та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Це вказує на те, що експерт може проводити своє дослідження тільки у межах компетенції. Окремо підкреслено, що предметом висновку експерта не можуть бути питання права.

Ст. 101 визначає також підстави надання висновку експерта: на замовлення учасників справи (у ст. 42 КАСУ учасниками справи є сторони, треті особи, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб) або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Пунктом 4 цієї ст. передбачено письмову форму надання висновку до суду, а саме, що висновок експерта викладається у письмовій формі та приєднується до справи, у п. 6—8 ст. 101 КАСУ прописані вимоги щодо структури висновку експерта, у якому має бути зазначено:

- коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта);
- на якій підставі була проведена експертиза;
- хто був присутній при проведенні експертизи,
- питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав;
- відмітка, що експерт попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом — також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

- якщо під час підготовки висновку експерт встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини. Це положення ст. 101 передбачає право на експертну ініціативу та дозволяє надати суду висновок, в якому міститься більше доказової інформації.

Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством. Загалом ст. 101 КАСУ встановлює можливість використання, як засобу доказування, в адміністративній справі висновку експерта, а також висуває вимоги до висновку експерта та визначає його доказову силу.

Зазначені у частині першій коментованої статті вимоги до висновку експерта конкретизовані в п. 4.14—4.19 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями)¹. Відповідно до неї висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної («Вступ»), дослідницької («Дослідження») та заключної («Висновки») (п. 4.14—4.16 Інструкції).

У вступній частині висновку експерта зазначають:

- дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);
- найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта;
- документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада й прізвище особи, який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (-ла) експерта);
- справа, за якою вона призначена (про адміністративне правопорушення, адміністративна, номер справи);
- перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);
- відомості про надані матеріали справи (зокрема вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів);

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

- спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб пакування на їх збереженість;
- запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);
- перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались при проведенні експертиз різних видів, — відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта), — зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання;
- питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи (якщо таке розглядалось);
- дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії;
- попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за ст. 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за ст. 385 Кримінального кодексу України¹;
- дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини справи, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;
- при проведенні додаткових або повторних експертиз зазначаються відомості про первинну (попередні) експертизу(-и) (прізвище експерта,

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25—26. Ст. 131.

назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис;

- відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус);
- нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз ¹, інші інформаційні джерела, які експерт використовує для вирішення поставлених питань, за правилами бібліографічного опису, із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз з Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведеться відповідно до Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз ².

У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків із поставлених питань. Дослідницька частина повинна включати:

- відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування;
- посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;
- експертне оцінювання результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. у зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення ³.

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до

¹ Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : наказ Мін'юсту України від 30.07.2010 р. № 1722/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10#Text> (дата звернення: 18.10.2018).

² Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Мін'юсту України від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змін. та допов.) // Офіційний вісник України. 2012. № 27. Ст. 1017.

³ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

Узагальнення та оцінювання результатів окремих досліджень, що є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

У дослідницькій частині висновку експерта при проведенні повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертів, якщо такі розбіжності мали місце.

У заключній частині викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині. На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити ¹.

Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який (які) проводив(ли) дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи.

Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи та працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків).

Висновок експертів при проведенні комісійної або комплексної експертизи складається за правилами, викладеними в п. 4.14—4.17 Інструкції, з урахуванням таких особливостей:

- у вступній частині додатково зазначаються дані про голову комісії експертів та відомості про експертизу, результати яких задані органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), як вихідні дані;
- дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини, що підписуються цими експертами із зазначенням їх прізвищ;

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

- узагальнення та оцінювання результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів ¹.

Пунктом 4.19 Інструкції передбачено що при проведенні первинної експертизи співробітниками однієї експертної установи висновок експерта (експертів) та додатки до нього складаються у двох примірниках, один з яких направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), а другий оформлюється як наглядове провадження і зберігається в архіві експертної установи. Якщо експерт дає свій письмовий висновок при проведенні експертизи під час судового розгляду, тоді цей висновок складається за тією ж структурою з урахуванням таких винятків:

- у вступній частині висновку не вказується запис щодо попередження експерта про відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (про це в суду є відповідна розписка);
- якщо з питань, що вирішувались під час судового розгляду, експертом проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу, він має право послатись на її результати.

Важливою умовою прийняття законного та обґрунтованого рішення в адміністративному судочинстві є оцінювання доказів. Це один з елементів доказування, що супроводжує весь шлях встановлення істини у справі. Як зазначається в юридичній літературі, у проблемі оцінювання доказів юридичні питання переплітаються з проблемами теорії, логіки, психології та інших наук ².

Більшість учених-юристів розглядають оцінювання доказів не лише як логічну операцію, але і як складовий матеріал усього процесу доказування, що значною мірою врегульований нормами процесуального права. Разом із тим, деякі автори, базуючись лише на тому, що оцінювання доказів є розумовий, логічний процес, вважають, що вона виходить за межі процесуальних дій і не може бути об'єктом правового регулювання, оскільки розумовий процес здійснюється не за законами права ³.

Оцінювання доказів, без сумніву, є розумовою діяльністю, що підпорядкована закономірностям загального процесу пізнання та законам логіки, оскільки своєю метою має досягнення істини. Без оцінювання доказів неможливий процес збирання, дослідження доказів та прийняття правильного рішення ⁴.

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

² Шкарупа В. К. Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ. Київ : МВС України, 1995. С. 34.

³ Михеєнко М. М. Про предмет і засоби доказування в кримінальних справах // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибр. твори. Київ : Юрінком Інтер, 1999. С. 196.

⁴ Умнова О. Дослідження та оцінка доказів в адміністративному судочинстві // Юридичний вісник України. 2007. № 47 (699). С. 11—24.

Доказова цінність висновків експерта залежить від логічної форми. в літературі із судової експертизи науковці пропонують такі класифікації висновків експерта за цією підставою:

- за змістом предмета ствердження: висновки про індивідуальний об'єкт або родову (групову) належність;
- за ступенем ствердження: категоричні й імовірні;
- за наявністю (відсутністю) логічних союзів: альтернативні та однозначні, умовні й безумовні;
- за якістю зв'язку: стверджувальні та негативні ¹.

Процес оцінювання при доказуванні завжди проявляється у конкретних процесуальних діях, які, зі свого боку, підлягають в окремих періодах правовому регулюванню, тобто підпадають під дію норм права. Отже, оцінювання доказів має внутрішню (логічну) й зовнішню (правову) сторони ². Правова сторона оцінювання доказів виражається в тому, що:

- логічні операції здійснюють суб'єкти адміністративно-правових відносин;
- вивченню підлягають лише дані, отримані в передбаченому законом порядку;
- мета оцінки не вільна, а визначена законом.

Логічна сторона оцінки доказів складається з послідовних операцій, аналізу доказів щодо їх належності, допустимості, достовірності та достатності, об'єднанні їх в єдину систему зібраних доказів тощо ³. Результат оцінки завжди виражається у вчиненій процесуальній дії. Наприклад, під час розгляду неправомірних дій посадової особи за потреби можуть бути висунуті вимоги щодо надання додаткових доказів — ця процесуальна дія є нічим іншим, як результатом оцінки доказів.

Оцінювання доказів в адміністративному судочинстві — це розгляд за своїм внутрішнім переконанням кожного доказу окремо та всієї сукупності доказів. Відповідно до ст. 90 КАСУ суд оцінює докази, що є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні. Жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили. Також суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Тобто, під час оцінювання доказів суд визначає їх належність, допустимість, достовірність та достатність для висновків у справі.

Оцінювання належності доказів означає виявлення їх зв'язку з предметом доказування у справі, у процесі накопичення фактичного матеріалу проводиться його аналіз та синтез, що дозволяє відокремити те загальне,

¹ Клименко Н. І. Зазнач. твір. С. 73—76.

² Умнова О. Зазнач. твір. С. 11—24.

³ Там само.

що об'єднує докази, наявність однієї загальної причини, яка обумовлює наявність даних фактів.

За наявності значного практичного досвіду можна не робити аналіз та синтез, а застосовувати аналогію.

Оцінювання допустимості доказів передбачає перевірку їх з точки зору законності щодо:

- наявності порушень при збиранні та закріпленні фактичних даних;
- відображення процесуальних порушень на достовірності й повноті інформації;
- дозволу закону використовувати даного виду джерело фактичних даних в адміністративному судочинстві;
- використання всіх необхідних джерел для встановлення обставин, які входять до предмета спору ¹.

Оцінка доказів з точки зору достовірності полягає, передусім, у вивченні висновку експерта, наприклад, — чи може особа бути експертом та викладати об'єктивну інформацію у висновку, у вивченні самого висновку експерта на предмет його повноти та точності, а також вивченні умов надходження речових доказів на експертне дослідження. Вивчаючи отже висновок експерта, необхідно звертати увагу на можливість експерта до сприйняття, відображення тощо, також потрібно співставляти інформацію про одну й ту саму інформацію з різних джерел. При оцінці доказів з точки зору їх достовірності необхідно аналізувати весь процес їх виникнення і формування.

Достатність доказів визначається предметом доказування та внутрішнім переконанням суду, який приймає рішення у справі. Внутрішнє переконання, як кінцевий результат, мусить базуватися на зібраних у встановленому порядку та досліджених доказах. Особа, яка вирішує справу і яка оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, повинна керуватись не лише законом, а й своєю правосвідомістю ². До змісту правосвідомості належать:

- уявлення про основоположні принципи права;
- знання чинного законодавства;
- ставлення до права, яке виражається у почутті справедливості;
- звичка до рівності в правах та свободах;
- неприйняття свавілля та беззаконня;
- спроби до відновлення порушеного права.

Правосвідомість є регулятором правової поведінки, оскільки виражає єдність свідомості та ставлення людей до права й законності. Правосвідомість доказування проявляється не лише у спроможності суб'єкта доказування розуміти юридичний зміст громадських відносин та подій, а й в його умінні свідомо підкоряти свої суб'єктивні оцінки та бажання вимогам права.

¹ Умнова О. Зазнач. твір. С. 11—24.

² Там само.

Практична правосвідомість виконує свою роль наступним чином. У Кодексі адміністративного судочинства України містяться поняття, які є доволі зрозумілими, але не мають визначення в законі. Наприклад, у п. 1 ст. 72 КАСУ передбачено, що доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Тому для правильного визначення «інших обставин» (оскільки вони входять до предмета доказування) суд повинен мати досить розвинену правосвідомість. Правосвідомість передбачає, наприклад, щире впевненість у тому, що жінка справді повинна мати рівні права з чоловіком, що расові, національні, майнові відмінності свідків ніякою мірою не пов'язані з відмінністю в їх моральному обліку. Тому, оцінюючи достовірність висновку експерта, потрібно спиратися не лише на знання відповідного законодавства з цього питання¹.

Значення таких елементів доказування, як дослідження та оцінка доказів в адміністративному судочинстві України, важко переоцінити. Вони, без сумніву, відіграють головну роль у встановленні істини у справі. у ст. 221 КАСУ — дослідження висновку експерта — визначається процедура дослідження під час судового розгляду висновку експерта як одного із засобів доказування. Стаття, з урахуванням принципу змагальності та офіційного з'ясування обставин у справі, спрямована забезпечити всебічне та якнайповніше встановлення інформації щодо обставин у справі з висновку експерта.

У ст. 108 КАСУ «Оцінка висновку експерта» прописано, що висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили й оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими ст. 90 КАСУ. Пунктом 4 ст. 90 КАСУ передбачено, що суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), що міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів). Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивованим у судовому рішенні. Згідно з вимогами п. 5. ст. 101 КАСУ при оцінці висновку експерта суд має право за заявою учасників справи або з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку. Результатом всебічної оцінки висновку експерта, як доказу, може бути встановлено, що висновок експерта:

- визнається повним, категоричним, науково обґрунтованим, за умови, що він відповідає іншим матеріалам справи;
- містить ряд фактичних неточностей, незначних розбіжностей у датах, математичні помилки й описки, які могли виникнути в результаті небалованості експерта, однак вони не впливають на достовірність висновку;

¹ Умнова О. Значч. твір. С. 11—24.

- є непереконливим, містить недостатньо ясні формулювання та неповні відповіді на поставлені питання;
- має очевидну неповноту, оскільки під час адміністративного провадження виникли нові обставини, що не могли бути відображені у цьому висновку;
- визнається науково необґрунтованим;
- виконаний із порушенням меж компетентності експерта і ним були допущені перевищення повноважень, наданих законом;
- взагалі суперечить доказам у справі про адміністративне правопорушення чи адміністративній справі.

Оцінка висновку експерта є відповідальним, кропітким етапом використання доказів. Однак, на практиці для процесуальної особи оцінка висновку експерта здебільшого зводиться до перевірки того, чи на всі поставлені питання експерт дав відповідь, що не є рівноцінним навіть перевірці повноти висновку, а не тільки збігу кількості відповідей і питань ¹. Висновок експерта не має переваг перед іншими доказами, хоча ґрунтується на спеціальних знаннях, тому завжди має порівнюватись з іншими доказами та оцінюватись судом.

Питання та завдання для самоконтролю знань до розділу 3

- 3.1. Характеристика доказів у справах про адміністративні правопорушення.
- 3.2. Класифікація доказів у провадженні в справах про адміністративні правопорушення.
- 3.3. Ознаки доказів у провадженні в справах про адміністративні правопорушення.
- 3.4. Які функції виконують докази у судовому провадженні?
- 3.5. Дайте характеристику речового доказу.
- 3.6. Сутність та зміст доказування в справах про адміністративне правопорушення.
- 3.7. Характеристика принципів оцінювання доказів в адміністративному судочинстві.
- 3.8. Процесуальні вимоги щодо надання доказів суду та підстави звільнення від доказування в адміністративному судочинстві.
- 3.9. Засоби забезпечення доказів судом.
- 3.10. Процесуальний порядок подання доказів, термін та порядок його подовження за вимогами КАСУ.
- 3.11. Особливості процесу огляду доказів за їх місцезнаходженням згідно з вимогами КАСУ.

¹ Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. С. 195—197.

- 3.12. Особливості дослідження письмових доказів в адміністративному провадженні.
- 3.13. Особливості дослідження речових доказів в адміністративному провадженні.
- 3.14. Особливості дослідження електронних доказів в адміністративному провадженні.
- 3.15. Вимоги щодо зберігання доказів, які необхідні для вирішення справи.
- 3.16. Вимоги щодо оцінки доказів судом.
- 3.17. Назвіть групи умов, що визначає КАСУ за сукупністю яких призна-чають експертизу.
- 3.18. Які вимоги висуваються до питань, що має вирішити експертиза?
- 3.19. Структура ухвали про призначення експертизи та вимоги до неї, що містить КАСУ.
- 3.20. Яким чином у КАСУ визначено порядок проведення експертизи на за-мовлення учасників справи?
- 3.21. Які прописані вимоги до висновку експерта в КАСУ?
- 3.22. Наведіть положення щодо прав і обов'язків експерта, які містить КАСУ.
- 3.23. Охарактеризуйте особливості збору та зберігання матеріалів для про-ведення експертизи, які прописані в КАСУ.
- 3.24. Особливості визначення статтями КАСУ видів судових витрат, поряд-ку та строку їх відшкодування, розподіл коштів тощо.
- 3.25. Наукові підходи щодо визначення поняття висновку експерта.
- 3.26. Критерії, які відрізняють висновок експерта від інших видів доказів у справі.
- 3.27. Вимоги щодо оцінки висновку експерта.
- 3.28. Особливості призначення експерта за вимогами КУпАП.
- 3.29. Вимоги до висновку експерта, що містить КАСУ.
- 3.30. Законодавчі вимоги до структури та складових висновку експерта.
- 3.31. Особливості складання висновку експертів при проведенні комісійної або комплексної експертизи.
- 3.32. Охарактеризуйте правову та логічну сторони оцінки доказів в адмі-ністративному провадженні.
- 3.33. Характеристика критеріїв оцінки доказів за вимогами КАСУ.

4. ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ЯК СУБ'ЄКТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

4.1. Особливості підготовки судових експертів

Надання післядипломної освіти, до якої може бути віднесено й підготовку судових експертів, що ґрунтується на базі повної вищої освіти певного напрямку, врегульовано Законом України «Про освіту»¹, у якому зазначено: післядипломна освіта забезпечує одержання нової кваліфікації, нової спеціальності та професії на основі раніше здобутої у закладі освіти і досвіду практичної роботи, поглиблення професійних знань, умінь за спеціальністю, професією.

Відповідно до цього Закону до закладів післядипломної освіти належать відповідні підрозділи в організаціях, установах і на підприємствах. Постановою КМУ «Про ліцензування освітніх послуг» передбачено вимоги та порядок щодо цього напрямку діяльності².

Питання організаційно-правового забезпечення підготовки судових експертів розглядалися відповідно до плану роботи секції теоретичних, загально-методичних, процесуальних та організаційних питань судової експертизи науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України.

Підготовку професійних судових експертів можна також розглядати в площинах підготовки працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз і відомчих служб, та осіб які здійснюють судово-експертну діяльність поза межами таких установ і служб.

Слід зауважити, що розгляду питання про підготовку експертних кадрів має передувати визначення потреби в них. Тобто необхідна прогностична оцінка кількості фахівців, яку необхідно підготувати, а також напрямки (експертні спеціальності), за якими має проходити ця підготовка.

Сьогодні початкова підготовка особи, складання іспиту з метою отримати кваліфікацію судового експерта, а також підтвердження кваліфікації особами, у яких закінчився термін дії кваліфікаційного свідоцтва, проводиться як *атестування судового експерта*. Таке атестування врегульовано Положенням про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів³.

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. № 38—39. Ст. 380.

² Про ліцензування освітніх послуг : Постанова КМУ від 29.08.2003 р. № 1380 (зі змін. та допов.) // Офіційний вісник України. 2003. № 36. С. 30. Ст. 1946. Код акта 26318/2003.

³ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.) // Офіційний вісник України. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.

Кваліфікація судового експерта присвоюється з певного виду експертиз і експертних спеціальностей. Водночас видають відповідний документ ¹. Перелік основних видів судових експертиз і експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз, визначений Положенням про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів ².

Судова та експертна практика у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах свідчить, що необхідна більш вузька спеціалізація при проведенні експертних досліджень, з одного боку, і введення нових експертних спеціальностей, з іншого. Так, оцінка земель різного призначення вимагає специфічної підготовки. в першу чергу, це стосується земель сільськогосподарського призначення та земель житлової й громадської забудови, а також земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Тому такі дослідження мають проводитися в межах різних експертних спеціальностей. Підготовку фахівців, які проводять судово-психологічні експертизи, доцільніше було б проводити за такими спеціальностями: дослідження особистісно-психологічних якостей особистості; дослідження емоційних реакцій і станів; дослідження закономірностей ходу психологічних процесів, рівня розвитку індивідуума.

В адміністративному провадженні спостерігається збільшення кількості позовів щодо відшкодування збитків, пов'язаних з виходом з ладу побутової електронної та електротехніки, внаслідок неякісного енергопостачання, а також у справах щодо захисту прав споживачів у разі продажу їм неякісної побутової техніки або проведення неякісного ремонту. Судові провадження у таких справах потребують фахових експертних досліджень за експертною спеціальністю, яка могла б мати назву «Дослідження побутової та іншої електронної та електротехніки».

До Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям, що не працюють у державних спеціалізованих установах, включено 35 експертних спеціальностей, що об'єднані в 17 груп відповідно до видів судових експертиз ³.

Експерти, які не є працівниками спеціалізованих експертних установ, можуть отримати майже в три рази менше експертних спеціальностей, ніж працівники науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства

¹ Державні судово-експертні установи України та їх функції. Юридичні документи. URL: [http://bookmeta.com /book/4sudovaekspertologiyavanavchalnijposibnikshherbakovskijmg/511sudovaekspertizayakzasibdokazuvannyaukriminalnomusudochinstvi.html](http://bookmeta.com/book/4sudovaekspertologiyavanavchalnijposibnikshherbakovskijmg/511sudovaekspertizayakzasibdokazuvannyaukriminalnomusudochinstvi.html) (дата звернення: 08.10.2018).

² Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію ... // Офіційний вісник України. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.

³ Там само.

юстиції України. Положення про те, що фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих установах, не можуть бути судовими експертами з криміналістичних експертних спеціальностей, відповідає вимогам чинного законодавства (див. Закон України «Про судову експертизу»).

Відповідно до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, підготовка за означеними експертними спеціальностями розподілена на два етапи. Перший — це безпосередня підготовка, яка проводиться в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України відповідно до затверджених програм. Вона здійснюється шляхом проведення теоретичних і практичних занять та стажування під керівництвом досвідчених фахівців. Другий — це атестування осіб, які пройшли підготовку. Таке атестування здійснюється шляхом складання письмового (проекти висновків експерта) та усного (співбесіда) екзаменів¹.

Атестування фахівців покладено на експертно-кваліфікаційні комісії науково-дослідних установ судових експертиз і Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України. Центральна експертно-кваліфікаційна комісія при Міністерстві юстиції України приступила до здійснення своїх обов'язків з 01 вересня 1997 р. Експертно-кваліфікаційні комісії науково-дослідних інститутів судових експертиз припинили з 1 серпня 1997 р. атестацію фахівців підприємницьких структур та громадян з метою присвоєння кваліфікації судового експерта².

Експертно-кваліфікаційні комісії (ЕКК) науково-дослідних установ судових експертиз відповідно до покладених на них завдань розглядають подання, складене безпосереднім керівником експерта, який підлягає атестації, та документи, що додаються (характеристика, копія диплома про освіту, витяг з трудової книжки); організовує попереднє рецензування поданих проектів висновків експертів; допускає експерта або відмовляє йому у допуску до атестації; приймає кваліфікаційний іспит.

За наслідками атестації комісія приймає одне з таких рішень:

- 1) про присвоєння кваліфікації судового експерта;
- 2) про підтвердження раніше присвоєної кваліфікації судового експерта;
- 3) про відмову в присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації судового експерта.

Технічне, фінансове та інформаційне забезпечення діяльності ЕКК покладається на установи, у яких діють комісії.

Основні завдання Центральної експертно-кваліфікаційної комісії (ЦЕКК):

- 1) визначення умов проходження підготовки фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та мають намір отримати або

¹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію ... // Офіційний вісник України. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.

² Там само. С. 11—24.

- підтвердити кваліфікацію судового експерта, затвердження програм навчання (стажування), за якими здійснюється підготовка фахівців;
- 2) проведення атестації з метою визначення рівня професійної підготовленості фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та мають намір отримати та/або підтвердити кваліфікацію судового експерта;
 - 3) розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих експертних установ¹.

Отже, ми розглянули стан початкової підготовки, складання іспиту з метою отримання кваліфікації судового експерта, а також підтвердження кваліфікації особами, у яких закінчився термін дії кваліфікаційного свідоцтва (перший рівень підготовки).

Підвищення кваліфікації осіб, які вже певний час здійснюють судово-експертну діяльність на професійних засадах, складає наступний — другий рівень підготовки. Підвищення кваліфікації для співробітників науково-дослідних установ судових експертиз здійснюється шляхом коученгу під час стажування в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України. Таке стажування проводиться згідно із щорічними планами, які складаються за пропозиціями науково-дослідних установ та затверджуються Міністерством юстиції України. Адаптація до експертної діяльності та підвищення кваліфікації молодих експертів, час роботи яких не перевищує трьох років, здійснюється шляхом закріплення за ними наставників.

Певною мірою підвищення кваліфікації відбувається також під час науково-практичних семінарів за окремими напрямками судових експертиз, які щорічно проводяться на базі НДУСЕ Міністерства юстиції України. Водночас необхідно зазначити, що в роботі по підвищенню кваліфікації судово-експертних кадрів відсутня системність. Ця робота на практиці являє собою еkleктичний набір певних заходів. в більшості випадків ці заходи залишають поза увагою питання необхідності підвищення кваліфікації судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ судових експертиз. в цій роботі майже не використовуються можливості вищих закладів освіти як юридичного профілю, так і за профілем «материнських наук». Також не визначеними залишаються питання використання можливостей вищих закладів освіти і для підготовки експертних кадрів вищої кваліфікації (магістрів, кандидатів і докторів наук), тобто третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти у підготовці експертних кадрів.

Відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 23.05.2018 року № 404 «Про затвердження Примірного положення про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних наукових посад

¹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію ... // Офіційний вісник України. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.

державної наукової установи» на заміщення вакантної наукової посади може претендувати:

- завідувача відділу/лабораторії — доктор наук або доктор філософії (кандидат наук), який має вчене звання, не менше ніж 10 років досвіду, за останні п'ять років не менше ніж 10 публікацій, зокрема не менше однієї у періодичних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз та/або патентів;
- заступника керівника (завідувача) наукового підрозділу — доктор наук або доктор філософії (кандидат наук), який має вчене звання, не менше ніж 10 років досвіду, за останні 10 років не менше ніж 10 публікацій, зокрема не менше однієї у періодичних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз та/або патентів;
- головного наукового співробітника — доктор наук, який має вчене звання, не менше ніж 10 років досвіду, за останні п'ять років не менше ніж 10 публікацій, зокрема не менше однієї у періодичних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз та/або патентів;
- провідного наукового співробітника — доктор наук або доктор філософії (кандидат наук), який має вчене звання, не менше ніж 10 років досвіду, за останні 10 років не менше ніж 10 публікацій, зокрема не менше однієї у періодичних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз та/або патентів;
- старшого наукового співробітника — доктор наук або доктор філософії (кандидат наук), який має не менше п'яти років досвіду, за останні п'ять років не менше ніж 10 публікацій та/або патентів;
- завідувача сектору — доктор філософії (кандидат наук), який має не менше п'яти років досвіду, за останні п'ять років не менше п'яти публікацій та/або патентів;
- наукового співробітника — доктор філософії (кандидат наук), який має не менше п'яти років досвіду, за останні п'ять років не менше п'яти публікацій та/або патентів;
- молодшого наукового співробітника — доктор філософії (кандидат наук) або магістр¹.

Отже, кваліфікаційними вимогами до посад керівників структурних підрозділів, науково-дослідних установ судових експертиз та їх заступників передбачено наявність наукового ступеня.

Однак, цільової аспірантури чи докторантури для підготовки та захисту дисертацій працівниками цих інститутів до 2018 року не існувало. Захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата (доктора філософії) чи

¹ Про затвердження Примірного положення про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних наукових посад державної наукової установи : Постанова КМУ від 23.05.2018 р. № 404 // Офіційний вісник України. 2018. № 45. С. 54. Ст. 1579.

доктора наук можливі тільки у спеціалізованих учених радах відповідного профілю до 2018 року не було в судово-експертних установах МЮУ.

Отже, третій (освітньо-науковий) рівень підготовки (підготовка кадрів вищої кваліфікації) потребував найскорішого опрацювання та вирішення організаційно-правових питань¹. Ці питання було вирішено відкриттям у 2018 році аспірантури у Харківському НДІСЕ із підготовки докторів філософії (*PhD*) за спеціальністю 081 «Право» та спеціалізованої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Ефективність судово-експертної діяльності як системи здебільшого визначається якістю підготовки експертних кадрів. Нагадаємо, що структуризація діяльності судово-експертних установ спирається на відомчу належність цих установ. Відповідним чином побудовано й систему підготовки та підвищення кваліфікації судово-експертних кадрів. Кожне міністерство та відомство здійснює підготовку судових експертів виходячи з власних потреб і висуває власні вимоги до напрямів, програм, методів і форм підготовки судових експертів та підвищення їх кваліфікації.

Контроль за діяльністю експертів, які працюють на професійній основі поза межами державних спеціалізованих установ, здійснює Міністерство юстиції України. Такі експерти проходять відповідну підготовку в науково-дослідних установах судових експертиз, а кваліфікаційний іспит здають у Центральній експертно-кваліфікаційній комісії, яка функціонує при Міністерстві юстиції України.

Поширеним є погляд, що професійний рівень судового експерта забезпечується завдяки наявності у нього певного обсягу спеціальних знань в окремій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла та досвідом практичної роботи за фахом, які доповнюються досить короткотерміновим (до 6 місяців) курсом його додаткової підготовки (стажування) і складанням кваліфікаційного іспиту на право займатися судово-експертною діяльністю за однією або кількома експертними спеціальностями².

Саме у відповідності з такими поглядами здійснюється підготовка більшості судово-експертних кадрів в Україні. Свою специфіку має підготовка експертних кадрів для експертної служби Міністерства внутрішніх справ України та для експертних установ Міністерства охорони здоров'я України. в першому випадку підготовка судових експертів здійснюється у відомчих

¹ Гаспарян С. Г. Про необхідність удосконалення процесу підвищення кваліфікації кадрів судово-експертних установ // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10—11.10.2018). Харків : Право. 2018. С. 42—44.

² Результати анкетування та інтерв'ювання судових експертів свідчать: на думку 95% опитаних існує необхідність у спеціальній підготовці судових експертів.

зкладах освіти, а в другому вона базується на знаннях, навичках і вміннях, отриманих при вивченні дисципліни «судова медицина», що є обов'язковим елементом фахової підготовки в медичних вищих закладах освіти.

Доводиться констатувати, що у вирішенні питань підготовки експертних кадрів накопичилося багато проблем, які потребують докладного аналізу, а їх вирішення — системного підходу. Головною вадою наявної системи підготовки експертних кадрів є відомчий підхід і відсутність координації між міністерствами та відомствами з цих питань.

Наслідком такого стану речей є те, що різну підготовку проходять особи, які в силу своїх професійних обов'язків повинні мати певний рівень знань, навичок і вмінь та здійснювати свою діяльність, базуючись на однакових методичних підходах.

Інколи не збігаються навіть назви різновидів судових експертиз та експертних спеціальностей у фахівців, котрі виконують однотипні експертні дослідження, наприклад, в установах Міністерства внутрішніх справ і Міністерства юстиції України.

Розглянемо докладніше підготовку експертних кадрів для науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. На сьогодні потреби в кадрах визначаються кожною установою самостійно. Підготовка штатних і тих співробітників, які співпрацюють з НДУСЕ на договірних засадах, проводиться, як правило, на базі тієї НДУСЕ, де надалі буде здійснювати судово-експертну діяльність цей фахівець.

Така система підготовки має як свої переваги, так і вади. До переваг можна віднести те, що кадри готуються в необхідній кількості та необхідної спеціалізації; підготовка здійснюється з урахуванням «місцевої специфіки», наприклад, з використанням того обладнання та устаткування, на якому фахівець надалі буде працювати. Однак, професіоналізація експертної діяльності має будуватися на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта у вищому закладі освіти, саме як судового експерта.

Професійне мислення, зокрема професійне мислення експерта, формується на ранніх стадіях отримання вищої освіти й професійної спеціалізації. Таке мислення — це не просто визначений обсяг знань, який, зрозуміло, необхідно постійно поповнювати, це ще й використання знань у практичній діяльності, це процес свідомої структуризації знань на потрібні і непотрібні та формування структури пріоритетів.

Все це обумовлюється тим, що судова експертиза — це сучасна синтетична галузь знань, тому підготовка експерта, безумовно, повинна включати юридичні й експертні дисципліни ¹. Тому професіоналізація експертної діяльності має будуватися здебільшого на перепідготовці фахівців у певних галузях знань, не на системі підвищення кваліфікації (хоча і це справа досить

¹ Россинская Е. Р., Усов А. И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. Москва : Право и закон, 2001. С. 225.

важлива і потрібна), а на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта. Такий підхід не відкидає необхідності розвитку післядипломної освіти, а потребує, і це головне, — її базування на фундаментальній підготовці. Підготовка судового експерта повинна мати такі складові:

- базову повну вищу освіту на рівні спеціаліста чи магістра;
- післядипломну освіту (спеціалізацію, стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовку);
- спеціальну освіту за певними експертними спеціальностями;
- самоосвіту.

Формами такої підготовки можуть бути:

- проблемні лекції;
- ділові ігри;
- ситуаційні завдання;
- наукові конференції та семінари;
- індивідуальна робота з фахівцями більш високого рівня;
- комп'ютерні тренінги;
- обмін досвідом з експертами, зокрема і закордонними.

Необхідно зазначити, що, на жаль, досі не набула конкретних форм та визначення і кадрова політика в питаннях підготовки судових експертів вищої кваліфікації (магістрів, кандидатів та докторів наук). Не визначені програми магістерської підготовки судових експертів.

Окремої уваги, у зв'язку зі значним збільшенням кількості територіально-відокремлених представництв (відділень) державних спеціалізованих установ судових експертиз, потребує питання підготовки та підвищення кваліфікації керівників структурних підрозділів цих установ. Зазвичай їм доводиться діяти у складних економічних та організаційних умовах, а система роботи по підвищенню їх фахового рівня в питаннях управління, економічної діяльності й організації наукової роботи відсутня. Ефективність навчання та підвищення кваліфікації кадрів залежить від багатьох чинників:

- наявності достовірної інформації про форми та методи перепідготовки кадрів і форми мотивації за безперервне підвищення своєї кваліфікації;
- наявності відповідної матеріально-технічної бази навчання та кадрового потенціалу викладачів та наставників;
- ступеня бажання персоналу отримати додаткові теоретичні знання та практичні навички;
- раціонального співвідношення викладання теоретичних знань і напрацьованого відповідного досвіду;
- факторів внутрішнього та зовнішнього впливу на процес навчання (економічних, соціальних, демографічних, психологічних тощо);
- методів оцінки ефективності системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Сьогодні судові експертизи в державних спеціалізованих установах судових експертиз Міністерства юстиції України виконуються фахівцями,

які мають кваліфікацію судового експерта з відповідної спеціалізації. Такі працівники можуть займати наукову посаду. Якщо присвоєнню кваліфікації судового експерта передуватиме стажування та складання кваліфікаційного іспиту, то питання надання майбутньому співробітнику знань з питань організації та проведення наукової роботи, формування у нього навичок проведення такої роботи дуже часто залишаються поза увагою. Зазвичай такі знання й навички набуваються самотужки вже під час роботи, інакше кажучи, у процесі самонавчання.

Необхідно зазначити, що неодноразово у різних вищих закладах освіти робилися спроби включити в навчальні плани деяких спеціальностей (головним чином, технічних) дисципліну «Основи наукових досліджень». Із цієї дисципліни підготовлено та видано кілька підручників і посібників ¹, однак, опанування її без практики не дає високих результатів.

Особи, яких призначають на посади наукових працівників у НДУСЕ, у вищих закладах освіти зазвичай не вивчали дисципліну «Основи наукових досліджень», а відповідні навчальні посібники, які видані малими тиражами (1000 примірників або менше), їм не завжди доступні. До того ж, такі посібники розраховані на те, щоб надати саме основи знань з питань проведення наукових досліджень, а цього явно замало для працівника наукової установи.

Отже, існує нагальна потреба налагодити в НДУСЕ систематичну роботу, спрямовану на ознайомлення наукових працівників з системою організації наукової роботи, методологічними основами наукового пізнання, інформаційним забезпеченням наукових досліджень. Починати таку роботу необхідно ще під час підготовки працівників до складання відповідних кваліфікаційних іспитів.

Складовою системи такої підготовки мають стати заняття по підвищенню не тільки фахового, а й наукового рівня співробітників. Із 2018 року в Харківському НДІСЕ це питання частково вирішено викладанням для аспірантів дисципліни «Основи права інтелектуальної власності, підготовка наукових публікацій та презентація результатів дослідження». Необхідно також зауважити, що ст. 19 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає, що основними формами підготовки наукових кадрів є *аспірантура* та *докторантура* ², але тільки в Харківському НДІСЕ — судово-експертній установі Міністерства юстиції України, 2018 року відкрито аспірантуру. Узагалі, ефективність використання кадрового

¹ Див., наприклад: Білуха М. Т. Основи наукових досліджень. Київ : Вища школа, 1997. 271 с. ; Основы научных исследований: учеб. пособ. / под ред. А. А. Лудченко. Київ : Знання, КОО, 2000. 114 с. ; Сидоренко В. К., Хайруллінов М. А., Абдул-газис У. А. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Сімферополь : СОНАТ, 2000. 168 с. та ін.

² Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2016. № 3. Ст. 25.

потенціалу НДУСЕ потребує окремого наукового дослідження, яке доцільно провести за такими напрямками:

- склад і структура працівників в НДУСЕ;
- рух кадрів і причини, що ним керують;
- фонд заробітної плати як чинник мотивації працівника;
- ефективність використання трудових ресурсів;
- факторний аналіз рівня продуктивності праці для виявлення резервів.

З урахуванням окреслених напрямів, дослідження ефективності використання кадрового потенціалу доцільно проводити на основі чітко окресленої системи показників, які в повному обсязі дозволять оцінити ступінь забезпечення необхідними для виконання наукових досліджень відповідними фахівцями; визначити склад і структуру кадрів; встановити правильність нарахування й використання фонду заробітної плати; виявити резерви трудових ресурсів (наукових працівників та експертів) і заробітної плати, для спрямування на підвищення ефективності роботи НДУСЕ.

Із метою підвищення якості підготовки та перепідготовки кадрів доцільним вбачається запровадження низки заходів.

По-перше, відтворити в новій якості та з принципово новими завданнями централізовану систему перепідготовки й підвищення кваліфікації судових експертів і інших спеціалістів, які працюють у галузі судової експертизи. в механізмі підвищення кваліфікації пріоритетне право необхідно надати курсам або підрозділу з підвищення кваліфікації на базі провідних науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України.

Підвищення кваліфікації судових експертів має бути обов'язковим і для судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ і займаються судово-експертною діяльністю.

По-друге, з метою підготовки судових експертів вищої кваліфікації передбачити навчання їх в аспірантурі, у першу чергу в аспірантурі Харківського НДУСЕ, що має провідний напрям підготовки у сфері судової експертизи та судово-експертної діяльності.

По-третє, з метою забезпечення єдиного підходу до підготовки судових експертів необхідно ліквідувати розбіжності, які існують у цих питаннях у державних спеціалізованих установах судових експертиз і в експертних відомчих службах.

По-четверте, зробити постійно діючим елементом підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, особливо висококваліфікованих, їх навчання, стажування та підвищення кваліфікації (зокрема, в закордонних судово-експертних установах, вищих закладах освіти та наукових центрах).

По-п'яте, для успішного функціонування системи підготовки й підвищення кваліфікації кадрів розробити єдині типові навчальні програми підготовки експертів і відповідні посібники, адаптовані до діяльності судово-експертних установ різних організаційно-правових форм (зокрема й форм власності).

4.2. Формування професійних якостей судових експертів

Науковці-криміналісти зазначають, що для визначення змісту особистісних якостей судового експерта, необхідних для оцінювання ступеня його придатності до практичної діяльності, розглянути найбільш суттєві. До таких якостей відносять громадську позицію судового експерта, морально-етичні принципи, усвідомлену професійну спрямованість, які стають частиною його внутрішнього змісту¹. Ряд авторів, спираючись на результати соціальних досліджень, наводять інформацію щодо соціально-психологічних властивостей і якостей, які мають найбільше значення для виконання судовим експертом своїх професійних обов'язків. Думки всіх опитаних розподілилися у визначенні пріоритетних характеристик, що мають бути притаманні судовим експертам, отже: загальний і спеціальний інтелект (79%); концентрація уваги (59%); спостережливість (50%); прагнення до істини (48%); принциповість (47%); самоорганізованість (41%); чітка письмова мова (41%)². Поряд із тим, науковці виділяють цілу низку професійних якостей, які мають бути притаманні судовому експерту та набувають свого розвитку в процесі професійного становлення, а саме: спостережливість, уважність, глибина та самостійність мислення, гнучкість, логічність і критичність розуму, здатність перебороти упередження.

Історія свідчить, що як судові експерти практично завжди виступали провідні науковці. Так, свого часу експертами вважали М. В. Ломоносова та Д. І. Менделєєва, за радянських часів судовими експертами були відомі вчені різних галузей знань — засновники науки судова експертиза, серед яких М. С. Бокаріус, М. М. Бокаріус, В. П. Колмаков, Л. Ю. Ароцкер та ін. Їх праці й сьогодні є актуальними для судових експертів. Це зумовлено тим, що всі вони позиціонували свою судово-експертну роботу не інакше як науково-дослідну діяльність, що передусім спрямована на розвиток і накопичення наукових знань і впровадження їх надалі у правозастосування³. Отже, обидві сфери — наукова та практична — взаємодіють між собою, доповнюючи й розвиваючи одна одну.

У формуванні особистості судового експерта така взаємодія сьогодні відіграє провідну роль, оскільки надає накопиченим знанням можливість

¹ Семёнов В. В. О формировании личностных и профессиональных качеств судебного эксперта // Теория та практика судовой экспертизы і криміналістики: зб. наук.-практ. мат.-лів. Харків : Право, 2005. Вип. 5. С. 148.

² Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право, 2013. С. 1146.

³ Куприянова О. Б. Роль науки в становлении профессионализма судебного эксперта // Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы : мат.-лы междунар. науч.-практ. конф. (Алматы, 27.10.2016). Алматы, 2016. С. 245.

практичної реалізації. Процес опанування нових знань будь-якою особою проходить через збирання інформації, яка вже створена кимось і надходить ззовні, та пізнання цієї інформації, яке відбувається як внутрішній процес, що використовує інтелектуальні можливості даної особи й може розвиватися тільки нею особисто. у діяльності судового експерта процес пізнання дозволяє сформувати спеціальні знання, що є підґрунтям для формування власних знань у визначеній галузі ¹.

Наступним кроком формування особистості судового експерта є його професійне мислення для самостійного набуття, організації та творчого використання знань. Розвиток наукового мислення судового експерта є одним із найважливіших факторів його становлення, оскільки формування творчої особистості не може відбуватися без максимального використання пізнавальної діяльності.

Судовий експерт є процесуальною особою при проведенні судової експертизи та заходиться в постійному процесі пізнання, оскільки вирішення будь-якого експертного завдання пов'язано із отриманням нових знань чи фактичних даних, які надалі використовуються судом як достовірні докази, що є науково обґрунтованими. Такі спеціальні знання судовий експерт отримує при професійному навчанні й набутті досвіду ².

За Національним класифікатором України «Класифікатор професій ДК 003:2010» професія «Судовий експерт» належить до фахівців у галузі правознавства (код 2429) ³. Ця професія (як і будь-який інший вид трудової діяльності) потребує для її здійснення певних здібностей та якостей, спеціальних теоретичних знань, практичних навичок.

Професійна майстерність експерта будь-якої сфери діяльності залежить від його знань, умінь та навичок. Судовий експерт державної спеціалізованої науково-дослідної установи в сучасних умовах має глибоко володіти не тільки різноманітними знаннями, а й мати здатність зосереджуватись на конкретних експертних завданнях, що висуває йому судова практика. Перша складова потребує від людини широкої загальноосвітньої підготовки, а друга — фундаментальних спеціальних знань та підготовленості у галузі юридичних наук ⁴.

Формування професійних якостей експерта починається з формування його наукової бази, а саме з опанування найбільш загальних положень

¹ Петрова І. А., Снігерьев О. П. Формування особистості сучасного судового експерта // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Харків : Право, 2017. Вип. 17. С. 166—167.

² Там само. С. 167.

³ Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003:2010»: затверджено та надано чинності наказом Держспоживстандарту України від 28.10.2010 р. № 327 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10> (дата звернення: 18.10.2018).

⁴ Семёнов В. В. Указ соч. С. 145.

фундаментальних наук. Така наукова база є основою освіти, складає загальнонаукову підготовку та, як правило, виступає загальною для всіх спеціальностей. Саме тому високий рівень розвитку, освіти та ерудиція будуть сприяти формуванню експерта високої кваліфікації. Для успішного ведення професійної діяльності експерт має відповідати таким вимогам:

- мати високий рівень загальноосвітньої підготовки;
- володіти комплексом юридичних знань, теоретичних положень криміналістики та перспектив її розвитку;
- використовувати конкретні методики проведення судових експертиз відповідних видів;
- застосовувати інтегровані знання, необхідні для провадження комплексних експертиз;
- опановувати форми та методи експертної профілактики;
- знати основні напрями та тенденції розвитку судової експертизи за кордоном ¹.

У процесі своєї діяльності судовий експерт вирішує прості та складні завдання. Прості (стандартні або типові) завдання не потребують творчого підходу й достатнім є використання експертом логічного досвіду та добре структурованих знань, які зберігає його пам'ять. Такі знання можуть бути й не пов'язаними з експертною діяльністю, отриманими під час навчання взагалі та за спеціальністю в певній галузі знань. у складних ситуаціях такі знання недостатні або взагалі відсутні в пам'яті експерта, тоді вирішення завдань перетворюється на творчий процес. Вирішення складних завдань потребує пошуку нових підходів і встановлення нових зв'язків між відомими фактами та завжди пов'язано із використанням творчої ініціативи судового експерта й залученням його інтуїтивного досвіду. Саме тому у формуванні професіонального судового експерта важливе місце посідає отримання нових знань шляхом наукового пізнання, що виходить за межі наявної системи знань, і використання нових правил. Створення нового в галузі судової експертизи є складнішою діяльністю, ніж практичне проведення експертизи ².

Отже, фахівець у галузі судової експертизи з самого початку опанування певної професії має бути орієнтований на створення нових спеціальних знань, що збагачують науково-прикладну судово-експертну діяльність. Для цього йому необхідно вільно володіти науковим пізнанням, бачити сутність досліджуваного явища чи об'єкта, закономірності його виникнення, розвитку та трансформації. На відміну від наукового пізнання, пізнання, що формується тільки на досвіді й пізнанні зовнішньої сторони суб'єкта, який вивчається, слід віднести до категорії буденного та не може бути визнано достатнім для вирішення завдань судочинства ³.

¹ Семёнов В. В. Указ соч. С. 145—146.

² Петрова І. А., Снігерьев О. П. Знач. твір. С. 167.

³ Там само.

Професію експерта за сучасними критеріями оцінювання доцільно віднести до верхівки професійної майстерності, досягти яку можна лише через повний саморозвиток і максимальну самореалізацію особистості. у низці професійних рівнів виділяють такі етапи становлення професіоналізму:

- учень — спеціаліст. Цей етап формує особу, яка володіє певними знаннями й навичками в конкретній галузі та може їх використовувати для вирішення поставлених завдань;
- майстер — раціоналізатор. На цьому проміжку формування професіоналізму особа не тільки володіє значною кількістю знань і навичок, а може за їх допомогою приймати інноваційні рішення;
- експерт — творець. Такий стан надає особі можливість створювати унікальні речі, які в експертній діяльності пов'язані із розробленням нових креативних підходів до вирішення завдань.

Саме третій рівень визначатиме завершений стан у формуванні особистості судового експерта, оскільки творець не тільки створює нові спеціальні знання, які використовують для вирішення конкретних проблем судової експертизи, а й знань, які збагачують усю наукову та прикладну судово-експертну діяльність ¹.

Окреслений шлях має пройти людина, яка має на меті здобути професію судового експерта. Питання підготовки й перепідготовки судових експертів є досить складним і потребує окремого, комплексного й глибокого дослідження, але наукова компонента, яка об'єднує пошукову, аналітичну та синтезуючу складові, має бути й у повсякденній діяльності експерта, у його професійному становленні. Не можна навчати судового експерта діяти за шаблоном, це звужує його можливість повною мірою вирішувати поставлені завдання. Тільки спеціаліст високої наукової кваліфікації може розробляти нові креативні експертні методики та досліджувати питання оптимізації судово-експертної діяльності ².

Діяльність судового експерта в Україні регламентується Конституцією України, Законом України «Про судову експертизу», процесуальним законодавством, трудовим законодавством, відомчими інструкціями, статутами експертних установ, посадовими інструкціями. На експертів Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України поширюються відповідні норми про проходження служби і вимоги дисциплінарних статутів. Інакше кажучи, професійна діяльність судового експерта здійснюється у правовому полі й експерт поряд зі спеціальними знаннями в предметних галузях повинен мати знання правових норм (в першу чергу, норм процесуального права, які регламентують використання спеціальних знань). Це повністю підтверджується практикою.

¹ Петрова І. А., Снігерьев О. П. Зазнач. твір. С. 167.

² Там само. С. 168.

Проведення судових експертиз від обізнаних осіб потребує наявності не тільки спеціальних знань, а й спеціальних навичок. у літературних джерелах навички визначають як дії, сформовані шляхом повторення, які характеризуються високим ступенем освоєння і відсутністю поелементної свідомої регуляції й контролю¹ або спосіб виконання дій, доведений у результаті багаторазового повторення до автоматизму, який легко й швидко реалізується за мінімального контролю з боку свідомості². До спеціальних навичок належать:

- володіння основними прийомами та методами дослідження об'єктів експертизи;
- використання різноманітних технічних засобів, приладів та устаткування, що необхідні для проведення дослідження;
- добре розвинені сенсорні навички, які дозволяють швидко та точно сприймати звукову, світлову та інші види інформації у процесі експертного дослідження;
- досконалі моторні навички для роботи із точними приладами, які потребують від експерта тонких, добре скоординованих рухів³.

Сформовані професійні уміння дозволяють експерту обирати та реалізовувати різноманітні дії відповідно до поставленої мети та успішно вирішувати поставлені перед ним питання. До професійних умінь експерта доцільно віднести здатність:

- аналізувати матеріали справи у межах спеціальних знань для надання консультацій щодо доцільності призначення експертизи;
- аналізувати експертні ситуації різних ступенів складності;
- будувати експертні версії, виводити з них наслідки, складати план їхньої перевірки шляхом експертного дослідження;
- здійснювати допустимі процедури з дослідження об'єктів;
- виділяти та фіксувати ознаки об'єктів, які мають значення для їхньої подальшої ідентифікації, встановлення групової належності та діагностики;
- правильно оцінювати результати дослідження, критично оцінювати свої висновки та умовиводи;
- знаходити помилки у процесі експертного дослідження та усувати їх;
- планувати свою роботу, вибирати оптимальну послідовність виконуваних дій, скорочувати непотрібну витрату часу, сил та засобів;
- знаходити та використовувати достовірні джерела інформації, цілеспрямовано використовувати різноманітну за характером інформацію;

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. С. 361.

² Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Росинской. Москва : Юрист, 1999. С. 238.

³ Семёнов В. В. Указ. соч. С. 146.

- використовувати та оцінювати нові засоби, прийоми та методи роботи із речовими доказами, впроваджувати їх у практику своєї діяльності;
- відповідно до діючих методик відбирати експериментальні зразки для порівняльного дослідження при проведенні експертиз;
- чітко висловлювати усно та письмово свої думки¹.

Навички та уміння, які необхідні судовому експерту в його роботі, можна об'єднати у три групи: окремо-методичні, науково-дослідні та комунікативно-організаторські.

1. *Окремо-методичні* визначають уміння особи:

- планувати роботу;
- підбирати та застосовувати методи й методики дослідження;
- аналізувати та оцінювати виявлені ознаки.

2. *Науково-дослідні* визначають здатність особи:

- виявити проблему;
- визначити об'єкт, формат, мету, завдання, методи дослідження;
- використати найефективніші елементи сучасних технологій пошуку та обробки інформації за своєю спеціальністю;
- організувати та провести експеримент;
- описати, узагальнити та оформити результати дослідження.

3. *Комунікативно-організаторські* дають змогу особі:

- встановлювати у межах чинного законодавства доцільну з точки зору проведення повного, всебічного та об'єктивного експертного дослідження взаємодію з учасниками процесу та іншими особам, які не є судовими експертами.
- створювати та підтримувати сприятливий психологічний мікроклімат під час роботи в комісії експертів; уміння організувати роботу колег-експертів при виконанні обов'язків голови експертної комісії.
- письмово та усно (а за потребою й публічно) чітко, аргументовано та зрозуміло для всіх, хто бере участь у процесі й не має спеціальних знань, роз'яснити хід дослідження та висновки даного експертом висновку під час допиту органами дізнання, досудового слідства і в суді (так звані судово-риторичні уміння)².

Судовий експерт, з урахуванням того, що він закінчив з відзнакою ВЗО, пройшов додаткову підготовку за певною експертною спеціальністю, отримав кваліфікаційне свідоцтво і право проведення експертиз за цією спеціальністю, протягом наступних 5 років проходить етап свого професійного становлення³. На етапі професійного становлення експерт набуває, відпрацьовує та удосконалює уміння, навички, без яких йому важко

¹ Семёнов В. В. Указ. соч. С. 146—147.

² Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. С. 1145.

³ Там само.

застосовувати наявні знання в експертній діяльності або, у найгіршому випадку, він застосовує їх занадто сміливо, самовпевнено.

Тривалість етапу професіонального становлення визначається як особистісними якостями експерта, так і здатністю колег і керівництва експертної установи надати йому допомогу. Така допомога може надаватися у формі наставництва, яке широко використовується та є традиційним для науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України.

Аналіз практики судово-експертної діяльності свідчить про те, що у процесі своєї роботи експерт має перетворювати та синтезувати знання, розробляти конструктивні схеми рішень, оцінювати результати своєї діяльності, для чого необхідно мати високорозвинене експертне мислення. Таке мислення тісно пов'язане із здатністю інтуїтивно охоплювати всю наявну інформацію, як щось єдине ціле, та поєднувати її з аналогічними попередніми спостереженнями. Інакше кажучи, експерт має бути наділений добре розвиненим евристичним, наочно-образним, логічним та критичним мисленням.

Подібні професіональні якості можуть сформуватись у людини, яка володіє низкою властивостей, що обумовлені дією центральної нервової системи, а саме:

- працездатність, що вимагає тривалого активного напруження;
- здатність до зосередження, що базується на можливості особи працювати в умовах дії різних сторонніх дратівників;
- уміння зберігати самовладання та приймати правильні рішення;
- швидко орієнтуватись при зміні обставин;
- високі сенсорні відчуття;
- здатність до навчання та саморозвитку ¹.

У криміналістичній літературі зазначається, що для визначення змісту особистісних якостей судового експерта, необхідних для оцінки ступеня його придатності та підготовленості до практичної діяльності, не обов'язково досліджувати всі якості особистості. Розглянемо найсуттєвіші — громадську позицію судового експерта, моральні, морально-етичні принципи, усвідомлену професійну спрямованість, що мають стати невід'ємною частиною його внутрішнього змісту ².

У професійній діяльності судовий експерт при проведенні експертизи набуває статусу процесуальної особи, що викликає необхідність дотримання комплексу моральних норм і правил поведінки — етики експерта.

Відповідно до Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 21.09.2017 № 2952/5,

¹ Семёнов В. В. Указ. соч. С. 150—151.

² Там же. С. 148.

«правила — сукупність моральних та професійно-етичних принципів, правил та вимог, які регулюють засади поведінки працівників під час виконання ними своїх службових повноважень»¹.

Професійна етика визначає ті моральні норми, які регламентують ставлення окремої особи до своїх професійних обов'язків. Питання судової етики відображені в роботах провідних вітчизняних учених². Етика судового експерта повинна конкретизувати загальні моральні вимоги, орієнтуючись на специфіку судово-експертної діяльності.

Професійна етика судового експерта базується на такому понятті, як професійний обов'язок, що передбачає моральні норми поведінки при виконанні службових обов'язків, оскільки від роботи експерта залежить доля людини. Експерт має справу не з абстрактною істиною, а з тією, що конкретно пов'язана із захистом найвищих цінностей людського існування. Саме тому необхідність у моральних засадах діяльності експерта визначається самою суттю судової експертизи, як засобу отримання доказів шляхом використання спеціальних знань, а також тим місцем, яке посідає судова експертиза у судочинстві³.

Інше поняття, яке притаманне етиці судового експерта, — професійна честь — відображає моральні норми та вимоги, спрямовані на поведінку під час реалізації судово-експертної діяльності, а також конкретизує моральні критерії їх реалізації. За переконаннями багатьох учених, у діяльності судового експерта моральні норми виражаються в ряді принципів, серед яких: об'єктивність, неупередженість, принциповість, чесність, добросовісність, самостійність, самокритичність тощо⁴.

Принцип об'єктивності проявляється в тому, що при проведенні експертизи за умови надання достатньої кількості матеріалів дослідження експерт має встановити фактичні дані, що потребують застосування спеціальних знань. За недостатності матеріалів експерт має відмовитися від проведення експертизи. Крім того, принцип об'єктивності виявляється також і в тому, що при використанні різних методів експертного дослідження, експерт має бути переконаним в об'єктивному відображенні цими методами виявлених характеристик об'єкта дослідження⁵.

¹ Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів : затв. наказом Мін'юсту України від 21.09.2017 р. № 2952/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z1164-17> (дата звернення: 18.10.2018).

² Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. С. 1147.

³ Семёнов В. В. Указ. соч. С. 148.

⁴ Аубакирова А. А. Этические вопросы судебно-экспертной деятельности. Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе // Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы : мат-лы междунаро. науч.-практ. конф. (Алматы, 27.10.2016). Алматы, 2016. С. 76.

⁵ Петрова І. А., Снігерьев О. П. Зазнач. твір. С. 168—169.

Неупередженість експерта полягає в тому, що він не має допускати будь-якого впливу на свою професійну діяльність, інакше кажучи, бути незацікавленим у кінцевих результатах справи. Принцип неупередженості тісно пов'язаний із принципом конфіденційності, який забороняє поширювати дані, що стали відомі експертові у зв'язку із проведенням експертизи.

Іншим важливим моральним принципом, тісно пов'язаним з об'єктивністю та неупередженістю, слід назвати *принциповість судового експерта*, який є незалежним у своїх судженнях. Безперечно, у процесі формування особистості експерта не останню роль відіграє принцип самостійності. Він виявляється в тому, що під час проведення експертизи на основі отриманих результатів експерт їх оцінює та формулює висновки та може відстоювати свою точку зору. у процесі проведення експертного дослідження судовий експерт дотримується принципів самокритичності й самоконтролю, які допомагають йому достовірно оцінити фактично отримані результати ¹.

Як особливий принцип в етиці судового експерта виступає *принцип законності*, що затверджується та практично реалізується через невідчужуваність експерта і його вірність букві закону. Під час формування особистості судового експерта поступово підвищується рівень його правосвідомості.

Правосвідомість є сферою суспільної, групової та індивідуальної свідомості, яка відображає дійсність у формі юридичних знань, оціночних відношень до права та практики його застосування, правових установок та ціннісних орієнтацій, що регулюють поведінку людини в юридично значимих ситуаціях ². Правосвідомість експерта містить:

- розуміння принципів права та переконаність у їхній справедливості;
- стійка поведінка стосовно жорсткого дотримання правових норм;
- відчуття поваги до законів та інших нормативних актів.

Інакше кажучи, складна, багатоаспектна та відповідальна діяльність судового експерта вимагає постійного підвищення кваліфікації, вдосконалення методів роботи та глибокого розуміння суспільного значення свого професійного обов'язку, наполегливості, принциповості, чесності та високої загальної культури. Найвищий рівень правосвідомості проявляється тоді, коли у своїй діяльності експерт точно й неухильно дотримується правових норм.

Під час проведення повторної експертизи експерт не повинен оцінювати й визначати висновки первинної експертизи, як помилкові, оскільки їх оцінювати має право тільки суд. Етичною вбачається можливість експерта в повторній експертизі вказати причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз ³, до того ж це передбачено відповідною нормою

¹ Петрова І. А., Снігер'єв О. П. Зазнач. твір. С. 169.

² Семёнов В. В. Указ. соч. С. 149.

³ Петрова І. А., Снігер'єв О. П. Зазнач. твір. С. 169.

Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Досить складним у реалізації є *принцип незалежності* судового експерта. Така ситуація зумовлена тим, що експерти є працівниками державних або недержавних установ і підпорядковуються керівництву цих установ. За умови, що експерти мають військове чи спеціальне звання, на них поширюються вимоги відповідних статутів. На практиці це створює певні колізії в застосуванні законодавства та моральних норм щодо забезпечення незалежності експерта ¹.

Повертаючись до розгляду питання етичної складової у формуванні особистості судового експерта, слід зауважити, що формування етичної культури людини, яка претендує на право бути професійним судовим експертом, є важливою складовою його професійної підготовки. Принципи, що закладені в основу професійної судової етики, повинні сформувати мораль і визначити норму поведінки всіх учасників судочинства (зокрема судового експерта).

Професійна етика судового експерта має містити в собі: загальні моральні принципи та специфічні, притаманні саме цій професії, «більш суворі» моральні норми. Сучасний стан перетворення українського суспільства, реформування правової системи та системи судочинства України потребують і переосмислення моральних вимог на основі сучасної науково обґрунтованої етичної парадигми. Професійна етика судового експерта має не тільки ґрунтуватися на сучасних досягненнях етики, але й враховувати моральне надбання різноманітних конфесій народів, які населяють Україну. Йдеться про перевірені практикою сторіч моральні цінності світових релігій (християнства, мусульманства, буддизму та ін.).

Ураховуючи, що нормативно-правова регламентація суспільних відносин завжди здійснюється з деяким запізненням, відстає від потреб життя й часу, саме професійна етика має розставити основні, орієнтири поведінки професійного судового експерта, особливо у тих випадках, коли нормативно-правове регулювання діяльності судового експерта не доопрацьовано. Тому формування етичної культури має бути стрижневою ціллю професійного навчання і виховання експерта, формування його особистості ².

Професійна етика судового експерта має розглядатися як етика учасника судово-експертної діяльності (а якщо ширше — як етика правосуддя, судова етика), зміст якої необхідно визначати не тільки виходячи із загальних моральних принципів, а й спираючись на вимоги етичних норм здійснення правосуддя (судово-етичних норм). і в цьому сенсі вона повинна конкретизувати загальні моральні вимоги з огляду на специфіку судово-експертної діяльності. Професійна етика судового експерта має базуватися на понятті

¹ Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. С. 1149.

² Там само. С. 1147.

професійного обов'язку, який фіксує моральні норми поведінки при виконанні службових обов'язків, а також на понятті професійної честі, що відображає моральні норми, спрямовані на реалізацію в поведінці загальних засад судово-експертної діяльності, моральних вимог до цієї діяльності та моральних критеріїв реалізації цих вимог.

Л. Ю. Ароцкер зазначав, що у змісті судової етики є поєднання загального та окремого, що в ній реалізовані складні норми моралі, які моделюють не окремі дії, спосіб поведінки, життєвий принцип. На його думку, судова етика переслідує мету визначити норми поведінки, моралі осіб, що беруть участь у судочинстві, котрі стали б їх звичною внутрішньою потребою, а не тільки зовнішньою формою поведінки ¹.

Професійна мораль охоплює професійні моральні принципи суспільства, збагачує ці принципи специфічними моральними нормами, які пред'являються тільки до представників даної професії, та отже професійна мораль виступає як комплекс більш зобов'язуючих, «більш суворих» моральних правил, ніж комплекс загальних моральних принципів. До таких особливих вимог етики поведінки судового експерта відносяться невідступність, вірність духу й букві закону, утвердження та практична реалізація принципу законності ².

Особливого значення етика експерта набуває у взаєминах із керівництвом експертної установи, іншими учасниками процесу, інакше кажучи, у комунікативній діяльності. у цій площині експерт має встановити психологічний контакт із керівником або учасником процесу (у межах законодавства), розуміючи, що в одному випадку такий контакт може носити характер співробітництва, а в іншому може спостерігатися зовсім інша картина. Окрему увагу слід приділити значенню етики взаємин під час проведення комплексних або комісійних експертиз. При їх проведенні виявляються індивідуальні особливості експерта (емоції, пам'ять, сприйняття, відчуття, відстоювання своєї позиції тощо).

Як негативні особливості можуть проявлятися такі: відсутність самокритичності та надання переваги власним дослідженням при формулюванні висновку; приниження чи недооцінювання значимості результатів колег; психологічний тиск на експерта з невеликим досвідом роботи ³.

Правильне сприйняття принципів етики експерта допомагають у вирішенні складних ситуацій і дозволяють ефективно здійснювати експертну діяльність. Зі свого боку, дотримання етичних норм у процесі судово-експертної діяльності є не тільки запорукою достовірного результату та позитивного мікроклімату в колективі, а й запобіжним заходом щодо

¹ Ароцкер Л. Е. Об этике судебного эксперта // Криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1968. Вып. 5. С. 137.

² Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. С. 1149.

³ Петрова І. А., Снігерьев О. П. Зазнач. твір. С. 170.

експертних помилок¹. Формування етичної культури судового експерта нині є головним напрямом його професійного навчання й виховання, що формує його особистість і дозволяє в умовах сьогодення максимально реалізувати свій потенціал².

Формування етичної культури людини, яка претендує на право бути професійним судовим експертом, є важливою складовою його професійної підготовки. Експерт має пам'ятати про те, що від його висновку багато в чому залежить хід і результати розгляду справи, зрештою — доля людей. Тому експерт має бути моральною людиною. Йому мають бути притаманні основні складові професійної судової етики. Зокрема ті, що визначені Л. Ю. Ароцкером: «Об'єктивність, справедливість, принципова стійкість і невіддатність сторонньому впливу, самостійність у судженнях з будь-якого питання, що відноситься до справи»³. Ці вимоги мають на меті сформувати мораль і визначити норму поведінки всіх учасників судочинства, зокрема, судових експертів.

Вони знайшли відображення і в Законі України «Про судову експертизу», ст. 3 якого проголошує: «Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження»⁴. Далі в ст. 4 цього Закону зазначено: «Незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються: процесуальним порядком призначення судового експерта; заборонаю під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи...».

Професійний судовий експерт відповідно до законодавства та вимог професійної етики повинен бути незалежним. Однак, у багатьох випадках він є одночасно і співробітником експертної установи (спеціалізованої державної чи недержавної). Експерт підпорядковується керівництву цієї установи, а у випадках, коли він має військове або спеціальне звання, на нього поширюються ще й вимоги відповідних статутів.

На практиці це створює певні колізії в застосуванні законодавства та моральних норм щодо забезпечення незалежності експерта. На керівництво науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та керівників їх структурних підрозділів покладено контроль за якістю експертних досліджень, які виконуються співробітниками спеціалізованих установ та особами, що не працюють в цих установах.

Існують проблеми у комунікативній діяльності членів експертних комісій. Якщо згоди між членами комісії не було досягнуто, складаються декілька висновків експертів (за кількістю точок зору) або один, у якому

¹ Аубакирова А. А. Указ. соч. С. 77.

² Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. С. 1149.

³ Ароцкер Л. Е. Указ. соч. С. 137.

⁴ Про судову експертизу: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст. 232.

вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна — окремими з відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями ¹.

Питання взаємовідносин експерта і керівництва експертної установи на рівні законів представляються недостатньо врегульованими. Відомчі інструкції, на відміну від процесуального законодавства, дають відповіді на те, як бути у випадках, коли експертом, на думку керівництва, вибрано хибний методичний підхід або експерт помилився з вибором методики в межах певного методичного підходу, але не визнає цього.

Якщо при ознайомленні з висновком експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням чи відхиленням від методики дослідження, керівник експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої включають також експерта, який проводив попереднє дослідження.

Узагальнюючи наведені дані, структура опису професії «судовий експерт» може містити такі складові.

1. Загальні відомості про професію (найменування, форми професійної підготовки тощо).
2. Зміст і умови роботи (процес роботи та її результати, характер та умови праці тощо).
3. Людина в процесі роботи.
 - 3.1. Професійні знання.
 - 3.1.1. Спеціальні знання в певній предметній галузі або декількох предметних галузях.
 - 3.1.2. Правові знання (знання норм матеріального і процесуального права, які регламентують судово-експертну діяльність, порядок проведення експертиз, права, обов'язки та відповідальність експерта та ін.).
 - 3.2. Професійні навички.
 - 3.2.1. Окремо-методичні.
 - 3.2.2. Науково-дослідні.
 - 3.2.3. Комунікативно-організаторські.
 - 3.2.3.1. Навички взаємодії з учасниками процесу та іншими особами, які не є судовими експертами, але залучені до проведення експертизи.
 - 3.2.3.2. Навички взаємодії з обізнаними особами (роботи у складі комісії експертів і організації роботи такої комісії при провадженні комісійних експертиз).
 - 3.2.3.3. Судово-риторичні.

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

3.3. Професійно-особистісні якості.

3.3.1. Законодавчі обмеження і медичні протипоказання (не можуть бути судовими експертами особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, і особи, які мають не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу»); робота у шкідливих умовах (з трупним матеріалом, хімічними реактивами, апаратурою, у якій використовують рентгенівське та інші види випромінювань) пред'являє особливі вимоги до стану здоров'я експерта.

3.3.2. Психофізіологічні та інтелектуальні якості.

3.3.3. Етичні вимоги до особи судового експерта.

4. Соціально-економічні особливості професії (система оплати праці, соціальне забезпечення, перспективи професійного зростання та ін.).

Отже, наукова складова у формуванні особистості судового експерта визначає те, що фахівець у галузі судової експертизи з початку опанування цієї професії має бути орієнтований на створення нових спеціальних знань, що збагачують науково-прикладну судово-експертну діяльність. Не можна навчати судового експерта діяти за шаблоном, це звужує його можливість повною мірою вирішувати поставлені завдання. Тільки спеціаліст високої наукової кваліфікації може розробляти нові креативні експертні методики та досліджувати питання оптимізації судово-експертної діяльності ¹.

Етична складова у формування особистості судового експерта займає не менш значуще місце. Це зумовлено тим, що професійна етика судового експерта базується на загальних моральних і специфічних принципах, що притаманні цій професії, суворішими моральними нормами. Професійна етика визначає основні орієнтири поведінки професійного судового експерта. Особливо важливим це є у випадках, коли недосконало регулюється діяльність судового експерта в нормативно-правовій площині. Саме тому формування етичної культури судового експерта сьогодні є головним напрямом його професійного навчання й виховання, що формує його особистість ².

4.3. Основні елементи правового статусу експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення

Зміст правового явища найглибше можна зрозуміти через пізнання його сутності, що є його ядром, яке становить собою стійке та концентроване утворення. Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення

¹ Петрова І. А., Снігерьев О. П. Знач. твір. С. 170.

² Там само. С. 166—167.

лише в загальному вигляді встановлює права, обов'язки та відповідальність судового експерта, визначає його процесуальне положення. в юридичній літературі правники, говорячи про самостійність виду доказів і розглядаючи особливості процесуального положення джерела доказів, як правило, вказують лише на сукупність прав і обов'язків цих осіб.

Щодо судового експерта це є недостатнім для всебічного з'ясування особливості його процесуального положення.

Для розуміння процесуального положення судового експерта доцільно виділити й розглянути ті його основні сторони, які у своїй сукупності формують це положення, а також визначають роль і функцію, покладену на цього суб'єкта адміністративного провадження.

Розуміння сутності питання щодо правового статусу експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, зокрема його прав та обов'язків, на теоретичному рівні традиційно пов'язане із доволі поширеними в правовій науці дослідженнями щодо правового статусу особи взагалі, адміністративно-процесуального статусу особи, правового становища учасників (суб'єктів) адміністративно-деліктного процесу, а також загального правового статусу судового експерта.

Поняття «статус» охоплює все те стабільне, засадниче у правовому стані суб'єкта, яке разом із правосуб'єктністю містить також певне коло основних прав та обов'язків. Конкретні права та обов'язки вказують на специфіку реального правового положення особи, яке пов'язане більш з наявністю тих чи інших юридичних фактів, а не основи загального положення суб'єкта у конкретній правовій системі¹.

Відповідно до етимології самого слова статус, яке походить від лат. *status* і означає становище, стан когось чи чогось, під статусом суб'єкта права розуміють його правовий стан, що характеризується комплексом юридичних прав і обов'язків.

Слід зауважити, що у фаховій літературі поняття «правовий статус» і «правове положення» нерідко ототожнюють². Це результат того, що термін «правовий статус» не віднайшов чіткого легітимного відображення.

Деякі вчені пропонують використовувати його для загальної характеристики положення суб'єкта, оскільки термін «правове положення» частіше використовують для характеристики суб'єкта у певному колі суспільних відносин. За такого погляду правовий статус охоплює всі види зв'язків³. Такі

¹ Неугодников А. О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2006. С. 16.

² Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін Юре, 2002. 668 с.

³ Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні : монографія. Київ : Факт, 2002. 260 с.

складні зв'язки виникають між державою та особою, фіксуються державою в юридичній формі — у формі прав, обов'язків та свобод, що у сукупності й утворюють правовий статус індивіда ¹.

Правовий статус найчастіше асоціюється зі стабільним станом суб'єкта права, тоді як правове положення є таким, що постійно змінюється та залежить від участі суб'єкта у тих чи інших правових відносинах. Тому доцільно під правовим статусом розуміти сукупність передбачених законом юридичних прав і обов'язків.

У правовій літературі спостерігаються тенденції ототожнення поняття правовий статус із поняттями правоздатність, правосуб'єктність, компетенція. в теорії права відсутня єдність думок науковців щодо сутності та змісту правосуб'єктності. Дане правове явище ототожнюють із правоздатністю, оскільки, для розмежування цих понять вони не бачать ані теоретичних, ані практичних підстав. Поняття «правоздатність» і «правосуб'єктність» відмінні, але водночас учені ототожнюють правосуб'єктність із сукупністю прав та обов'язків, однак такий зміст має ще інше правове явище — правовий статус. Щодо форм використання спеціальних знань у досудовому провадженні науковці зазначають, що в юридичній літературі сукупність прав і обов'язків експерта називають процесуальною компетенцією або його повноваженнями ². у співвідношенні правового статусу та правосуб'єктності слід зазначити, що зміст правового статусу не стільки виражає, скільки обумовлює зміст правосуб'єктності індивіда.

Традиційно в адміністративно-правовій доктрині дослідження адміністративно-процесуального статусу громадянина розглядається в широкому й вузькому значеннях, які співвідносяться між собою як ціле і частина. у вузькому значенні — це сукупність врегульованих адміністративно-процесуальними нормами правових можливостей громадян як носіїв суб'єктивних прав і обов'язків щодо участі в адміністративно-процесуальній діяльності. у широкому значенні — це сукупність усіх закріплених в адміністративно-процесуальних нормах правових засобів, з допомогою яких визначається становище громадянина в адміністративному процесі ³. Водночас зауважується, що визначаючи елементи адміністративно-процесуального статусу громадянина, до їх складу слід включити:

- адміністративні процесуальні права, які належать до виду суб'єктивних прав громадян;
- адміністративно-процесуальні обов'язки;
- адміністративно-процесуальні законні інтереси.

¹ Сурілов О. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 1998. С. 32.

² Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. С. 136.

³ Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. С. 495.

Аналізуючи Закон України «Про судову експертизу», який визначає правовий статус експерта, слід звернути увагу на те, що при формулюванні обов'язків (ст. 12), прав (ст. 13) та відповідальності (ст. 14) судового експерта на перше місце виносяться саме обов'язки судового експерта. Виходячи з цього, можна зробити висновок — тим підкреслюється, що статус експерта підпорядкований меті процесу. Оскільки експерт у справі участі не бере, не має юридичного інтересу, то й участь у процесі взагалі для нього буде обумовлюватись не певними правами, а головним обов'язком — надання об'єктивного висновку на поставлені перед ним питання.

Ці особливості притаманні й адміністративно-юрисдикційному процесу України, оскільки при визначенні процесуальних прав, обов'язків і відповідальності експерта на перше місце ст. 273 КУпАП при визначенні процесуального статусу експерта, спочатку виділяє такі обов'язки експерта:

- з'явитися на виклик суду (посадової особи);
- дати об'єктивний висновок щодо поставлених питань.

Процесуального статусу судовий експерт набуває, коли його призначає суд або залучає сторона. Так, ст. 273 КУпАП передбачено підстави щодо необхідності призначення експерта: експерта призначає орган (посадова особа), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі коли виникає потреба в спеціальних знаннях (зокрема для визначення розміру майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, а також суми грошей, отриманих внаслідок вчинення адміністративного правопорушення, що підлягатимуть конфіскації).

КУпАП є основним кодифікованим нормативно-правовим актом, що регулює провадження в справах про адміністративні правопорушення. Він був прийнятий ще за часів радянської влади, тому за своїм змістом дещо застарів і не відповідає реаліям сьогодення (зокрема містить обмежений склад елементів правового статусу експерта, що, безперечно, є недоліком, який потребує свого усунення). До речі, проведений аналіз дає змогу стверджувати, що (за винятком КУпАП) права та обов'язки судового експерта визначаються процесуальним законодавством (КПК, КАСУ, ЦПК, ГПК), у яких перелік обов'язків експерта значно ширший. Так, у КПК (ст. 69) на аналогію з яким посиляються прийд час розгляду справ про адміністративні правопорушення, закріплено, що експерт зобов'язаний:

- особисто провести повне дослідження й дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а за потреби — роз'яснити його;
- прибути до суду та дати відповіді на запитання під час допиту;
- забезпечити збереження об'єкта експертизи, якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен отримати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

- не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;
- заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

Експерт невідкладно повинен повідомити суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів. у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб (ст. 69 КПКУ) ¹.

Обов'язки судового експерта визначаються рядом нормативно-правових актів: Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень тощо.

Відповідно до р. II Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень «Права, обов'язки та відповідальність експерта», експерт зобов'язаний:

- заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин;
- прийняти до виконання доручену йому експертизу;
- особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а за потреби — роз'яснити його;
- повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані;
- з'явитися на виклик органу (особі), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта), для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення;
- забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особі), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта);

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

- не розголошувати без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), чи суду про хід проведення експертизи та її результати.

У разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи ¹.

Однак, процесуальні обов'язки судового експерта у провадженні в справах про адміністративні правопорушення визначено винятково у положеннях відповідного закону, а саме КУпАП, а не в підзаконних нормативних актах. Це пов'язано із тим, що єдиним суб'єктом адміністративного судового процесу, на який законом покладено обов'язок самостійного проведення спеціальних досліджень, у результаті яких формується певний доказ, є експерт.

Важливим елементом правового статусу експерта в провадженні про справи про адміністративні правопорушення є визначені адміністративно-процесуальним законом права експерта, які взаємопов'язані із здійсненням відповідних обов'язків. Для того, щоб виконати покладений на експерта обов'язок дачі достовірного, повного й об'єктивного висновку, законодавство наділяє судового експерта широким колом прав, які мають гарантувати якісне проведення дослідження й одержання обґрунтованого висновку.

Правильне розуміння прав експерта органічно пов'язане з такими питаннями, як підстава призначення експертизи, межі використання спеціальних пізнань експерта, оцінка висновку експерта тощо. Окремі права експерта (право експерта на формулювання висновку за своїм внутрішнім переконанням, процесуальна самостійність і особиста відповідальність за цей висновок) визначають правомочності інших суб'єктів експертизи, а також порядок її проведення й оформлення) можуть бути віднесені до принципів експертизи.

Права експерта щодо провадження в справах про адміністративні правопорушення встановлюються в ч. 3 ст. 273 КУпАП, згідно з якими експерт має право:

- знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи;
- заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для формулювання висновку;
- із дозволу органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яку

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

притягають до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи;

- бути присутнім під час розгляду справи ¹.

Процесуальні права експерта встановлюють також КПК, КАСУ, інші процесуальні кодекси України, у яких вони є більш розширеними, ніж права експерта, що закріплені в КУпАП.

Отже, як свідчить аналіз процесуальних кодексів, вони значно збільшують коло повноважень експерта в адміністративно-судовому процесі у справах про адміністративні правопорушення.

Для порівняння можна навести основні з них:

- знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження;
- заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків;
- викладати у висновку експерта виявлені в ході її проведення факти, що мають значення для справи та з приводу яких йому не були поставлені питання;
- бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;
- ставити питання особам, які беруть участь у справі, та свідкам;
- експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи та викликом до суду;
- може відмовитися від давання висновку, якщо подані йому матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою.

Відповідно до п. 2 ст. 275 КУпАП можна ще виокремити такі права експерта:

- право на збереження за експертом середнього заробітку за місцем роботи за час їх відсутності у зв'язку з явкою в орган (до посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення;
- право на відшкодування витрат, пов'язаних з переїздом до місця виклику і назад, добові в разі переїзду до іншого населеного пункту;
- сплата винагороди за виконану роботу.

У ст. 275 КУпАП України необхідно встановити, що експертиза оплачується не лише експертам, а й експертним установам. Недоцільно окремо виділяти суми компенсації експертам та суми збереження заробітної плати, якщо проведення експертизи доручається експертній установі, оскільки ці питання мають вирішуватись у межах чинного трудового законодавства України, порядку та умов оплати праці в даній експертній установі.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: ... // Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

У разі, коли особи, які беруть участь у справі, наполягають на призначенні експертом особи, яка не є працівником державної експертної установи, або на призначенні експертизи недержавній експертній установі, питання щодо розміру винагороди експерту та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи, доцільно вирішувати за погодженням із експертом (експертною установою).

Такий порядок передбачений у Законі України «Про судову експертизу». Так, у п. 5 ст. 13 цього Закону прописано, що експерт має право одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням.

При визначенні розміру витрат на проведення експертизи експерти (експертні установи) повинні подати суду обґрунтований розрахунок витрат на проведення експертизи (за винятком випадків, коли експертизу проводить державна експертна установа та розмір таких витрат встановлений законодавством). Водночас слід зазначити, що в умовах ринкових відносин досить сумнівною є доцільність законодавчого встановлення розмірів витрат на проведення окремих видів експертиз, оскільки має місце постійна зміна вартості витратних матеріалів та використання унікального обладнання.

У провадженнях у справах про адміністративні правопорушення судовий експерт наділяється правами, які крім КУпАП України закріплені в Законі України «Про судову експертизу». Так, ст. 13 цього Закону наділяє експерта правами, серед яких окремої уваги заслуговують такі:

- подавати клопотання про надання додаткових матеріалів;
- з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення судових дій;
- заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;
- подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта.

Ці права передбачені також п. 2.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз. Однак, у ньому йдеться про право експерта:

- заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;
- оскаржувати в установленому порядку дії та рішення особи або органу, які призначили експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи ¹.

Слід звернути увагу на те, що зазначена Інструкція дещо розширює права експерта в порівнянні із Законом України «Про судову експертизу», а саме, право на оскарження дій особи, у провадженні якої перебуває справа. По-перше, Інструкція передбачає можливість оскарження дій не лише

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

фізичної особи, але і юридичної. По-друге, вона надає право оскаржити не лише дії, які порушують права експерта, а й ті, що порушують порядок проведення експертизи. Вбачається за доцільне закріпити в КУпАП право експерта на оскарження дій, які порушують його права або перешкоджають проведенню експертизи, та встановити порядок такого оскарження. Наприклад, у випадку відмови суду в задоволенні клопотання експерта про ознайомлення з матеріалами справи, якщо експерт не має права на оскарження дій суду, він буде вимушений скласти висновок про неможливість дати відповідь на поставлені питання замість того, щоб просто оскаржити такі дії суду.

Поряд із правами та обов'язками експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення обов'язковими елементами його статусу є гарантії. Гарантії діяльності експерта в адміністративно-деліктному процесі є, водночас, і елементом його правового статусу, і засобом ефективної реалізації повноважень експерта. Однак, слід констатувати відсутність у вітчизняній правовій науці сучасних досліджень щодо гарантій діяльності експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, які безпосередньо широко висвітлюють зазначене питання.

Гарантії діяльності експерта в адміністративно-деліктному процесі складають своєрідний фундамент його діяльності, створюють умови надійності його правового стану, сприяють досягненню поставленої мети, всебічному, повному й об'єктивному дослідженню обставин справи про адміністративне правопорушення, постановленню законного та обґрунтованого судового рішення.

У юридичному енциклопедичному словнику зазначається, що гарантія — це один зі способів забезпечення виконання зобов'язань¹. Однак, гарантії необхідно розглядати як систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, засобів і заходів, що створюють рівні можливості особі для здійснення своїх прав, свобод та інтересів. Науковцями підтримується позиція щодо необхідності розрізняти гарантії реалізації і гарантії охорони серед юридичних гарантій прав особи. Гарантії реалізації об'єднують:

- межі прав і свобод та їх конкретизацію в поточному законодавстві;
- юридичні факти, з якими пов'язується їхнє володіння і безпосереднє користування;
- процесуальні форми реалізації;
- засоби заохочення та пільги для стимулювання правомірної й ініціативної їхньої реалізації.

¹ Юридична енциклопедія / під ред. Ю. С. Шемшученка ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2. С. 59.

Групу гарантій охорони складають:

- заходи нагляду та контролю за правомірністю поведінки суб'єкта права з метою виявлення випадків правопорушення;
- заходи правового захисту;
- заходи юридичної відповідальності;
- заходи припинення та інші правоохоронні заходи;
- процесуальні форми охорони прав та обов'язків;
- заходи профілактики та попередження правопорушень.

Процесуальні гарантії судового експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення мають бути спрямовані на виконання ролі своєрідного «бар'єру», що відокремлює суб'єктів права від бюрократичного свавілля та надають можливість компенсувати нерівний стан суб'єктів адміністративних процесуальних правовідносин.

Правовий стан учасників провадження в справах про адміністративні правопорушення спирається на гарантії, вироблені правовою теорією класифікації, які окрім загальних гарантій правового стану учасників провадження також передбачають економічні, політичні, соціальні гарантії. До спеціальних (юридичних) гарантій відносять певні норми права; правозастосовну діяльність із забезпечення прав та свобод особи, що базується на цих нормах; індивідуальні юридичні акти, у яких ця діяльність фіксується.

Процесуальні гарантії діяльності експерта регламентуються ст. 4 Закону України «Про судову експертизу», яка встановлює, що незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються:

- визначеним законом порядком призначення судового експерта;
- забороною під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;
- кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- можливістю призначення повторної судової експертизи;
- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи.

За невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків судовий експерт несе відповідальність, встановлену законодавством України. За злісне ухилення від явки до суду експерт несе відповідальність за ч. 2 ст. 185³ КУпАП України.

Відповідно до ст. 185³ КУпАП України за злісне ухилення експерта, перекладача від явки в суд встановлюється відповідальність у вигляді накладення штрафу в розмірі від п'яти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Згідно зі ст. 384 КК України за надання експертом завідомо неправдивого висновку він може бути притягнений до кримінальної відповідальності у вигляді виправних робіт на строк до двох років або арешту на строк до шести місяців, обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до двох років.

У ст. 385 КК України встановлено, що за відмову експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді на нього може бути покладена відповідальність у вигляді штрафу від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців¹.

У провадженні по справам про адміністративні правопорушення відповідальність експерта та обставини, що виключають його участь по справі, взагалі не відображені. у ч. 1 ст. 273 КУпАП міститься лише норма про обов'язок експерта з'явитися за викликом органу (посадової особи) та надати об'єктивний висновок. Таку конструкцію даної законодавчої норми не можна визнати правильною, адже вона не забезпечує у повному обсязі ефективної участі експерта у справах про адміністративні правопорушення, його відповідальності за надані висновки.

Слід зазначити позицію науковців, щодо відповідальності за відмову судового експерта з'явитися за викликом суду, органу, посадової особи, що здійснює провадження, які стверджують, що така позиція виправдана лише у відношенні до працівників державних спеціалізованих експертних установ, оскільки для цих експертів провадження експертиз входить до службових обов'язків. Будь-які інші експерти не повинні притягатися до виконання експертиз без їх згоди. Інакше кажучи, це позиція про доцільність формулювання права експерта, що не працівником державного спеціалізованого експертного закладу, на відмову від проведення експертизи і надання висновку експерта.

Практичні аспекти гарантій діяльності експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення висвітлюють недосконалість їх правового регулювання, про що свідчить аналіз чинного і перспективного адміністративно-деліктного законодавства. Саме тому одним із напрямів його вдосконалення має стати закріплення на рівні адміністративно-процесуального законодавства гарантій діяльності експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, а не за аналогією із кримінальним процесуальним законом, яке сьогодні має місце. Це

¹ Кримінальний кодекс України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25—26. Ст. 131.

обумовлено тим, що діяльність судового експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення є однією з важливих передумов забезпечення можливості для всебічного й повного з'ясування обставин справи та вирішення питання по суті.

Правильне розуміння особливостей процесуального положення експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення дозволяє оцінити зміст прав і обов'язків експерта, гарантії його діяльності, окреслити його відмінні риси від інших суб'єктів адміністративно-деліктного процесу, а також визначити порядок і характер взаємин експерта з органом, у провадженні якого знаходиться справа про адміністративне правопорушення. у ході призначення й провадження експертизи це має важливе значення для забезпечення ефективної діяльності судового експерта при наданні об'єктивного й достовірного висновку експерта.

4.4. Регламентування правового статусу судового експерта в адміністративному судочинстві

У процесі розгляду та вирішення публічно-правового спору при здійсненні діяльності із доказування в адміністративних судах задля об'єктивного й всебічного дослідження конфліктних обставин, постановлення законного та обґрунтованого рішення щодо справи часто виникає необхідність у залученні осіб, які володіють спеціальними знаннями. За таких умов як суб'єкт адміністративних процесуальних правовідносин і як самостійний учасник адміністративного процесу залучається експерт. Значення та роль експерта як суб'єкта адміністративних правовідносин важко переоцінити, оскільки саме завдяки його діяльності здійснюється доказування в адміністративному судочинстві¹.

Сутність і роль окремих суб'єктів адміністративних процесуальних правовідносин досліджувались у працях провідних науковців і позитивним чином вплинули на вдосконалення адміністративного судочинства взагалі та на покращення правового статусу відповідних суб'єктів адміністративних правовідносин. Однак, правовий статус експерта як суб'єкта адміністративного судочинства досліджений недостатньо.

Характеристика правового статусу експерта як суб'єкта адміністративного судочинства передбачає з'ясування ряду аспектів, а саме:

- правових засад його діяльності;
- вимог, які висуваються до його особи;
- порядку набуття ним статусу суб'єкта адміністративного судочинства;
- ролі й обсягу його повноважень в адміністративному судочинстві тощо.

¹ Пчелін В. Б. Експерт як суб'єкт адміністративних процесуальних правовідносин // Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 133.

Безпосередньо правові засади участі судового експерта в адміністративному судочинстві, а саме як суб'єкта адміністративних процесуальних правовідносин, встановлено в Кодексі адміністративного судочинства України. в КАСУ зазначено, що окреме місце серед осіб, які є іншими учасниками судового процесу та сприяють здійсненню адміністративного судочинства, посідають експерт та експерт з питань права (ч. 1 ст. 61 КАСУ).

Судовий експерт відіграє в адміністративному судочинстві забезпечувальну роль, оскільки виконує процесуальні функції лише допоміжного характеру, реалізує процесуальні дії, які допомагають розглядати публічно-правовий спір та вирішувати його по суті. За таких умов експерт сприяє здійсненню адміністративного провадження, забезпечує його належну якість та повноту. Окрім того, експерт не зацікавлений ані матеріально, ані процесуально в результатах адміністративної справи, оскільки йому байдуже, на користь кого саме буде постановлено рішення по справі, у якій він відігравав допоміжну роль.

В адміністративному провадженні участь експерта водночас обумовлюється й обмежується тим обсягом повноважень, який покладений на нього чинним процесуальним законодавством, що прописаний у КУпАП та КАСУ. При цьому слід ще раз підкреслити, що в КУпАП лише одна стаття регламентує дії судового експерта (ст. 273), все інше реалізується за аналогією з КПК України. Зі свого боку КАСУ містить цілу низку статей, які чітко регламентують порядок залучення та дії судового експерта в адміністративному судочинстві.

Проблеми правового статусу експерта здебільшого досліджували науковці в галузі кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи. Щодо визначення правового статусу експерта в адміністративному провадженні, то воно є мало дослідженим і тому є досить актуальним.

Із точки зору семантики *експерт* (від лат. *expertus* — досвідчений, випробуваний) — це фахівець у будь-якій галузі, що проводить експертизу та здатний на підставі своїх знань та досвіду надавати кваліфіковану консультацію¹. Для розуміння поняття експерта важливим є визначення судової експертизи, якою ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» визнає дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Європейська континентальна доктрина визначає правове становище експерта як помічника судді, англо-американська — як свідка. Вітчизняне законодавство визнає експерта самостійним суб'єктом процесу, який має власний обсяг процесуальних прав та обов'язків, що відрізняють його від інших суб'єктів процесуальної діяльності. Відмінною рисою такого суб'єкта процесу є об'єктивна незаінтересованість у кінцевому вирішенні справи,

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. С. 340—341.

що обумовлено його функцією подання суду особливого доказу — висновку експерта. Специфічним є також те, що експерт заздалегідь (*a priori*) не має доказової інформації — він отримує її в ході спеціального дослідження за допомогою своїх спеціальних знань ¹.

Вимоги до особи експерта, а також правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки та техніки, встановлені в Законі України «Про судову експертизу». Аналіз наведеного нормативно-правового акта свідчить, що експертів можна об'єднати: судові експерти державних спеціалізованих експертних установ і судові експерти, які не є працівниками таких установ ².

У ст. 68 КАСУ визначено, що експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи, а ст. 69 КАСУ наголошує, що як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Експерт у процесуальному значенні є фізичною особою, що має необхідні спеціальні знання, досвід та навички для надання висновку з досліджуваних питань у юридичній справі. Під спеціальними знаннями розуміють сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, які мають особи — спеціалісти в межах будь-якої професії різних галузей науки, техніки, мистецтва та ремесла і відповідно до норм процесуального законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань судочинства.

В адміністративному судочинстві як експерт може залучатися особа, що відповідає вимогам, установленим Законом України «Про судову експертизу», КАСУ та ін. Стаття 10 Закону України «Про судову експертизу» наголошує, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань; судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Окрім того, до проведення судових експертиз, крім тих, які проводять винятково державні спеціалізовані установи, можна залучати також судових експертів, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих

¹ Комзюк А. Т. Експерт в адміністративному судочинстві // Право і безпека. 2009. № 2. С. 64—68.

² Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія. Харків : У справі, 2017. С. 279—280.

установах Міністерства юстиції України, атестовані та здобули кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому законодавством. Отже, законом насамперед визначено вимоги, яким має відповідати експерт.

Кваліфікація судового експерта фахівцем, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, присвоюється згідно з Переліком основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за яким присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем, що не працюють у державних спеціалізованих установах¹.

Залежно від спеціалізації та рівня підготовки працівникам державної спеціалізованої установи присвоюються кваліфікація судового експерта й кваліфікаційний клас. Атестація судових експертів з метою присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта проводиться відповідно до «Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України»².

Процесуального статусу судовий експерт набуває, коли він призначається судом або залучається стороною. Так, ч. 2 ст. 68 КАСУ регламентує, що експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи, а ст. 69 КАСУ визначає, що рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом.

Як бачимо, участь судового експерта в адміністративному процесі досить докладно визначено на законодавчому рівні. Однак, в новій (чинній) редакції КАСУ, який вступив у силу наприкінці 2017 року, з'являється нова процесуальна фігура — експерт з питань права. Відразу ж зазначимо, що недоцільно використовувати один і той же термін («експерт»), у випадках, коли процесуальні функції суб'єктів процесу розрізняються. Зокрема, в ст. 69 КАСУ вказано, що як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Водночас у законі не вказується, за якими критеріями визначається це «визнання».

Виходячи з вимог 112 КАСУ, учасники адміністративної справи мають право подати до суду висновки експерта, зміст якого обмежений двома напрямками: аналогія закону, міжнародне право.

На відміну від судового експерта, висновок експерта у галузі права у відповідності зі ст. 113 КАС, не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посилається в рішенні

¹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію ... // Офіційний вісник України. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.

² Про затвердження Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України : наказ Мін'юсту України від 30.12.2011 р. № 3660/5 (зі змін. та допов.) // Офіційний вісник України. 2012. № 3. Ст. 105.

на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Отже, функції судового експерта — фахівця у галузі науки, техніки, мистецтва тощо мають іншу природу, аніж функції експерта в галузі права. У зв'язку з викладеним є доцільним внести зміни у відповідні норми КАСУ (ст. 69, 112, 113), змінивши термін «експерт у галузі права» («експерт із питань права») на термін «консультант у галузі права» (або «консультант із питань права»).

Особа або орган, які призначили судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів¹, а у передбачених законом випадках — іншим фахівцям з відповідних галузей знань. Під час призначення експертом в адміністративній справі конкретної особи, важливе значення має її неупередженість та незаінтересованість у результатах розгляду та вирішення справи. КАСУ містить підстави для відводу (самовідводу) експерта (ст. 38, 36 КАСУ):

1) експерт не може брати участі в адміністративному процесі та підлягає відводу (самовідводу) з підстав, визначених у частині першій ст. 36 КАСУ:

- якщо він брав участь у справі як свідок, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав правничу допомогу стороні чи іншим учасникам справи в цій чи іншій справі;
- якщо він прямо чи опосередковано заінтересований в результаті розгляду справи;
- якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу;
- за наявності інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді.

2) експерт, крім того, не може брати участі в адміністративному процесі (ст. 38 КАСУ), якщо:

- він перебував або перебуває в службовій або в іншій залежності від учасників справи;
- він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються під час розгляду даної справи;

¹ Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012 р. № 492/5 // Офіційний вісник України. 2012. № 27. Ст. 1017.

- з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань.

Законодавчо також визначено, що участь експерта в судовому засіданні під час попереднього розгляду даної справи відповідно як секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача не є підставою для його відводу (самовідводу).

Центральним елементом правового статусу експерта в адміністративному судочинстві є його обов'язки. Аналіз КАСУ, Закону України «Про судову експертизу», Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень дозволяє зробити висновок, що судовий експерт в адміністративному судочинстві зобов'язаний:

- з'явитися на виклик органу (посадової особи) і дати об'єктивний висновок у поставлених перед ним питаннях, а також відповісти на питання суду та учасників справи, за відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відео конференції (ст. 68 КАСУ), експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення (ст. 69 КАСУ), за відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції;
- призначений судом експерт невідкладно повинен повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів (ч. 7 ст. 102 КАСУ);
- у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення призначений судом експерт невідкладно подає суду клопотання щодо його уточнення або повідомляє суд про неможливість проведення ним експертизи за поставленими питаннями (ч. 6 ст. 103 КАСУ);
- у разі скасування судом ухвали про призначення експертизи призначений судом експерт зобов'язаний негайно повернути суду матеріали та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи (ч. 4 ст. 105 КАСУ);
- експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи (ч. 3 ст. 106 КАСУ);
- якщо позасудове експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має повідомити про це особу, яка до нього звернулася (ч. 3 ст. 104 КАСУ).
- заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі (ст. 12 «Обов'язки судового експерта» Закону України «Про судову експертизу»);

- під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені лише у тій мірі, у якій це необхідно для дослідження (ст. 5 «Максимальне збереження об'єктів дослідження» Закону України «Про судову експертизу»).

Правовий статус експерта обумовлюється також правами експерта в адміністративному судочинстві. КАСУ визначає права експерта у ст. 68:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи;
- 2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом;
- 3) викладати у висновку експерта виявлені в ході проведення експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- 4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;
- 5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків.

Якщо експерт бере участь в огляді доказів за їх місцезнаходженням, він має право звертати увагу суду на ту чи іншу обставину, яка, на його погляд, має значення для повноцінного проведення огляду, встановлення обставин, що мають значення для розгляду справи, робити свої зауваження щодо протоколу огляду (ч. 6 ст. 81 КАСУ).

Іншими правами наділяє експерта Закон України «Про судову експертизу», ст. 13 якого передбачає, що незалежно від виду судочинства судовий експерт має право:

- 1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи;
- 2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- 4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;
- 5) отримувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням;
- 6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом.

Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз встановлено право експерта:

- визначати спосіб проведення експертизи, обирати певні методики (методи дослідження), оскільки це належить до його компетенції (п. 1.4);

- ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи;
- у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), що призначив експертизу (залучив експерта), щодо уточнення поставлених експертові питань;
- із дозволу органу (особи), що призначив експертизу (залучив експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності;
- указувати у висновку експерта на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення;
- у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок;
- викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань;
- оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), що призначив експертизу (залучив експерта), що порушують права експерта або порядок проведення експертизи;
- на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав (п. 2.1) ¹.

Ще одним елементом правового статусу експерта в адміністративному судочинстві є його відповідальність за неналежне виконання своїх обов'язків. Стаття 14 «Відповідальність судового експерта» Закону України «Про судову експертизу» прямо вказує, що судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до юридичної відповідальності.

Слід зауважити, що юридична відповідальність об'єднує дисциплінарну, майнову, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Підставою дисциплінарної відповідальності судового експерта є порушення вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень.

Порядок притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності визначається «Положенням про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів». До судових експертів можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: попередження; зупинення дії Свідоцтва; анулювання Свідоцтва; пониження кваліфікаційного класу судового експерта (щодо судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту). При обранні виду дисциплінарного стягнення комісія повинна врахувати ступінь тяжкості вчиненого проступку, обставини,

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

за яких вчинено проступок, і результати роботи судового експерта за попередні роки ¹.

Майнова відповідальність експерта настає за правилами, встановленими цивільним законодавством, зокрема, ст. 116⁶ (за завдану майнову шкоду), ст. 117² (відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою), ст. 117³ (відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування), ст. 119² (способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого) Цивільного кодексу України ².

Адміністративну відповідальність експерта передбачено ст. 185³ (прояв неповаги до суду), ст. 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме за злісне ухилення від явки в суд — тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян ³.

Кримінальну відповідальність експерта передбачено Кримінальним кодексом України:

- ст. 384 (уведення в оману суду або іншого уповноваженого органу) — завідомо неправдивий висновок експерта, складений для надання або наданий суду, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років. Ті самі дії, поєднані зі штучним створенням доказів, а також вчинені з корисливих мотивів караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років;
- ч. 1 ст. 385 (Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків) — відмова експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців ⁴.

¹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію ... // Офіційний вісник України. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40—44. Ст. 356.

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення: ... // Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

⁴ Кримінальний кодекс України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25—26. Ст. 131.

Як складову процесуального статусу судового експерта в адміністративному судочинстві необхідно визнати і низку заборон щодо його дій, які передбачені законодавцем.

Так, ч. 2 ст. 105 КАСУ передбачено, що експерт не має права з власної ініціативи збирати матеріали для проведення експертизи, розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду та учасника справи, на замовлення якого проводилася експертиза, про її результати. Окрім того, призначений судом експерт не має права спілкуватися з учасниками судового процесу поза межами судового засідання, крім випадків вчинення інших дій, безпосередньо пов'язаних із проведенням експертизи. Також у ч. 5 ст. 68 КАСУ зазначається, що експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі.

Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень також визначається ряд заборон щодо діяльності судового експерта при проведенні експертизи, які необхідно враховувати експерту в адміністративному провадженні, а саме заборони щодо:

- проводити експертизу без письмової вказівки керівника (заступника керівника) експертної установи, керівника структурного підрозділу, якщо експерт працює у спеціалізованій експертній установі;
- обирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно;
- вирішувати питання, які виходять за межі його спеціальних знань, а також питання права та надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;
- зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням¹.

Правовий статус судового експерта, як суб'єкта адміністративних процесуальних правовідносин, тісно пов'язаний із його незалежністю та можливістю надання правильного висновку, забезпечення яких передбачено Законом України «Про судову експертизу» (ст. 4):

- визначеним законом порядком призначення судового експерта;
- забороною під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

- кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- можливістю призначення повторної судової експертизи;
- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи.

Розглянемо докладніше положення цієї статті Закону України «Про судову експертизу», що забезпечують незалежність судового експерта. Визначений законом порядок призначення судового експерта включає погодження його кандидатури з особами, що заінтересовані в її результатах, і гарантує обрання незалежної державної спеціалізованої установи судових експертиз або неупередженого судового експерта, який не є працівником такої установи.

Процесуальне порушення порядку призначення судового експерта в адміністративному провадженні тягне за собою оскарження постанови про призначення експертизи, яке є можливим лише в частині зупинення у справі на час проведення судової експертизи.

Порушення порядку призначення судового експерта в процесуальному порядку не оскаржується, однак, залишається право не тільки вказувати на процесуальні порушення при призначенні судового експерта безпосередньо в судовому процесі, а й окремо оскаржувати неправомірні дії компетентних органів чи осіб з призначення експерта в окремому провадженні та вимагати відшкодування шкоди, пов'язаної із витратами на проведення судової експертизи.

Визначений законом порядок призначення судового експерта передбачає також перевірку компетентності експерта, ознайомлення з правами та обов'язками, попередження про юридичну відповідальність за відмову без поважних причин від надання висновку та за завідомо неправдивий висновок і т. ін. Порушення будь-якої з цих вимог при призначенні судового експерта також надає можливість оскаржувати неправомірні дії компетентних органів (осіб) в загальному, передбаченому законом порядку (окремому чи позовному цивільному провадженні)¹.

Інша норма цієї статті лише частково підкріплюється чинними правовими нормами, які передбачають відповідальність за втручання в проведення судової експертизи. Стаття 386 КК України встановлює відповідальність за перешкоджання з'явленню експерта до суду, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок — караються

¹ Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 11.

штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.

Однак, за перешкоджання виконанню експертного огляду об'єкта не встановлена кримінальна відповідальність, як не встановлена й будь-яка відповідальність за образу судового експерта під час виконання ним своїх професійних обов'язків. Розглядаючи дану норму слід зауважити, що контроль якості експертного дослідження з боку керівника структурного підрозділу, який передбачений відомчими нормативними документами для керівників СЕУ при виконанні функціональних обов'язків, не можна вважати втручанням у проведення експертизи.

Наступна норма статті передбачає, що незалежність судового експерта гарантується існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду. Інакше кажучи, Закон захищає судового експерта від втручання в його діяльність осіб, які призначають і використовують судову експертизу та зацікавлені у результатах експертних досліджень і певних висновках судової експертизи. Положення цієї статті дають підстави зацікавленій стороні процесу заявляти клопотання про призначення судової експертизи експертам тих СЕУ, які дійсно незалежні від органів досудового розслідування та суду ¹.

Положення Закону про створення необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням є правовою нормою, що захищає професійний статус судового експерта та опосередковано забезпечує його незалежність. Однак, ця норма не є адресною, оскільки в ній не зазначено, хто саме відповідає за створення необхідних умов для професійної діяльності судового експерта, його матеріальне та соціальне забезпечення, та на кого можна подати позов у зв'язку із порушенням приписів даної норми ².

Регламентація правового статусу судового експерта в адміністративному судочинстві окреслена вимогами КАСУ, Закону України «Про судову експертизу», іншими нормативно-правовими актами. Процесуального статусу судовий експерт набуває, коли його призначає суд або залучає сторона.

Елементи правового статусу експерта в адміністративному судочинстві:

- вимоги до особи, яка може бути судовим експертом;
- обмеження при виборі судового експерта;
- обов'язки, які накладаються на судового експерта у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах є центральним елементом правового статусу судового експерта;
- права, що має судовий експерт в адміністративному провадженні;

¹ Експертизи у судовій практиці: С. 13.

² Там само.

- юридична відповідальність судового експерта за неналежне виконання своїх обов'язків;
- заборони щодо дій судового експерта, що передбачено законодавцем.

Правовий статус судового експерта в адміністративному судочинстві тісно пов'язаний із його незалежністю та можливістю надання правильного висновку, підґрунтя яких також забезпечені законодавчо. Отже, судовий експерт як суб'єкт адміністративних процесуальних правовідносин — це особа, яка відповідає вимогам визначеним законодавством про судову експертизу; є учасником адміністративного судочинства та наділена процесуальними повноваженнями, закріпленими на законодавчому рівні. Реалізація повноважень судового експерта направлена на з'ясування обставин, які мають значення для вирішення публічно-правового спору й потребують спеціальних знань у відповідній галузі науки, техніки, ремесла тощо.

Питання та завдання для самоконтролю знань до розділу 4

- 4.1. Схарактеризуйте три концепції підготовки та навчання судових експертів.
- 4.2. Особливості підготовки судових експертів, які не є працівниками державних судово-експертних установ.
- 4.3. Особливості атестації осіб, які отримують чи підтверджують кваліфікацію судового експерта.
- 4.4. Законодавче регулювання діяльності Експертно-кваліфікаційних комісій щодо присвоєння чи підтвердження кваліфікації судового експерта.
- 4.5. Підвищення кваліфікації судовими експертами.
- 4.6. Концептуальні підходи до вирішення проблемних питань щодо підготовки експертних кадрів.
- 4.7. Особливості підготовки експертних кадрів для науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України.
- 4.8. Складові та форми підготовки судового експерта, їх характеристика.
- 4.9. Загальні чинники від яких залежить ефективність навчання та підвищення кваліфікації судових експертів.
- 4.10. Загальні заходи підвищення якості підготовки та перепідготовки судових експертів.
- 4.11. Етапи формування особистості судового експерта.
- 4.12. Законодавча регламентація діяльності судового експерта в Україні.
- 4.13. Характеристика навичок та умінь, які необхідні судовому експерту в його роботі.
- 4.14. Елементи професійної етики судового експерта.
- 4.15. Принципи, що є базою моральних норм судового експерта.
- 4.16. Які складові містить структура опису професії «судовий експерт»?
- 4.17. Обов'язки судового експерта, які регламентує законодавство України.
- 4.18. Права експерта, що регламентовані КУпАП.
- 4.19. Процесуальні гарантії діяльності експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

- 4.20. Характеристика правового статусу експерта як суб'єкта адміністративного судочинства.
- 4.21. Загальні підстави для відводу (самовідводу) експерта згідно з вимогами КАСУ.
- 4.22. Елементи правового статусу експерта в адміністративному судочинстві.
- 4.23. Характеристика центрального елемента правового статусу експерта в адміністративному судочинстві.
- 4.24. Права експерта в адміністративному судочинстві.
- 4.25. Характеристика юридичної відповідальності судового експерта та її підстави.
- 4.26. Характеристика заборон щодо дій судового експерта, що передбачені законодавцем.
- 4.27. Законодавче забезпечення незалежності судового експерта в адміністративному провадженні.

5. РЕГЛАМЕНТУВАННЯ УЧАСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

5.1. Експерт у системі суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення

Специфіка правового статусу експерта підкреслюється його місцем у системі суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення. При цьому виникають відповідні зв'язки та відносини, які притаманні експерту та іншим суб'єктам у провадженні в справах про адміністративні правопорушення, кожний з яких займає в провадженні відповідну власну нішу та наділений процесуальними правами й обов'язками.

Провадження в справах про адміністративні правопорушення складаються з дій низки органів, які беруть участь у справі. Ст. 213 КУпАП передбачено, що справи про адміністративні правопорушення уповноважені розглядати такі органи (посадові особи): адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад; районні (міські), районні в містах комісії у справах неповнолітніх; районні (міські) суди (судді); органи внутрішніх справ, органи державних інспекцій та інші органи (посадові особи), уповноважені КУпАП.

Наведений перелік не є вичерпним, оскільки КУпАП й інші законодавчі акти передбачають досить широке коло органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення. Майже для всіх цих органів характерно, що кожен з них вирішує тільки конкретно визначене коло питань:

- прикордонні війська України розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України;
- органи державного пожежного нагляду наділені адміністративно-юрисдикційними повноваженнями щодо правопорушень, пов'язаних з порушенням встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, невиконанням приписів та постанов посадових осіб органів державного пожежного нагляду;
- органи залізничного транспорту розглядають справи про порушення правил користування засобами цього транспорту, правил щодо охорони порядку та безпеки руху, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на залізничному транспорті, правил пожежної безпеки на залізничному транспорті тощо.

Загалом адміністративно-юрисдикційними повноваженнями наділено значно більшу кількість органів виконавчої влади. Так, накладати

адміністративні стягнення за певні адміністративні правопорушення на транспорті можуть:

- органи морського транспорту, органи річкового транспорту;
- органи автомобільного транспорту та електротранспорту (щодо порушень правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, правил користування автомобільним транспортом та електротранспортом).

До іншої групи належать органи, що контролюють дотримання правових норм у сфері фінансових відносин:

- органи державної контрольно-ревізійної служби, які розглядають справи щодо порушень законодавства з фінансових питань (ст. 164² КУпАП), порушень порядку подання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку при ліквідації юридичної особи (ст. 166⁶ КУпАП);
- органи державної податкової служби щодо порушень порядку проведеного розрахунків зі споживачами та щодо ухиляння від подання декларації про доходи (ст. 155¹, 164¹ КУпАП), порушень порядку подання фінансової звітності та ведення бухгалтерського обліку;
- органи Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування України щодо недотримання правових норм, що регулюють відносини в цій сфері.

Одним із суб'єктів, наділених правом розгляду справ про адміністративні правопорушення, є суди. Судді є найбільш кваліфікованими у професійному відношенні у порівнянні з уповноваженими особами інших органів державної влади, тому до їх компетенції належить питома вага справ про адміністративні правопорушення.

Отже, сукупність органів, наділених адміністративно-юрисдикційними повноваженнями згідно з чинним законодавством України, включає різних суб'єктів, основними серед яких є органи виконавчої влади, їх посадові особи та місцеві суди (судді) загальної юрисдикції. У провадженні в справах про адміністративні правопорушення діють і інші учасники: одні захищають свої інтереси, інші притягуються лише у разі провадження окремих процесуальних дій, сприяють провадженню.

У провадженні про адміністративні правопорушення всі учасники утворюють певну систему, у яку вони об'єднані спільною ознакою — участю у провадженні в справах про адміністративні правопорушення з метою вирішення основних завдань цього провадження:

- своєчасного, всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин кожної справи;
- вирішення її відповідно до чинного законодавства;
- забезпечення виконання винесеної постанови;
- виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, виховання громадян в дусі додержання законів (ст. 245 КУпАП).

Елементи цієї системи диференціюються за їх місцем в системі суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення залежно від функціонального призначення їх участі та, відповідно, до обсягу прав та обов'язків.

Глава 21 КУпАП закріплює коло осіб, що беруть участь у провадженні у справах про адміністративні правопорушення (особа, яка притягається до адміністративної відповідальності; потерпілий; законні представники; захисник; свідки; експерт; перекладач) та регламентує їх процесуальний статус у ст. 268—274 КУпАП. у переліку осіб, що беруть участь у провадженні у справах про адміністративні правопорушення відсутні представники органів адміністративно-деліктної юрисдикції (їх перелік і компетенція зафіксовані в інших главах КУпАП), а також інші особи, яким законодавство дозволяє брати участь у процесі (наприклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини)¹. Учені-юристи до осіб, які беруть участь у справах про адміністративні правопорушення, також відносять прокурора² та понять³.

Оскільки для елементів будь-якої системи притаманна наявність певних зв'язків та відносин, для найбільш повного з'ясування місця та ролі експерта в системі суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення доцільно охарактеризувати зв'язки експерта з основними учасниками провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Найбільш тісний зв'язок експерта, як учасника провадження в справах про адміністративні правопорушення, що обумовлено правовим статусом експерта, простежується з органами, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення. Експерт призначається органом (посадовою особою), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання, при чому, якщо дійсно в цьому є необхідність-якщо без експертного дослідження і висновку експерта щодо того чи іншого питання неможливо встановити істину по справі.

Із боку експерта потреба у взаємодії з органом, який здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення, виникає при уточненні завдання, а також коли виникає необхідність у додаткових матеріалах, у залученні іншого експерта, при отриманні дозволу на знищення об'єктів. Однак, питання призначення і проведення експертизи КУпАП

¹ Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 406.

² Агєєв О. В. Прокурор як суб'єкт адміністративного процесу : автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 18 с.

³ Ващенко С. В., Поліщук В. Г. Адміністративна відповідальність : навч. посіб. Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 2001. С. 91.

регламентуються явно недостатньо, що слід визнати суттєвим недоліком, який потребує свого усунення в адміністративно-деліктному законодавстві.

Зв'язок науково-технічного та процесуального аспектів експертизи, а також процесуальна діяльність органу (посадової особи), в провадженні якого знаходиться справа про адміністративне правопорушення чи осіб, зацікавлених у висновку експерта, виражаються у формі правовідносин. Вони складають матеріальну основу експертизи як правового інституту в адміністративно-процесуальному праві та містять наступні стадії¹.

1. Прийняття уповноваженим органом, який розглядає справу про адміністративне правопорушення рішення про проведення експертизи та вибір експертної установи (експерта). Постановка уповноваженим органом, що розглядає справу про адміністративне правопорушення питань, що належить вирішити експерту. Вибір моменту призначення експертизи та їх кількості, передбачає від органу, що призначає експертизу, врахування таких обставин як своєчасність призначення експертизи, властивостей та стану об'єктів експертного дослідження, необхідність та можливість отримання порівняльних зразків, особливості експертного дослідження, наявність або відсутність необхідних матеріалів для призначення експертизи. За загальним правилом, експертизи можуть призначатися відповідно до зони, яка обслуговується певною установою. За наявності обставин, що зумовлюють неможливість або недоцільність проведення експертизи в установі за зоною обслуговування, особа або орган, які призначають експертизу, вказавши відповідні мотиви, можуть доручити її виконання експертам іншої установи, особа або орган, які призначають експертизу, вказавши відповідні мотиви, можуть доручити її виконання експертам іншої установи.
2. Дослідження експертом об'єктів, наданих для висновку експерта. На даному етапі орган, що призначив експертизу, має провести визначення обсягу й меж ознайомлення експерта з матеріалами справи про адміністративне правопорушення. При цьому не повинен порушуватись принцип: у розпорядження експертів надаються всі ті матеріали (протоколи, документи, речові докази тощо), у яких відображені фактичні дані, що мають причинний зв'язок з об'єктом експертного дослідження, з його виникненням, вилученням чи зміною, подією або з обставинами, що досліджує експерт.
Завдання формують у такий спосіб, щоб виключити можливість їх неоднозначного тлумачення. Для економії часу експерта та прискорення процесу дослідження рекомендується ставити всі питання, які цікавлять орган, що призначив експертизу, якщо немає суттєвої причини поставити частину питань пізніше (наприклад, якщо на частину питань

¹ Крыгин Е. В. Криминалистическая экспертиза в административном процессе : дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1982. С. 27—28.

експерт може відповісти одразу і ці відповіді терміново потрібні, а для вирішення інших експерту потрібні зразки для порівняння, на збирання яких потрібен певний час)¹.

3. Оцінка та використання уповноваженим органом, що розглядає справу про адміністративне правопорушення отриманих результатів, тобто оцінка об'єктивності, повноти та достовірності висновку експерта. Повна та всебічна оцінка висновку експерта органом уповноваженим здійснювати провадження в справах про адміністративні правопорушення має різні наслідки. Якщо висновок експерта не викликає сумнівів, то він використовується в процесі провадження по справі як доказ. у випадку, коли уповноваженому органу, що розглядає справу про адміністративне правопорушення, не зовсім зрозумілі вжиті терміни, окремі формулювання, він може запропонувати експерту надати роз'яснення. Якщо ж у висновках експерта виявляється ряд фактичних неточностей, незначних розбіжностей у датах, арифметичні помилки, описки тощо, які могли виникнути в результаті недбалості експерта, або ж коли необхідно отримати роз'яснення обставин, які мають значення для справи (щодо спеціальних термінів, використаної методики, наукових джерел і т. ін.), по аналогії з КПК України необхідно закріпити в КУпАП України норми щодо можливості надання роз'яснень експертом. Результати оцінки експертного дослідження можуть стати підставою для призначення тому ж самому або новому експерту додаткової експертизи або призначення іншому експерту повторної експертизи того самого виду, експертизи іншого роду, виду.

На кожній з наведених стадій між суб'єктами експертизи виникають свої правовідносини, що віддзеркалюють зв'язки цих суб'єктів, причому кожен з них має певні права, свободи та обов'язки².

Однією з характерних рис взаємодії органу, уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення, з експертом є керівна роль уповноваженого органу. Вона виражається, насамперед, у винесенні рішення про призначення експертизи, оцінці її результатів, а також вирішенням клопотань експерта і, в необхідних випадках, присутності при проведенні експертних досліджень. Закон наділяє органи адміністративної юрисдикції, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, правом вирішувати, які саме данні про обставини, які мають суттєве значення для справи, повинні надаватися експерту. Тому експерт, який брав участь у допиті, огляді місця події або обшуку не може наполягати на внесенні в протокол тих показань, або виявлених обставин, які, на його думку,

¹ Крыгин Е. В. Указ. соч.

² Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монография. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1993. С. 168.

стосуються процесу експертизи. Під час проведення судової експертизи експерт самостійно вивчає об'єкт і висновок про результати дослідження робить лише на підставі свого оцінного судження, внутрішнього переконання. Після чого ці результати оцінюються уповноваженим органом (особою) та приймається рішення по справі.

Орган, уповноважений розглядати справу про адміністративне правопорушення, відіграє керівну роль у проведенні експертизи, однак його керівна роль є необмеженою, оскільки експерт дає висновок від свого імені та несе за нього особисту відповідальність.

Це означає, що експерт самостійно обирає засоби, прийоми й методи дослідження, і ніхто не має права впливати на цей вибір. Тому експерта слід розглядати як особу процесуально незалежну, що зберігає самостійність у межах своєї компетенції.

Наступна група суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення, з якими експерт перебуває у безпосередніх зв'язках, представлена учасниками, що особисто зацікавлені у розгляді справи, а саме:

- особа, яка притягається до адміністративної відповідальності;
- потерпілий та його законні представники — адвокати, батьки, опікуни, піклувальники.

Серед цієї групи учасників найбільш тісний зв'язок експерта, як учасника провадження в справах про адміністративні правопорушення, простежується, із особою, що притягається до адміністративної відповідальності. Це обумовлено тим, що відповідно до п. 3 ст. 273 КУпАП України експерт має право з дозволу органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яка притягається до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи; бути присутнім під час розгляду справи.

Навколо особи, яку притягають до відповідальності, власне, і концентрується процесуальна діяльність всіх інших суб'єктів провадження. Однак, правовий та процесуальний статус особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, досліджено досить обмежено¹. У провадженні у справах про адміністративні правопорушення виділено лише права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Так, ст. 268 КУпАП встановлює, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право:

- знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання;
- під час розгляду справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

¹ Коломосьць Т. О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення України. Запоріжжя : Верже, 2000. С. 158.

- виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження;
- оскаржити постанову у справі.

Також ст. 268 КУпАП закріплює, що справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. За відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи, і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду травми.

Під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачених ч. 1 ст. 44, ст. 51, 146, 160, 160², 173, ч. 3 ст. 178, ст. 185, 185¹, ч. 1 ст. 185³, ст. 185⁷ і 187 КУпАП, присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. у разі ухилення її від явки на виклик органу внутрішніх справ або судді районного, районного у місті, міського чи міського районного суду цю особу може бути органом внутрішніх справ (міліцією) піддано приводу. Законами України може бути передбачено й інші випадки, коли явка особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, до органу (до посадової особи), що розглядає справу, є обов'язковою.

Відсутність диференційованого підходу до встановлення адміністративно-процесуального статусу особи, що притягається до адміністративної відповідальності, залежно від стадій провадження у справі про адміністративне правопорушення та відповідних підстав його набуття, не відображає особливостей кожної стадії та значно знижує рівень захищеності її прав та свобод в адміністративно-деліктному процесі. Наприклад, відсутність статусу підозрюваного у вчиненні адміністративного правопорушення та чітких підстав, що дозволяють підозрювати особу у вчиненні адміністративного правопорушення, безпосередньо пов'язана з обґрунтованістю обмеження деяких її прав та свобод.

Відповідно до закону України «Про судову експертизу» та Інструкції експерт має право ставити питання, що стосуються предмета експертизи, йому забороняється вступати у не передбачені порядком проведення експертизи контакти з особами, якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах експертизи. Дані положення, безумовно стосуються усіх суб'єктів провадження, зацікавлених у вирішенні справи про адміністративні правопорушення.

Іншим суб'єктом провадження в справах про адміністративні правопорушення, з якими експерт перебуває у певних зв'язках, є *потерпілий*. у ст. 269 КУпАП визначено, що потерпілим є особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Потерпілий має право знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, оскаржувати постанову у справі про адміністративне правопорушення. Потерпілого

може бути опитано відповідно до ст. 272 КУпАП. Експерт з дозволу уповноваженого органу, у компетенції якого знаходиться провадження по справі про адміністративне порушення, може задавати питання потерпілому, що стосуються предмета експертизи.

У рамках категорії представництва інтересів особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, і потерпілого у передбачених законом випадках, діяльність захисника має спільні точки дотику (зокрема, мету представництва) із діяльністю законних представників. Згідно зі ст. 270 КУпАП інтереси особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, і потерпілого, які є неповнолітніми або особами, що через свої фізичні або психічні вади не можуть самі здійснювати свої права у справах про адміністративні правопорушення, мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники). Законні представники мають право знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; від імені особи, інтереси якої вони представляють, приносити скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу.

Група учасників провадження в справах про адміністративні правопорушення, з якими експерт також перебуває у певних відносинах, не є основною, однак суб'єкти (свідок та перекладач), які до неї входять, як і експерт сприяють досягненню основних завдань провадження в справах про адміністративні правопорушення. Із представників цієї групи експерт найбільш тісно взаємопов'язаний зі спеціалістом (фахівцем), процесуальна фігура якого, не зважаючи на те, що також пов'язана із використанням спеціальних знань, але не є тотожною експерту. Чинний КУпАП, допускаючи участь експерта у справах про адміністративні правопорушення, не містить статей, які б передбачали залучення спеціаліста (фахівця) до участі у провадженні. Доцільною вбачається необхідність закріплення поняття та правового статусу спеціаліста (фахівця) за аналогією зі статтями процесуального законодавства України, наприклад КПКУ. Відмежувати його від експерта дозволить чітке закріплення правового статусу, кола питань, що вирішуватимуться даною процесуальною фігурою.

Усе це сприятиме чіткому розмежуванню компетенції експерта та спеціаліста (фахівця) при використанні спеціальних знань у справах про адміністративні правопорушення органами уповноваженими розглядати справу, адже експертиза — не єдино можлива форма використання спеціальних знань в адміністративно-деліктному процесі. Окремі питання, що виникають під час перевірки матеріалу і вимагають спеціальних знань, можуть бути успішно вирішені за участю спеціаліста без провадження експертизи.

Отже, внесення коректив до КУпАП закріпить паралельно із статусом експерта, процесуальний статус спеціаліста; розмежує їх компетенцію щодо вирішення справ про адміністративні правопорушення. Доцільність

подібних змін в адміністративно-деліктному законодавстві України підтверджується також позитивним закордонним досвідом з даного питання.

Особливим учасником адміністративно-деліктного процесу, що відіграє важливу роль у встановленні обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, є *свідок*. Як свідок у справі про адміністративне правопорушення може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі будь-які обставини, що підлягають установленню у цій справі. На виклик органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа, свідок зобов'язаний з'явитися в зазначений час, дати правдиві пояснення, повідомити все відоме йому у справі та відповісти на поставлені запитання (ст. 272 КУпАП). Інформація, що надходить від свідків, є досить важливою для діяльності судового експерта під час процесу дослідження питань, поставлених на вирішення експерту.

Показання свідка у справі являють собою повідомлення про факти, які були ним колись сприйняті й утримані в пам'яті. Формування показань свідка складається з трьох елементів: сприйняття факту, його запам'ятовування та відтворення на допиті ¹. Сприйняття як форма чи етап пізнання супроводжується осмисленням об'єкта, що пізнається, однак, залишається в межах чуттєвого (емпіричного процесу). Це і є характерним для особи, яка згодом виявилася очевидцем адміністративного правопорушення.

На відміну від свідка, отримання інформації експертом припускає пізнання факту на основі як чуттєвого, так і раціонального процесів. Різниця між показанням і експертизою полягає у тому, що у показах свідка доказове значення мають лише повідомлені ним факти. Судження свідка або його думка про ці факти не мають ніякого доказового значення. у той же час, у висновку експерта доказове значення має його умовивід про факти, які він установив, досліджуючи певні об'єкти, використовуючи свої спеціальні знання.

Ознакою, яка відрізняє свідка від експерта, є різне їх ставлення до справи. Відомості, які свідок повідомляє на допиті, отримані ним за відсутності обов'язку сприймати факти для наступного свідчення. На відміну від цього, експертна діяльність виникає у зв'язку зі справою та за дорученням органу, який призначив експертизу. Для свідка обов'язок давати свідчення виникає через те, що він уже сприйняв факти, які мають значення для справи, а саме сприйняття не складає змісту обов'язку свідка.

Обов'язок експерта поширюється не тільки на подання інформації, а й на її отримання ². Свідок подає відомості про ті факти, які він сприйняв своїми органами відчуття, в той час як експерт, який не був очевидцем події, дає висновок про факти, які він установив за допомогою своїх спеціальних

¹ Лапта С. П. Зазнач. твір. С. 65.

² Там само. С. 66.

знань та шляхом дослідження певних обставин і матеріалів справи. На відміну від експерта, свідок взагалі ніяких досліджень не проводить. Виходячи з цього, треба зробити висновок про те, що експерт не може бути допитаним як свідок.

Участь *перекладача* у випадках, коли особа, що притягається до адміністративної відповідальності, потерпілий, свідок або інший учасник справи не знають мови, якою здійснюється провадження, дає їм змогу послугуватися тією мовою, яку вони знають вільно, що сприяє об'єктивному, усебічному дослідженню всіх обставин справи. Взаємозв'язок експерта і перекладача простежується тоді, коли експерт складає висновок щодо правильності та точності перекладу. Найбільш тісні зв'язки експерта у справах про адміністративні правопорушення простежуються у межах групи суб'єктів відповідного провадження.

Хоча експерт і належить до факультативних суб'єктів, визначальними постають його взаємовідносини з органом адміністративної юрисдикції та особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, що належать до обов'язкових учасників провадження. у межах адміністративно-правових процесуальних відносин експерт знаходиться із органом, уповноваженим розглядати справу про адміністративне правопорушення хоча і не у прямому, але у «вертикальному» взаємозв'язку.

Оскільки будь-яка організаційна підлеглість є виключеною, експерт організує свою діяльність у провадженні в справах про адміністративні правопорушення в руслі державно-владних вимог уповноважених суб'єктів, за їх призначенням. Поряд із тим, Закон України «Про судову експертизу» забороняє будь-кому втручатися у діяльність експерта. Тому маємо приклад своєрідних юридично-владних відносин без організаційного підпорядкування. Окрім того, зв'язок експерта з органами адміністративної юрисдикції полягає у співпраці, сприянні у виконанні основних завдань провадження, встановленні об'єктивної істини у справах шляхом застосування спеціальних знань експерта.

З особою, яку притягають до адміністративної відповідальності, потерпілим, законними представниками та захисником експерт знаходиться горизонтальних зв'язках. у межах іншої групи учасників провадження в справах про адміністративні правопорушення, а саме зі свідком та перекладачем, які залучаються до справи у випадках необхідності, не є основними, експерта об'єднує реалізація спільної функції — сприяння відповідному провадженню шляхом використання своїх знань та дій. Слід також зауважити, що вказаним учасникам провадження, як і експертові, не притаманний власний особистий інтерес у результатах вирішення справи про адміністративне правопорушення. Отже, з даною групою учасників провадження в справах про адміністративні правопорушення експерт також перебуває у горизонтальних зв'язках.

Отже, для визначення місця експерта в системі суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення доцільно виходити із таких положень:

- не зважаючи на важливу роль експерта із забезпечення об'єктивності адміністративно-деліктного процесу, участь його у провадженні у справах про адміністративні правопорушення є на сучасному етапі факультативною;
- поділяючи суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення на індивідуальних та колективних, враховуючи правовий статус експерта, його слід віднести до індивідуальних суб'єктів;
- експерт належить до групи суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення, які не наділені владними повноваженнями;
- особливість позицій експерта полягає в тому, що його логічно та обґрунтовано відносять до групи суб'єктів, що не мають власної особистої зацікавленості у вирішенні справи,
- експерт належить до суб'єктів, які сприяють здійсненню провадження своїми знаннями та діями, та залучається до участі у справі при необхідності використання спеціальних знань та не може бути допитаним як свідок.

5.2. Участь судового експерта в окремих стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення

Характеристика правового статусу експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення включає визначення особливостей стадій притягнення експерта до провадження. Це надає можливість окреслити найбільш суттєві етапи діяльності експерта у справах про адміністративні правопорушення. Слід враховувати, що на різних стадіях адміністративного процесу експерт виконує одну функцію — проведення експертного дослідження.

Саме експертне дослідження слід розуміти як процес виявлення, фіксації, співвіднесення, пояснення й оцінки ознак, властивостей і якостей об'єктів експертизи з використанням спеціальних пізнань експерта для одержання на цій підставі певних висновків.

При визначенні поняття «провадження в справах про адміністративні правопорушення» має місце різноплановість його змісту, а саме — два підходи до визначення:

- це регламентована адміністративно-процесуальними нормами діяльність державних органів, спрямована на розгляд справ про адміністративні правопорушення та застосування в необхідних випадках адміністративних стягнень;

- це сукупність здійснюваних компетентними суб'єктами на основі процесуальних норм дій щодо вирішення справ про адміністративні правопорушення¹.

Розбіжності є, однак вони не є істотними. Провадження в справах про адміністративне правопорушення складається зі стадій, які мають процесуально визначену послідовність. в адміністративно-правовій науці спостерігається єдність думок науковців стосовно стадійності провадження в справах про адміністративні правопорушення. Зазвичай виділяють чотири стадії:

- порушення справи про адміністративне правопорушення (адміністративне розслідування);
- розгляд справи і винесення у ній постанови;
- оскарження та опротестування постанови у справі (перегляд постанови);
- виконання постанови².

Участь експерта в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення не знайшло широкого відображення у працях вчених. Фрагментарно висвітлюється питання залучення експерта у провадженні по справах про порушення митних правил, коли доцільним вбачається використання спеціальних знань по зазначеній категорії справ на стадії розгляду справи про порушення митних правил. у деяких випадках, з урахуванням конкретних обставин справи, не виключається можливість участі експерта на стадії порушення справи про порушення митних правил, при перевірці змісту протоколу вищестоящою посадовою особою митного органу. Також можлива участь експерта в ході розгляду скарги на постанову по справі про порушення митних правил³.

Адміністративно-юрисдикційне провадження починається з виявлення факту вчинення адміністративного проступку, з'ясовуються причини та обставини вчинення правопорушення, виявляються винні особи, завдана шкода, його фіксації у відповідному процесуальному документі: протоколі про адміністративне правопорушення, акті, або розпорядженні (щодо юридичних осіб — суб'єктів господарювання). Тому можна розподілити першу стадію провадження на етапи: порушення провадження, встановлення фактичних обставин, процесуальне оформлення результатів із передачею їх до суду (адміністративне розслідування)⁴.

¹ Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 279.

² Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес : підруч. для вищ. навч. закл. Київ : Літера ЛТД, 2003. 336 с.

³ Дусик А. В. Правовий статус експерта у провадженні по справах про порушення митних правил // Митна справа. 2002. № 1. С. 27—35.

⁴ Коломосьць Т. О., Сквірський І. О. Виправні роботи за законодавством України: теорія, досвід та практика застосування : монографія. Київ : Істина, 2008. С. 101.

КУпАП у п. 1 ст. 273 закріплює, що експерт призначається органом (посадовою особою), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі, коли виникає потреба в спеціальних знаннях. Закон України «Про судову експертизу» у ст. 1 також зазначає, що судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень у п. 1.3 визначає, що: відповідно до чинного законодавства за дорученням правоохоронних органів (зокрема, для вирішення питання про порушення адміністративної справи), посадових осіб Державної податкової адміністрації України, Державної митної служби України, Державної виконавчої служби, на замовлення адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, та їх представників, нотаріусів, банківських установ, страхових компаній, а також інших юридичних і фізичних осіб можуть виконуватись експертні дослідження, що потребують спеціальних знань та використання методів криміналістики і судової експертизи¹.

Виникає протиріччя між КУпАП, Законом України «Про судову експертизу» та Інструкцією щодо часу допуску експерта до провадження в справах про адміністративні правопорушення. За чинним КУпАП, Законом України «Про судову експертизу», аналогічно, як і за іншими процесуальними кодексами України, — експерт залучається до справи у випадку необхідності на другій, центральній стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення при підготовці справи до розгляду, за рішенням уповноваженого органу, в провадженні якого знаходиться справа. Інструкція, зі свого боку дає змогу залучати експерта і на першій стадії провадження по справам про адміністративні правопорушення, для вирішення питання про порушення адміністративної справи взагалі.

Враховуючи це особа, яку притягують до адміністративної відповідальності, в момент порушення справи, з'ясування причин і обставин вчинення правопорушення, процесуального оформлення результатів розслідування та направлення матеріалів для розгляду справи за підвідомчістю, фактично позбавлена права на дослідження певних доказових матеріалів експертом на першій стадії провадження у справі про адміністративне правопорушення. Така нормативна обмеженість потребує свого усунення, надання законодавчого дозволу на призначення та проведення експертизи до порушення провадження по справі про адміністративне правопорушення. Це забезпечить експерту можливість реалізувати процесуальні права під час першої стадії провадження. Окрім того, це сприятиме всебічному, повному

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

та об'єктивному дослідженню обставин справи, постановленню законних і обґрунтованих рішень.

Друга центральна стадія провадження — розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення у ній постанови — є основною у зазначеному провадженні. Саме в цій стадії вирішуються найважливіші завдання провадження, фактично вирішується справа. Залучення та участь експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення на даній стадії є максимальною. Засади діяльності експерта на даній стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення знайшли своє більш-менш докладне нормативне закріплення у КУпАП. Кодексом регламентовано процесуальні дії, які дана стадія включає: підготовка справи до розгляду, слухання справи, прийняття рішення по справі та доведення його до відома.

Під час виконання процесуальної дії (підготовки справи до розгляду) орган, що розглядає справу про адміністративне правопорушення, має ретельно вивчити всі обставини справи, заслухати пояснення особи, щодо якої порушено адміністративне провадження, потерпілих, законних представників, а також при необхідності використання спеціальних пізнань експерта призначити проведення експертизи. Отже, саме на цій стадії органом, уповноваженим розглядати справу про адміністративне правопорушення, призначається, за потреби використання спеціальних знань, експертиза.

Зі свого боку експерт має можливість реалізувати свої процесуальні права та обов'язки, і як результат експертної діяльності — надати висновок експерта. Приймаючи рішення про проведення експертизи, орган, що здійснює адміністративно-деліктне провадження, вже має у своєму розпорядженні дані, що якоюсь мірою (ймовірно чи достовірно) підтверджують належність до справи матеріалів, які направляються експерту. Із цього витікає, що необхідність призначення експертизи полягає в підтвердженні чи спростуванні обставин, що містяться в цих матеріалах.

На цій стадії провадження у справі про адміністративне правопорушення вимагають свого вирішення також питання, які пов'язані з визначенням місця проведення експертизи; виявленням обставин, які перешкоджають її проведенню; призначенням конкретного експерта. Характеризуючи правовий статус експерта в провадженні по справах про адміністративні правопорушення, науковці зазначають, що переважно більшість експертиз із цього провадження проводять у державних спеціалізованих експертних установах.

Однак, залучення експертів з інших установ, що не визнані експертними, не перешкоджає досягненню об'єктивної істини в провадженні по справах про адміністративні правопорушення. Так, наприклад, існує традиція щодо залучення митними органами як експертів фахівців зі своєї галузі. Скоріше за все це пов'язано із переконанням, що саме ці фахівці володіють необхідними знаннями, які дозволяють правильно вирішувати питання, що

виникають під час розгляду справ даної категорії. Такий підхід можна визнати цілком виправданим, оскільки вимога щодо залучення експерта тільки з державної спеціалізованої експертної установи ані в Митному кодексі України, ані в КУпАП не закріплено ¹.

Для усунення цієї прогалини в КУпАП щодо провадження в справах про адміністративні правопорушення необхідно законодавчо закріпити право органу (посадової особи), уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення, вирішувати питання про призначення експертизи на свій розсуд, керуючись інтересами вчасного, всебічного, повного та об'єктивного розгляду всіх обставин по справі про адміністративне правопорушення.

Рішення про провадження експертизи у справах про адміністративні правопорушення в юрисдикційній діяльності оформлюються звичайно у вигляді постанов уповноваженого органу (посадової особи), в провадженні якого знаходиться справа про адміністративне правопорушення. Винесена постанова про призначення експертизи містить три частини: вступну, описову й постановляючу. у вступній частині вказується, який орган (посадова особа), призначає експертизу, місце та час винесення постанови. Описова частина об'єднує обставини справи про адміністративне правопорушення і містить стислу фабулу справи, фактичні і юридичні підстави призначення експертизи. у постановляючій частині визначається: кому доручається проведення експертизи; коло питань, що мають бути вирішені експертом; перелік матеріалів наданих для дослідження.

При організації слухання справи орган, у провадженні якого знаходиться справа про адміністративне правопорушення, може викликати експерта, який не тільки для надання письмового висновку експерта на поставлені питання, а й усних пояснень щодо свого висновку, який процесуальне законодавство розглядає як самостійний засіб доказування.

Стадія перегляду справи у зв'язку з оскарженням або опротестуванням постанови є факультативною, тобто необов'язковою, і настає лише у випадку оскарження або опротестування прийнятої постанови по суті справи.

Право на оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення є однією з найважливіших гарантій захисту прав особи, яку притягують до адміністративної відповідальності.

Роль експерта на цій стадії в принципі не змінюється в порівнянні з попередньою стадією. Як правило, найчастіше призначення додаткової, повторної, комплексної, комісійної експертизи є більш ймовірним саме для даної стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення. Призначення таких категорій експертиз може відбуватись, якщо в особи, що притягається до адміністративної відповідальності, її законних

¹ Дусик А. В. Зазнач. твір. С. 34.

представників, захисника є підстави для сумнівів щодо компетентності експерта чи достовірності, повноти й обґрунтованості висновку експертизи, яка проводилась на попередній стадії провадження.

Отже, залежно від якості проведеної експертизи та її повноти на стадії перегляду справи, орган, у провадженні якого знаходиться справа про адміністративне правопорушення, може призначити додаткову, повторну чи комплексну експертизу. Додаткову експертизу може бути призначено у випадку недостатньої ясності або неповноти висновку експерта, коли ці прогалини неможна усунути допитом експерта в суді. Додаткова експертиза доручається тому ж експерту або експертам.

Повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення та проведення експертизи.

Істотними можуть визнаватися, зокрема, порушення, що призвели до обмеження прав сторін чи інших осіб. в ухвалі про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта. Проведення зазначеної експертизи може бути доручено тільки іншому експерту.

Комплексна експертиза необхідна, якщо без збагачення знань одного експерта знаннями інших фахівців неможна дати правильні відповіді на питання органу, який здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Можливість призначення повторної, додаткової, комплексної експертизи при здійсненні провадження в справах про адміністративні правопорушення має бути визначено в КУпАП.

Стадія виконання постанови про накладення адміністративного стягнення є останньою, завершальною стадією провадження в справах про адміністративні правопорушення, її суть полягає в практичній реалізації адміністративного стягнення, призначеного правопорушнику постановою. На цій стадії експерта, як учасника адміністративного провадження в справах про адміністративні правопорушення, не залучають.

Отже, участь експерта в провадженні по справам про адміністративні правопорушення на сучасному етапі максимально повно реалізується на другій центральній стадії провадження — розгляді справи про адміністративне правопорушення. На цій стадії виноситься постанова про призначення експертизи. Саме на даному етапі (на стадії підготовки справи до розгляду) експерт залучається для надання висновку, який аналізується та оцінюється уповноваженим органом, що здійснює провадження по справі про адміністративне правопорушення (на стадії слухання справи).

5.3. Участь судового експерта в адміністративному судочинстві

Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (п. 1. ст. 2 КАСУ). Розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Адміністративне судочинство в цілому по суті сприйняло цивільну процесуальну форму здійснення правосуддя зі всіма її атрибутами — процесуальними провадженнями, процесуальними стадіями, процесуальними режимами та інститутами¹. Науковці зауважують, що «процесуальні кодекси нового покоління» є такими, що загалом демонструють високий рівень юридичної техніки. Автори ЦПК України від 18.03.2004 р. № 1618-IV та КАС України від 06.07.2005 р. № 2747-IV намагалися діяти в одній системі координат, через що кодекси побудовано на схожих засадах, багато норм дубльовано або викладено подібно².

Одним із найважливіших питань організації адміністративного судочинства є встановлення складу та процесуального положення учасників адміністративного судочинства. Для визначення ролі кожної групи учасників у розгляді адміністративної справи судом і кола їхніх процесуальних прав та обов'язків важливе значення має класифікація учасників адміністративного процесу³.

Узагальнюючи положення КАСУ (гл. 4 р. I), що закріплюють повноваження учасників адміністративного процесу, та виходячи з положень сучасної процесуальної науки можна зробити висновок, що всі вони поділяються на такі види:

- 1) суб'єкти, які здійснюють адміністративне правосуддя: місцеві (окружні) адміністративні суди — суди першої інстанції; апеляційні адміністративні суди — суди другої (апеляційної) інстанції; суд касаційної адміністративної інстанції, суд третьої інстанції — Вищий адміністративний суд України;
- 2) суб'єкти, які беруть участь у справі:

¹ Комаров В. В., Тертишников В. І., Баранкова В. В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / за заг. ред. проф. В. В. Комарова. Харків : Харків юрид., 2008. С. 76—89.

² Смітюх А. Треті особи в адміністративному судочинстві: особливості статусу // Журнал юристів України «Юридичний радник». 2008. № 22. URL: <http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/index.php?m=rubricator&rub=55&art=584&dl=1> (дата звернення: 08.10.2018).

³ Матвійчук В. К., Хар І. О. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України у 2-х т. Т. 1 / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2007. С. 345—346.

- із метою захисту власних прав, свобод та інтересів (сторони — позивач та відповідач; треті особи; ст. 42 КАСУ);
- із метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб (представники сторін та третіх осіб, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у суді — Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні; ст. 55, 56 КАСУ);

3) суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя (особи, які є іншими учасниками адміністративного процесу, — ст. 61 КАСУ): секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач¹.

Водночас, виходячи з положень гл. 4 КАСУ, науковці дійшли висновку, що законодавець провів поділ на групи учасників адміністративного процесу за підставою наявності в них юридичної заінтересованості у результатах розв'язання адміністративної справи:

- особи, які заінтересовані в результаті розгляду справи;
- особи, які не мають юридичної заінтересованості у результатах вирішення адміністративної справи.

Перша група визначена законодавцем як «особи, які беруть участь у справі», а друга — як «інші учасники адміністративного процесу». Особи, які беруть участь у справі, реалізують надані їм процесуальні права та обов'язки в адміністративному процесі для того, досягти певного правового результату, у якому вони заінтересовані. Саме ознака наявності юридичного інтересу в результаті справи первісно відрізняє осіб, які беруть участь у справі, від інших учасників адміністративного процесу². Характер юридичної заінтересованості в адміністративній справі не є однаковим для всіх осіб, які беруть участь у справі. Деякі з них мають матеріально-правовий інтерес у результаті справи, це — сторони та треті особи; інші — процесуально-правовий інтерес, це — представники сторін та третіх осіб³.

Науковці наголошують на тому, що процесуальне становище інших учасників адміністративного процесу (секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач) в адміністративному

¹ Див.: Бевзенко В. М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми : монографія. Київ : Прецедент, 2010. С. 127—128 ; Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Зазнач. твір. С. 69—71.

² Адміністративне процесуальне (судове) право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юрид. літ., 2007. С. 86—87.

³ Александрова Н. В. Основы административного судочинства в Украине : навч. посіб. для юрид. ф-тів та юрид. клінік / за заг. ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. Київ : Конус-Ю, 2006. С. 66.

судочинстві не має суттєвих відмінностей у порівнянні з цивільним судочинством. Інших учасників адміністративного процесу за роллю у судочинстві умовно можна поділити на дві групи:

- особи, які обслуговують адміністративне судочинство (секретар судового засідання, судовий розпорядник, перекладач);
- особи, які сприяють розгляду справи (свідки, експерти, спеціалісти) ¹.

Однак, навіть із огляду на те, що ці особи мають різний статус в адміністративному процесі, це не свідчить про те, що їх неможна об'єднати до групи «інші учасники адміністративного процесу». Їх можна було б приєднати до «осіб, які беруть участь в адміністративному процесі», або визначити «іншими учасниками адміністративного процесу», чи віднести до «суб'єктів адміністративного процесу зі спеціальним статусом». Причому, на відміну від свідків, експертів, та перекладачів, секретар судового засідання та судовий розпорядник є обов'язковими суб'єктами адміністративного судочинства і належать до структури суду ².

За роллю у судовому процесі учасників адміністративного судочинства доцільно поділити на три групи:

- особи, які беруть участь у справі (сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб);
- особи, які сприяють розгляду справи (свідки, експерти, спеціалісти);
- особи, які обслуговують судовий процес (перекладач, секретар судового засідання, судовий розпорядник).

Така класифікація має не тільки теоретичне значення, оскільки спрощує виклад нормативного матеріалу і визначення правового статусу кожної з груп учасників ³.

Вище запропоновані сучасними науковцями підстави класифікації учасників адміністративного процесу роблять акцент на окремих аспектах проблеми визначення правового статусу таких учасників, частково вирішують питання місця й ролі кожного з учасників у механізмі відправлення судом правосуддя, однак, не враховують специфіку юрисдикційного органу до компетенції якого КАСУ віднесено розгляд й вирішення адміністративних справ.

Згідно зі ст. 71 КАСУ доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Також визначено, що ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими та електронними доказами; висновками експертів; показаннями

¹ Александрова Н. В. Зазнач. твір. С. 74.

² Матвійчук В. К., Хар І. О. Зазнач. твір. С. 346—347.

³ Коліушко І. Б., Куйбіда Р. О. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України. Київ : Факт, 2003. 536 с.

свідків. Висновок експерта може бути наданий на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права (ст. 101 КАСУ). Висновки експертів надаються особами, які володіють спеціальними знаннями.

В адміністративному судочинстві участь судового експерта у судовому провадженні визначена на законодавчому рівні. Згідно з п. 1. ст. 61 КАСУ учасниками судового процесу, крім учасників справи та їх представників, є експерт. Суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи призначає експертизу у справі. у разі необхідності суд може призначити декілька експертиз, додаткову чи повторну експертизу. Законодавчо також визначено, що з урахуванням обставин справи суд має право визначити експерта чи експертну установу самостійно. у разі необхідності може бути призначено декілька експертів для підготовки одного висновку (комісійна або комплексна експертиза).

Під час призначення експертизи судом експерта або експертну установу сторони обирають за взаємною згодою, якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд.

Таке законодавче положення можна доповнити умовами залучення судового експерта:

- у випадку, коли ініціатором проведення експертизи виступає одна зі сторін адміністративного процесу (позивач або відповідач) чи їх представники, вони можуть запропонувати доручити проведення експертизи конкретному експерту чи експертній установі. Якщо сторони чи їх представники не заявили жодних клопотань щодо призначення конкретних експертів і щодо незгоди з вибором експерта, ініціатором вважається, що домовленість щодо конкретного експерта досягнуто;
- якщо ініціатором проведення експертизи є суд, то сторони адміністративного процесу, або їхні представники мають право заявляти клопотання про доручення провести експертизу конкретному експерту або експертній установі.

Призначений судом експерт невідкладно повинен повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів (ст. 102 КАСУ).

Експерта може призначати суд або залучити учасник справи (п. 2. ст. 68 КАСУ). За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції (ст. 68 КАСУ). При цьому слід враховувати, що експерт чи експерт з питань права можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції винятково в приміщенні суду (ст. 195 КАСУ).

Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. Відповідно до вимог ст. 124 КАСУ судові виклики здійснюють повістками про виклик. Повістки про виклик до суду надсилають учасникам справи, свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам.

Судовий виклик експертів здійснюють у такий спосіб:

- за наявності в особи офіційної електронної адреси — шляхом надсилання повістки на офіційну електронну адресу, що значно прискорює обмін інформацією між учасниками процесу;
- за відсутності в особи офіційної електронної адреси — шляхом надсилання повістки рекомендованою кореспонденцією (листом, телеграмою), кур'єром із зворотною розпискою за адресами, вказаними цими особами (ст. 124 КАСУ);
- за письмовою заявою експерта, який не має офіційної електронної адреси, текст повістки надсилається йому судом електронною поштою, факсимільним повідомленням, телефонограмою, текстовим повідомленням з використанням мобільного зв'язку на відповідну адресу електронної пошти, номер факсу, телефаксу, телефону, зазначені у відповідній письмовій заяві. Експерт повинен за допомогою електронної пошти (факсу, телефону) негайно підтвердити суду про отримання тексту повістки. Текст такого підтвердження роздруковується, а телефонне підтвердження записується відповідним працівником апарату суду, приєднується секретарем судового засідання до справи та вважається належним повідомленням експерта про дату, час і місце судового розгляду. в такому випадку повістка вважається врученою експерту з моменту надходження до суду підтвердження про отримання тексту повістки. Якщо протягом дня, наступного за днем надсилання тексту повістки, підтвердження від експерта не надійшло, секретар судового засідання складає про це довідку, що приєднується до справи та підтверджує належне повідомлення учасника судового процесу про дату, час і місце судового розгляду. в такому випадку повістка вважається врученою з моменту складання секретарем судового засідання відповідної довідки (ст. 129 КАСУ).

Відповідно до вимог ст. 125 КАСУ у повістці про виклик зазначають:

- 1) найменування та адресу адміністративного суду;
- 2) ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) фізичної особи, яку викликають до суду, або найменування органу, підприємства, установи, організації, представника яких викликають;
- 3) дату, час і місце судового засідання (підготовчого судового засідання);
- 4) назву та номер адміністративної справи;
- 5) в якому процесуальному статусі викликають цю особу (як позивача, відповідача, свідка тощо);

- 6) пропозицію учасникові справи подати всі раніше не подані докази (за потреби);
- 7) обов'язок адресата повідомити про наявність поважних причин неможливості прибути до суду;
- 8) роз'яснення наслідків неприбуття до суду;
- 9) обов'язок особи, яка отримала повістку у зв'язку з відсутністю адресата, за першої можливості вручити її адресату.

Якщо разом із повісткою надсилаються копії документів, у повістці вказується їх перелік і роз'яснюється право подати заперечення та докази на їх підтвердження.

У випадку відсутності в адресата офіційної електронної адреси повістка вручається під розписку (ст. 126 КАСУ), вона може бути вручена безпосередньо в суді. Окрім того, суд за згодою учасника справи може видати йому повістку для вручення експерту, який викликається до суду. Особа, яка вручає повістку, зобов'язана повернути до адміністративного суду розписку адресата про одержання повістки, яка приєднується до справи. Необхідно дотримуватись термінів вручення повістки — вона повинна бути вручена не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання, крім випадку, коли повістка вручається безпосередньо в суді. Якщо для розгляду окремих категорій справ, заяв або клопотань учасників справи КАСУ встановлено строк розгляду менше десяти днів, повістка має бути вручена у строк, достатній для прибуття особи до суду для участі в судовому засіданні.

Уважають, що повістку вручено також у разі одержання її під розписку будь-яким повнолітнім членом сім'ї адресата, який проживає разом з ним. Особа, яка одержала повістку, зобов'язана негайно повідомити про неї адресата.

Часом вручення повістки вважають (ст. 127 КАСУ):

- день вручення судової повістки під розписку;
- день отримання судом повідомлення про доставляння судової повістки на офіційну електронну адресу особи;
- день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати судову повістку чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, повідомленою цією особою суду;
- якщо повістку надіслано на офіційну електронну адресу пізніше 17-ї години, повістка вважається врученою у робочий день, наступний за днем її відправлення, незалежно від надходження до суду повідомлення про її доставляння¹.

Законодавчо передбачені наслідки неявки експерта в судові засідання (ст. 206 КАСУ). Якщо експерт в судові засідання не з'явився, то суд

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: ... // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Там само. 2017. № 48. Ст. 436).

заслуховує думку учасників справи про можливість продовження судового розгляду справи за відсутності експерта, який не з'явився. Після цього суд постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи. Водночас суд вирішує питання про відповідальність особи, яка не з'явилася.

Головуючий у судовому засіданні, згідно з вимогами ст. 207 КАСУ, роз'яснює експерту його права та обов'язки, встановлені ст. 68 КАСУ, звертаючи увагу на те, що експерт має право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи;
- заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом;
- викладати у висновку експерта виявлені в ході проведення експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;
- із метою проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків;
- користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу».

Головуючий також попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Окрім того, головуєчий приводить експерта до такої присяги:

«Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості».

Присяга проголошується експертом усно, після чого він підписує текст присяги. Дія присяги поширюється і на ті випадки, коли висновок був складений до її проголошення. Підписаний експертом текст присяги та розписка приєднуються до справи. Експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснює керівник експертної установи під час присвоєння кваліфікації судового експерта. Засвідчені печаткою експертної установи копії тексту присяги і розписки про ознайомлення з правами та обов'язками експерта і про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків подаються на вимогу суду.

Знаходячись у залі судового засідання, експерт повинен встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду експерт, присутній в залі, заслуховує стоячи. Експерт, учасники судового процесу, інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи. Відступ від цих вимог

допускається тільки з дозволу головуючого. Експерт, учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ст. 198 КАСУ). На вимогу ст. 198 КАСУ експерт, як і інші учасники справи передає документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника.

За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення експерта, учасника справи або іншої особи, присутніх в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання.

Судовий експерт може брати участь в огляді доказів за їх місцезнаходженням, що передбачено ст. 81 КАСУ. Саме там визначено вимоги щодо проведення такої процесуальної дії:

- письмові, речові та електронні докази, що не можна доставити до суду, оглядають за їх місцезнаходженням;
- про дату, час і місце огляду доказів за їх місцезнаходженням повідомляють учасників справи, неявка цих осіб не є перешкодою для проведення огляду;
- за потреби (зокрема за клопотанням учасника справи) для участі в огляді доказів за їх місцезнаходженням можуть бути залучені експерти, експерти з питань права, а також здійснено фотографування, звуко- та відеозапис;
- про огляд доказів за їх місцезнаходженням складається протокол, що підписується всіма особами, які беруть участь в огляді. До протоколу додаються разом з описом усі складені або звірені під час огляду на місці плани, креслення, копії документів, а також зроблені під час огляду фотознімки, електронні копії доказів, відеозаписи тощо;
- якщо огляд проводять за відсутності хоча б однієї сторони (а також в інших випадках, коли суд визнає це за необхідне), здійснюють відеофіксацію огляду технічними засобами;
- експерт та інші особи, які беруть участь в огляді доказів за їх місцезнаходженням, мають право звертати увагу суду на ту чи іншу обставину, яка, на їх погляд, має значення для повноцінного проведення огляду, встановлення обставин, які мають значення для розгляду справи, робити свої зауваження щодо протоколу огляду;
- у порядку, визначеному цією статтею, суд за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може оглянути вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних в інтернеті з метою встановлення та фіксування їх змісту, у разі необхідності для проведення такого огляду суд може

залучити спеціаліста (доречним вбачається використання у цьому процесі спеціальних знань судового експерта із даної галузі знань);

- суд може призначити експертизу для встановлення та фіксування змісту вебсайту (сторінки), інших місць збереження даних в інтернеті за умови, якщо це потребує спеціальних знань і не може бути здійснено судом самостійно або із залученням спеціаліста.

Судовий експерт може також брати участь у проведенні огляду речових доказів, що швидко псуються, що передбачається ст. 82 КАСУ.

Особливості цієї процесуальної дії (висвітлено у ст. 82 КАСУ):

- речові докази, що швидко псуються, негайно оглядаються судом із повідомленням експерта та учасників справи про призначений огляд; неявка учасників справи не перешкоджає огляду речових доказів;
- за потреби (зокрема за клопотанням учасника справи) для участі в огляді речових доказів, що швидко псуються, може бути залучено експертів, а також здійснено фотографування і відеозапис;
- огляд речових доказів, що швидко псуються, за їх місцезнаходженням здійснюють у порядку, встановленому ст. 81 КАСУ (із урахуванням особливостей конкретних видів речових доказів);
- після огляду ці речові докази повертають особам, від яких їх отримано.

У ст. 233 КАСУ передбачено, що про вчинення окремої процесуальної дії поза залогом судового засідання або під час виконання судового доручення секретарем судового засідання складають протокол. Під час вчинення окремої процесуальної дії поза залогом судового засідання або під час виконання судового доручення та при складанні протоколу можна застосовувати технічні засоби.

Протокол (після його складення та ознайомлення з ним усіх присутніх учасників справи, експертів та інших осіб) підписує секретар судового засідання та суддя.

Присутні учасники справи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі можуть подати свої зауваження, що додають до протоколу, який долучають до адміністративної справи.

Вимоги до змісту протоколу про вчинення окремої процесуальної дії передбачено ст. 234 КАСУ.

Законодавчо визначено, що протокол про вчинення окремої процесуальної дії поза залогом судових засідань або під час виконання судового доручення повинен містити:

- рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії;
- час початку вчинення процесуальної дії;
- найменування адміністративного суду, що розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання;
- справа, що розглядається, імена (найменування) учасників справи;
- відомості про явку учасників судового процесу;

- відомості про роз'яснення експертам їхніх процесуальних прав та обов'язків;
- усі розпорядження головуючого та постановлені ухвали, дані про застосування технічних засобів фіксування судового процесу;
- заяви і клопотання учасників справи, зокрема — про залучення експерта;
- основний зміст роз'яснень експертами висновків і відповідей на поставлені їм додаткові питання;
- докази, їх опис, а в разі якщо докази не додаються до справи, — номер та зміст письмових доказів;
- час закінчення вчинення процесуальної дії тощо.

Законодавчо визначено, що сторони, експерти та інші учасники справи мають право ознайомлюватися з протоколом окремої процесуальної дії. у випадках своєї незгоди протягом п'яти днів після підписання протоколу вони можуть подавати свої письмові зауваження з приводу допущених у протоколі неточностей або неповноти змісту (ст. 235 КАСУ).

Суд розглядає зауваження щодо протоколу не пізніше п'яти днів із дня їх подання в порядку письмового провадження. За ініціативою суду розгляд зауважень щодо протоколу може здійснюватися у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду. Розглянувши зауваження, суд виносить ухвалу, якою враховує зауваження або мотивовано відхиляє їх. Зауваження до протоколу приєднують до справи.

Питання та завдання для самоконтролю знань до розділу 5

- 5.1. Назвіть органи, що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, наведіть питання, які вони розглядають.
- 5.2. Взаємодія судового експерта з учасниками судового провадження в справах про адміністративні правопорушення.
- 5.3. Взаємодія судового експерта з учасниками, які особисто зацікавлені в розгляді справи (особа, яку притягають до відповідальності; потерпілий).
- 5.4. Взаємодія судового експерта зі спеціалістом у справах про адміністративні правопорушення.
- 5.5. Взаємодія судового експерта зі свідком у справах про адміністративні правопорушення.
- 5.6. Взаємодія судового експерта із перекладачем у справах про адміністративні правопорушення.
- 5.7. Взаємовідносини судового експерта із органом адміністративної юрисдикції.
- 5.8. Схарактеризуйте стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення.

- 5.9. Місце судового експерта на різних стадіях провадження в справах про адміністративні правопорушення.
- 5.10. Склад та процесуальне положення учасників адміністративного судочинства.
- 5.11. Види повноважень учасників адміністративного процесу та групи його учасників.
- 5.12. Класифікація учасників адміністративного судочинства.
- 5.13. Умови залучення судового експерта в адміністративному судочинстві.
- 5.14. Способи судового виклику експертів в адміністративному судочинстві.
- 5.15. Наслідки неявки в судові засідання експерта (згідно КАСУ).
- 5.16. Законодавча регламентація участі судового експерта в різних процесуальних діях в адміністративному судочинстві.

6. МЕТОДИЧНЕ Й ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЩО НАЙЧАСТІШЕ ПРИЗНАЧАЮТЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

6.1. Динаміка кількості судових експертиз, виконаних у ХНДІСЕ в адміністративних провадженнях

Для визначення динаміки кількості судових експертиз, що найчастіше виконують експерти ХНДІСЕ в адміністративному провадженні, було проведено узагальнення експертної практики у період 2010—2017 рр., що наведено у табл. 6.1.

Табл. 6.1.

Судові експертизи в адміністративному провадженні (2010—2017 роки)

№ з/п	Найменування лабораторії (виду експертизи)	Кількість проведених експертиз у ХНДІСЕ за роками								Примітки
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Експертизи у справах про адміністративні правопорушення										
1	Лабораторія почеркознавчих, авторознавчих і мистецтвознавчих досліджень; за видами: почеркознавча					1			2	
2	Лабораторія трасологічних, балістичних, вибухотехнічних досліджень та технічних досліджень документів; за видами: трасологічна, фототехнічна				1	8	12	13	7	
3	Лабораторія фізичних, хімічних та біологічних досліджень; за видами: матеріалів, речовин та виробів					1		6	2	

№ з/п	Найменування лабораторії (виду експертизи)	Кількість проведених експертиз у ХНДІСЕ за роками								Примітки
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
4	Лабораторія інженерно-транспортних досліджень; за видами: автотехнічна; транспортно-трасологічна	31	415	298	223	303	299	391	476	
5	Лабораторія пожежнотехнічних, електротехнічних досліджень і досліджень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; за видами: екологічна					1				
6	Лабораторія товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальності власності; за видами: товарознавча; автотоварознавча	1	2			1	2	3		
7	Лабораторія будівельно-технічних досліджень; за видами: дорожньо-технічна		3	3						
8	Лабораторія економічних досліджень; за видами: економічна									

№ з/п	Найменування лабораторії (виду експертизи)	Кількість проведених експертиз у ХНДІСЕ за роками								Примітки
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
9	Лабораторія комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних досліджень та досліджень відео-, звукозапису; за видами: відео- звукозапису				1	18	24	3	27	
УСЬОГО		32	428	301	225	333	337	416	514	
Експертизи в адміністративному судочинстві										
1	Лабораторія почеркознавчих, авторознавчих та мистецтвознавчих досліджень; за видами: почеркознавча									
2	Лабораторія трасологічних, балістичних, вибухотехнічних досліджень та технічних досліджень документів; за видами: технічна експертиза документів		6	5	2	1			1	
3	Лабораторія фізичних, хімічних та біологічних досліджень; за видами: матеріалів, речовин та виробів		11	13	12	2	3	1		
4	Лабораторія інженерно-транспортних досліджень; за видами: автотехнічна; транспортно-трасологічна	17	40	22	68	13	2	12	29	

№ з/п	Найменування лабораторії (виду експертизи)	Кількість проведених експертиз у ХНДІСЕ за роками								Примітки
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
5	Лабораторія пожежнотехнічних, електротехнічних досліджень і досліджень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; за видами: екологічна		8		3		2		1	
6	Лабораторія товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальності власності; за видами: товарознавча; автотоварознавча		13	17	12	9	5	3	1	
7	Лабораторія будівельно-технічних досліджень; за видами: оціночно-земельна, будівельно-технічна		5	4	9	3	2	4	2	
8	Лабораторія економічних досліджень; за видами: економічна	7	43	22	21	11	17	23	10	
9	Лабораторія комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних досліджень та досліджень відео-, звукозапису; за видами: відео- та звукозапису		1	1	2		1	1	1	
УСЬОГО		42	146	110	150	56	51	64	80	

Аналіз експертної практики проведення судових експертиз експертами ХНДІСЕ в адміністративному провадженні показав, що найбільша кількість

експертиз була виконана експертами лабораторії інженерно-транспортних досліджень щодо справ про адміністративні правопорушення, тоді, як експерти лабораторії економічних досліджень таких експертиз не виконували взагалі. Однак, слід зауважити, що в адміністративних справах експерти саме цієї лабораторії виконали найбільше експертиз. Крім того, необхідно підкреслити, що починаючи з 2013 року кількість виконаних експертиз у справах про адміністративні правопорушення збільшувалась, а в адміністративних справах зменшувалась (див. рис. 6.1).

Розглянемо докладніше динаміку судових експертиз, виконаних експертами кожної лабораторії ХНДІСЕ окремо (див. рис. 6.2—6.10).

Рис. 6.1. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних ХНДІСЕ

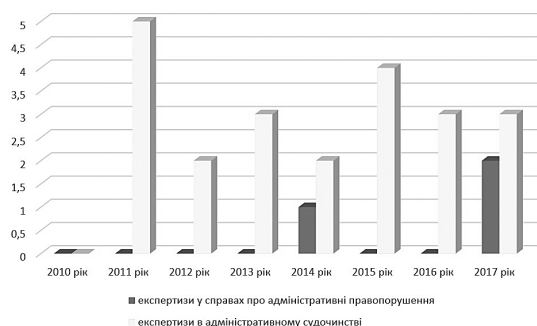

Рис. 6.2. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією почеркознавчих, авторознавчих та мистецтвознавчих досліджень

Порівняльний аналіз динаміки судових експертиз, проведених лабораторією почеркознавчих, авторознавчих та мистецтвознавчих досліджень показав, що в адміністративних справах експертизи

виконувались частіше. Слід зауважити, що й у справах про адміністративні правопорушення, і в адміністративних справах виконувались почеркознавчі експертизи (дослідження почерку та підписів). Предметом дослідження почеркознавчі експертизи при дослідженні почерку і підписів є фактичні дані, встановлені експертом на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства.

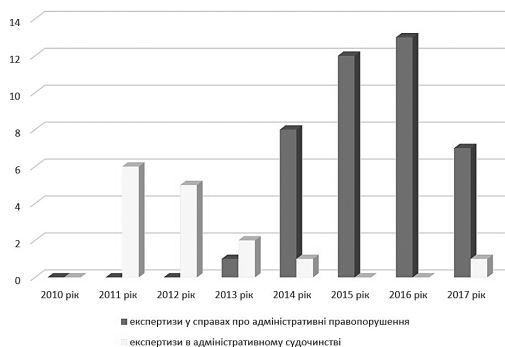

Рис. 6.3. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією трасологічних, балістичних, вибухово-технічних досліджень та технічних досліджень документів

Аналіз динаміки судових експертиз, що виконані лабораторією трасологічних, балістичних, вибухово-технічних досліджень та технічних досліджень документів щодо справ у адміністративному провадженні, показав, що у 2011—2013 роках переважали експертизи в адміністративних справах, а починаючи з 2014 року значно більше виконано експертиз у справах про адміністративні правопорушення.

Слід також зауважити, що в адміністративних справах найчастіше виконувалась судова експертиза технічного дослідження документів (експертиза реквізитів документів, експертиза друкарських форм та експертиза матеріалів документів). Важливість даного виду експертизи в адміністративному провадженні зумовлена потребою використання спеціальних знань для встановлення часу створення спірних документів або часу виконання їх реквізитів, оскільки встановлення часу виникнення юридично значущих подій є дуже важливим для об'єктивного вирішення адміністративної справи.

Поряд із тим, у справах про адміністративні правопорушення найчастіше виконували трасологічну експертизу, у межах якої здійснювалось криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків, та фототехнічну, що дає змогу провести дослідження фотозображень та технічних засобів їх виготовлення.

Рис. 6.4. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією фізичних, хімічних та біологічних досліджень

Аналіз динаміки експертиз, виконаних лабораторією фізичних, хімічних та біологічних досліджень, дозволив визначити, що протягом 2011—2015 років було більше виконано судових експертиз щодо адміністративних справ, однак із 2016 року спостерігається різке збільшення судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення. в адміністративних справах найчастіше виконували дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, у справах про адміністративні правопорушення — дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів. Ці експертизи необхідні для виявлення обставин в адміністративному провадженні, які встановлюють за допомогою експертних досліджень речових доказів із використанням методів хімічних, фізичних, технічних та інших наук.

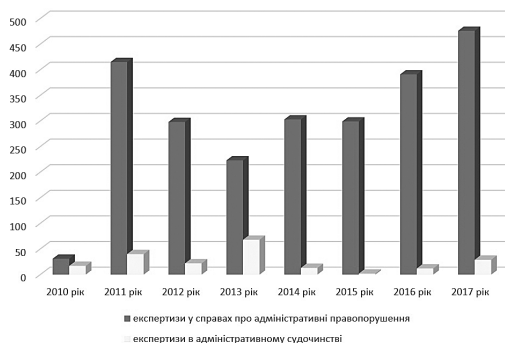

Рис. 6.5. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією інженерно-транспортних досліджень

Аналіз динаміки судових експертиз, що виконує лабораторія інженерно-транспортних досліджень, свідчить, що найчастіше в адміністративних провадженнях проводять судові експертизи у справах про адміністративні правопорушення (у справах щодо порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту). За цими провадженнями виконували автотехнічні експертизи, у межах яких проводили дослідження обставин і механізму дорожньо-транспортних пригод, та транспортно-трасологічні експертизи.

Судова *автотехнічна експертиза* дає змогу встановити: несправності транспортного засобу (ТЗ), що загрожували безпеці руху, причин їх утворення та часу виникнення (до дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) чи внаслідок неї, або після неї), можливості виявлення несправності звичайними методами контролю за технічним станом ТЗ; механізм впливу несправності на виникнення та розвиток пригоди; механізм ДТП та її елементів: швидкості руху (за наявності слідів гальмування та за пошкодженнями), гальмового та зупинного шляхів, траєкторії руху, відстані, пройденої ТЗ за певні проміжки часу, та ін.; відповідність дій водія ТЗ у дорожній ситуації технічним вимогам Правил дорожнього руху, наявності у водія технічної можливості запобігти пригоді з моменту виникнення небезпеки, відповідності дій водія вимогам Правил дорожнього руху, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями водія та ДТП. Автотехнічна експертиза надає відповіді на питання щодо технічного стану ТЗ, слідів на ньому та місці дорожньо-транспортної пригоди (транспортно-трасологічна діагностика), обставин, що сприяли виникненню події.

Завдання *транспортно-трасологічної експертизи*: визначення взаємного розташування ТЗ у момент їх контактування; визначення місця зіткнення ТЗ і місця наїзду на перешкоду (пішохода), установлення механізму утворення слідів; розташування ТЗ відносно проїзної частини на момент контактування.

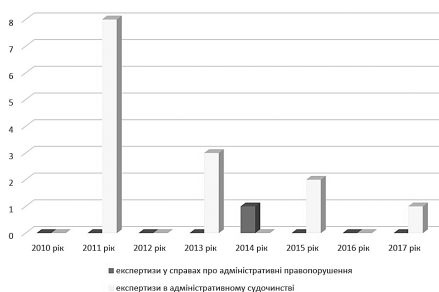

Рис. 6.6. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією пожежотехнічних, електротехнічних досліджень і досліджень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності

Аналіз динаміки пожежотехнічних, електротехнічних досліджень і досліджень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, свідчить, що найбільша кількість судових експертиз в адміністративних справах була виконана 2011 року.

Надалі (за виключенням 2014 року) їхня кількість перевищувала експертизи у справах про адміністративні правопорушення, причому проводились експертизи, результати яких дозволяють встановити відповідність дій осіб (або їх бездіяльності), причетних до надзвичайної екологічної ситуації, вимогам нормативних актів у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; причинно-наслідкові залежності між діями/бездіяльністю спеціально уповноважених осіб (у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та екологічної безпеки) і наслідками, що настали, та ін.

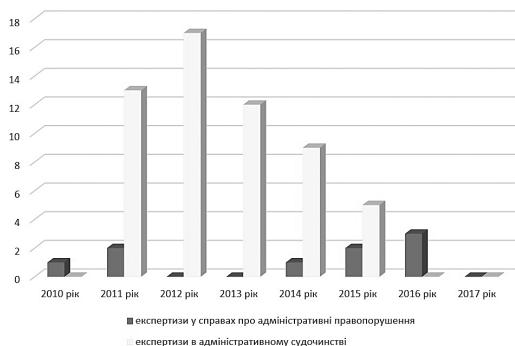

Рис. 6.7. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальності власності

Аналіз динаміки судових експертиз, виконаних лабораторією товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальності власності, свідчить, що протягом 2011—2015 років здебільшого було виконано експертизи в адміністративних справах, однак 2016 року переважна більшість експертиз виконано щодо справ у адміністративних правопорушеннях.

Експерти лабораторії у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах виконували товарознавчі (у межах яких можна визначити вартість машин, обладнання, сировини та споживчих товарів) та автотоварознавчі експертизи (дають змогу визначити ринкову вартість колісних транспортних засобів, їх складових, а також розмір вартості матеріальних збитків, заподіяних власнику колісних транспортних засобів, їх складових унаслідок пошкодження останнього).

Однак, незалежно від судового провадження експертні дослідження при проведенні судово-товарознавчих експертиз спрямовані на вивчення причин та умов, які призвели до зниження якості, псування, невинуватених втрат товарів, до змін ваги останніх та виникнення на них пошкоджень.

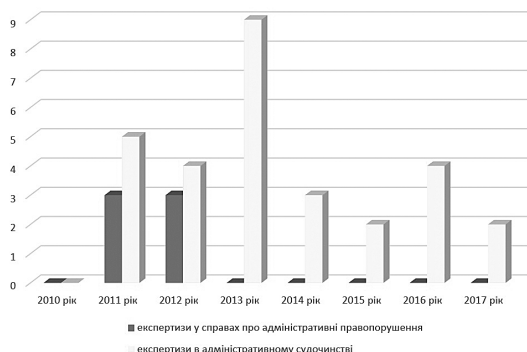

Рис. 6.8. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією будівельно-технічних досліджень

Аналіз динаміки судових експертиз, проведених лабораторією будівельно-технічних досліджень, демонструє, що найбільшу кількість судових експертиз в адміністративних справах було виконано 2013 року. Крім того, їхня кількість (починаючи з 2011 року) перевищувала кількість експертиз у справах про адміністративні правопорушення. у справах про адміністративні правопорушення експерти лабораторії виконували дорожньо-технічні експертизи для визначення відповідності виконаних будівельних робіт із будівництва доріг, окремих конструкцій, виробів та матеріалів проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва, а також для перевірки обсягів і вартості виконаних будівельних робіт із будівництва доріг та складеної первинної звітної документації з будівництва та їх відповідність проектно-кошторисній документації, вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва.

В адміністративних справах виконувались будівельно-технічні експертизи з метою визначення відповідності розробленої проектно-технічної та кошторисної документації вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; відповідності виконаних будівельних робіт та побудованих об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд тощо) проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; технічного стану будівель, споруд та інженерних мереж, причин пошкоджень та руйнувань об'єктів та їх елементів; вартості будівельних робіт, пов'язаних з переобладнанням, усуненням наслідків залиття, пожежі, стихійного лиха,

механічного впливу тощо. Крім того, в адміністративних справах виконувались оціночно-земельні експертизи щодо оцінки земельних ділянок, визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

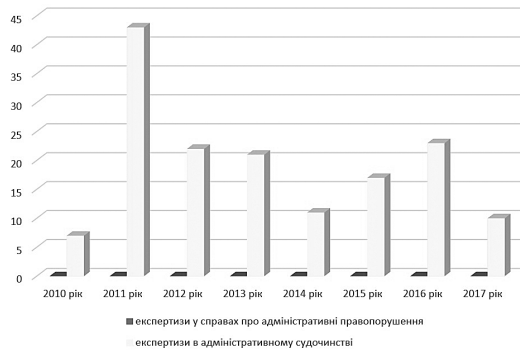

Рис. 6.9. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією економічних досліджень

Аналіз динаміки судових експертиз доводить, що у справах про адміністративні правопорушення економічні експертизи не призначали взагалі. Економічні експертизи найчастіше виконували в адміністративному судочинстві:

- дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності для встановлення відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток; відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість тощо;
- дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій при проведенні аналізу: показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства; структури майна та джерел його придбання; а також визначенні: документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами; документальної обґрунтованості аналізу складу витрат; документальної обґрунтованості розрахунків у разі приватизації й оренди майна, що приватизується; документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників тощо;

- дослідження документів фінансово-кредитних операцій для визначення документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках; оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів; оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності та відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності тощо.

Це пов'язано із тим, що економічною експертизою встановлюються дані, які характеризують утворення, розподіл і використання на підприємстві доходів, грошових фондів, наявність (чи відсутність) негативних відхилень у цих процесах, що вплинули на показники господарської діяльності або сприяли правопорушенням, пов'язаним з недотриманням фінансової дисципліни.

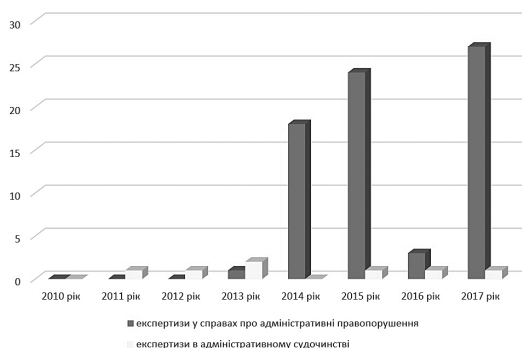

Рис. 6.10. Динаміка судових експертиз у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах, виконаних лабораторією комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних досліджень та досліджень відео-, звукозапису

Аналіз динаміки судових експертиз відео-, звукозапису, що виконувала лабораторія комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних досліджень та досліджень відео-, звукозапису, відображає різке збільшення з 2014 року кількості судових експертиз, що виконано у справах про адміністративні правопорушення.

Основні завдання експертизи відео- та звукозапису: встановлення технічних умов та технології отримання відео-, звукозапису; ототожнення особи за фізичними параметрами голосу. Для проведення експертизи з вирішення питань ототожнення конкретної особи за ознаками мовлення надають: відео або фонограму досліджуваної розмови, у якій могла брати участь певна особа; відео або фонограму зразків усного мовлення особи,

яку перевіряють, у формі спонтанного діалогу або монологу. Для встановлення ознак читання тексту в мовленні досліджуваної особи надають зразки читання нею тексту аналогічної тематики.

6.2. Судові інженерно-транспортна, транспортно-товарознавча та дорожньо-технічна експертизи в адміністративних провадженнях

На сучасному етапі розвитку суспільства транспортна система стала складовою загального технічного прогресу людства. Транспорт використовують не лише як засіб перевезення пасажирів та багажу, його залучено до розвитку та удосконалення інших галузей виробництва. в Україні з кожним роком транспортна система все більше розвивається у різних напрямках. Автомобіль є одним зі складових елементів транспортної системи. Водночас автомобіль є засобом підвищеної небезпеки. Через дорожньо-транспортні пригоди (далі — ДТП) у світі щорічно гинуть сотні тисяч і отримують поранення мільйони людей, завдаються значні матеріальні збитки економіці.

Останнім часом в Україні збільшилась кількість дорожньо-транспортних пригод. у зв'язку із цим першочерговим завданням правоохоронних органів є повне та об'єктивне встановлення обставин подій, які відбуваються, збір достатніх доказів для з'ясування механізму правопорушення та винуватості учасників ДТП. Вочевидь, що під час розслідування даної категорії справ про адміністративні правопорушення недостатньо лише правових знань, тому в абсолютній більшості випадків виникає необхідність у використанні спеціальних знань з різних галузей науки та техніки.

Однією із форм використання спеціальних знань в адміністративному провадженні по фактам ДТП є призначення інженерно-транспортної експертизи, що обумовлено специфікою об'єктів дослідження та особливостями методики призначення та проведення дослідження.

Крім того, складність організації проведення вказаного виду судової експертизи, негативно позначається на повноті та ефективності розслідування та розгляду у суді справ про адміністративні правопорушення щодо безпеки руху та експлуатації транспорту. Вказане формує необхідність розширення використання судових інженерно-транспортних експертиз при встановленні істини у справах про адміністративні правопорушення та одночасно удосконалення теоретичних і методичних засад судової інженерно-транспортної експертизи, узагальнення понятійного апарату в цій галузі експертизи, удосконалення наявних та розроблення нових рекомендацій з підготовки, організації й проведення такого виду експертних досліджень.

Судова інженерно-транспортна експертиза — це процесуальна форма використання спеціальних знань, що полягає в дослідженні експертом на основі спеціальних знань у галузі транспорту, систем, агрегатів і вузлів транспортних засобів та їх частин, обстановки на місці події та механізму

дорожньо-транспортної пригоди з метою встановлення фактичних даних та обставин ДТП ¹. Загальні завдання судової інженерно-транспортної експертизи визначаються нормативно-правовими актами у сфері експертної діяльності, а конкретні завдання — уповноваженою особою (органом), яка призначає відповідну експертизу.

Основні ознаки судової інженерно-транспортної експертизи знайшли відображення у процесуальній природі експертного дослідження, особливостях використаних спеціальних знань у галузі транспорту та значенні для адміністративного провадження.

Основні ознаки судової інженерно-транспортної експертизи:

- процесуальна регламентація використання спеціальних знань у порядку, передбаченому законодавством, права та обов'язки експерта та правила оцінювання результатів судової експертизи;
- спеціальне дослідження в процесі судової інженерно-транспортної експертизи, яке повинно ґрунтуватися на основі спеціальних знань та проводитися щодо об'єктів указаної експертизи;
- компетенція експерта визначається, у першу чергу, присвоєнням йому відповідної кваліфікації за спеціальностями у галузі інженерно-транспортної експертизи;
- надання висновку експерта з проведення судової інженерно-транспортної експертизи, який підлягає оцінюванню уповноваженим органом (особою) і виступає джерелом доказів у провадженні ².

Доцільним вбачається окреслити два аспекти судової інженерно-транспортної експертизи:

- *процесуальний*, який виражається у регламентованому процесі отримання доказів;
- *методичний*, що полягає у використанні відповідних знань у галузі транспорту та дозволяє позиціонувати інженерно-транспортну експертизу як окремий самостійний рід експертиз.

Судово-експертну діяльність можна розглядати в широкому значенні, вона виражається в державній політиці в галузі судової експертизи, тобто на управлінському рівні, або на рівні забезпечення судово-експертної діяльності; й у вузькому — системою дій процесуального та організаційного характеру з приводу призначення та проведення судових експертиз, що здійснюють учасники судочинства.

Принципи судово-експертної діяльності в галузі судової інженерно-транспортної експертизи відповідають принципам судово-експертної діяльності взагалі, але враховують специфічний предмет дослідження та пристосовані до потреб судової інженерно-транспортної експертизи. До принципів

¹ Лубенцов А. В. Теоретичні та методичні основи судової автотехнічної експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. С. 4.

² Там само. С. 3.

судово-експертної діяльності в галузі інженерно-транспортної експертизи відносять: законність, незалежність, об'єктивність та повноту, а також максимальне збереження об'єктів дослідження та дотримання професійної етики судового експерта.

Класифікація судових інженерно-транспортних експертиз:

- 1) залежно від об'єкта дослідження: експертиза технічного стану транспортних засобів; експертиза механізму дорожньо-транспортної пригоди; транспортно-трасологічна; деталей транспортних засобів;
- 2) залежно від виконуваних завдань під час проведення експертизи: діагностичні, ситуаційні (ситуалогічні), ідентифікаційні;
- 3) залежно від черговості проведення: первинні, додаткові, повторні;
- 4) за суб'єктом складом: одноособові, комісійні;
- 5) за складом та видами використаних спеціальних знань: однорідні (тобто під час дослідження використовуються знання в галузі транспорту), комплексні (під час дослідження використовуються знання суміжних або будь-яких інших галузей знань ¹).

Предмет інженерно-транспортної експертизи — це складне поняття, що необхідно розглядати як наукову категорію, яка має важливе значення для практики. Предмет судової експертизи в практичному аспекті розглядається в широкому та вузькому сенсах, як родовий (видовий) предмет інженерно-транспортної експертизи та предмет конкретної інженерно-транспортної експертизи в відповідному адміністративному провадженні. Предмет судової інженерно-транспортної експертизи розуміють як сукупність встановлюваних судовим експертом фактичних даних, пов'язаних із механізмом дорожньо-транспортних пригод, на основі проведеного дослідження з питань, що ставить уповноважена особа або орган (визначення технічного стану транспортного засобу, дорожньої обстановки на місці події та дій її учасників, а також обставин, що сприяли виникненню події).

Визначаючи предмет інженерно-транспортної експертизи в конкретному адміністративному провадженні, уповноважена особа (орган), яка її призначає, повинна проаналізувати родовий предмет такої експертизи та завдання, які мають бути вирішені щодо конкретного правопорушення. На основі цього, користуючись запропонованим переліком можливих питань, потрібно сформулювати необхідні питання у конкретній постанові про призначення інженерно-транспортної експертизи. Зауважимо, що предмет конкретної інженерно-транспортної експертизи може за обсягом збігатись із родовим предметом або ж бути вузьчим за нього. Залежно від цього перелік завдань конкретної інженерно-транспортної експертизи може збігатися із загальними завданнями вказаного роду експертиз або бути вузьчим.

¹ Лубенцов А. В. Зазнач. твір. С. 13.

Судова транспортно-трасологічна експертиза (слідів на транспортному засобі та на місці дорожньо-транспортної пригоди) — це дослідження транспортних засобів, інших, пов'язаних з ними об'єктів, слідів і елементів обстановки на місці дорожньо-транспортної пригоди з метою визначення траєкторії та характеру руху щодо розташування транспортних засобів, пішоходів й інших об'єктів до зіткнення (наїзду) і встановлення місця зіткнення, наїзду, перекидання.

Предмет судової транспортно-трасологічної експертизи складають обставини (фактичні дані), встановлювані експертом на основі дослідження різноманітних слідів, що утворюються на транспортних засобах та у місцях дорожньо-транспортної пригоди в результаті контакту транспортних засобів та інших матеріальних об'єктів (людей, тварин, предметів тощо).

Об'єкти судової транспортно-трасологічної експертизи — транспортні засоби, сліди на них, сліди на проїзній частині, місце події, речова обстановка місця події, відомості, які містяться у матеріалах справи та ін.

Судова транспортно-трасологічна експертиза бере свої витоки із трасології, тому дослідження проводяться із застосуванням трасологічних методик з урахуванням особливостей (властивостей, конструкції тощо) транспортного засобу.

Слід підкреслити, що загальні завдання судової інженерно-транспортної експертизи відображаються у всіх можливих питаннях, які можуть нею вирішуватися, а окремі завдання конкретної інженерно-транспортної експертизи — це ті питання, що необхідно вирішити в конкретному провадженні.

Під об'єктами судової інженерно-транспортної експертизи розуміють матеріальні предмети та/або закріплені в процесуальних документах відомості про факти, процеси та явища, які виступають джерелами інформації про дорожньо-транспортну пригоду та її учасників, що у процесуальному порядку надаються для дослідження судовому експертові.

Об'єкти судової інженерно-транспортної експертизи:

1) транспортні засоби:

- механічні транспортні засоби (автомобільні транспортні засоби (автобус, вантажний та легковий автомобіль, причіп, напівпричіп); трактори, самохідні машини й механізми, тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт; мотоцикли та мопеди; рейкові транспортні засоби (трамваї та платформи зі спеціальним обладнанням, що рухаються трамвайними коліями));
- велосипеди та ін.;

2) частини транспортних засобів, їх конструктивні деталі й елементи деталей;

3) технічна документація на транспортний засіб;

4) обстановка на місці дорожньо-транспортної пригоди;

5) матеріали провадження (процесуальні документи (протоколи оглядів, допитів, висновків судових експертів тощо), схеми ДТП, відеозаписи, фото-таблиці, довідки з метеостанцій та ін.)¹.

Форма та зміст об'єкта експертизи виражаються через його властивості та ознаки. Ознаки об'єктів судової експертизи характеризують різні сторони таких об'єктів та обумовлюють і дозволяють виконати різноманітні завдання. Крім того, необхідність у дослідженні різних ознак об'єкта викликає потребу у виборі правильного та доцільного методу дослідження.

Слід зауважити, що інженерно-транспортні дослідження можуть проводитися як у процесуальній формі — судовим експертом, так і поза межами судочинства. Між експертизою та експертним дослідженням є істотна різниця, яка пов'язана з: ініціаторами, підставами призначення та проведення, формами викладу результатів. Однак, як під час проведення судової інженерно-транспортної експертизи, так і під час інженерно-транспортного дослідження виконавцем можуть використовуватися одні й ті самі методи, прийоми та засоби дослідження, тобто застосовується одна і та сама методика.

Призначення інженерно-транспортної експертизи є доцільним в адміністративних провадженнях щодо порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. На практиці відсутність висновку в адміністративному провадженні тягне за собою негативну перспективу судового розгляду такої справи².

Результативність будь-якої експертизи, зокрема, судової інженерно-транспортної, визначається якістю та повнотою наданих експерту матеріалів, до яких належать протоколи оглядів місця ДТП, докладно ілюстровані фото-таблицями, кресленнями, схемами, а також відомості про обставини ДТП, які можуть міститися у різного роду процесуальних та непроцесуальних документах, до яких належать:

- довідка про ДТП, протокол огляду місця події з відповідними додатками (схемами, фототаблицями, відеозаписами);
- протокол огляду транспортного засобу;
- пояснення учасників ДТП або протоколи допитів учасників ДТП;
- довідки про стан роботи світлофорів, дорожні та метеорологічні умови³.

Необхідно звернути увагу на те, що підготовка матеріалів для судової інженерно-транспортної експертизи включає в себе не лише збір матеріальних об'єктів, виявлених на місці ДТП, а й проведення процесуальних дій з метою отримання процесуальних документів, а також матеріалів відеозапису.

¹ Лубенцов А. В. Зазнач. твір. С. 13.

² Там само. С. 10.

³ Там само.

Отже, особливості підготовки матеріалів та призначення судової інженерно-транспортної експертизи визначаються:

- специфікою об'єктів дослідження,
- ініціатором експертизи,
- підставами призначення та проведення експертизи,
- суб'єктом проведення експертизи.

Слід акцентувати увагу на тому, що стадії експертного дослідження (початкова стадія, стадія роздільного (аналітичного) дослідження, стадія експертного експерименту (за потреби), стадія порівняльного дослідження (у випадку ідентифікаційних досліджень), стадія оцінки результатів проведеного дослідження та стадія оформлення результатів проведеного дослідження) є характерними для виконання будь-яких експертних завдань, що виконуються під час проведення судової інженерно-транспортної експертизи, як з метою вирішення ідентифікаційних, так і діагностичних та ситуаційних завдань. Відмінність сутності методу порівняння на відповідних стадіях дослідження полягає в тому, що для вирішення ідентифікаційних завдань ознаки та властивості одного (ідентифікованого) об'єкта порівнюються з ознаками та властивостями об'єкта, що підлягає ідентифікації, а для вирішення діагностичних та ситуаційних (ситуалогічних) завдань об'єкт дослідження порівнюється, відповідно, з «еталоном» (моделлю) або «ситуаційною моделлю».

Для проведення інженерно-транспортної експертизи на високому рівні судовий експерт повинен мати відповідну компетенцію, яка визначається необхідною та реальною наявністю у нього знань у галузі теорії автомобіля, електротехніки, електроніки, матеріалознавства, прикладної механіки, технічної експлуатації та ремонту транспортних засобів тощо. Враховуючи сутність об'єктів дослідження, експерт має бути обізнаним у галузі автотранспорту, міського електротранспорту та інших самохідних машин і тракторів¹. Під час проведення інженерно-транспортних експертиз експертом використовуються:

- родова методика проведення інженерно-транспортних експертиз та дослідження її об'єктів, яка є певною мірою елементом, що обумовлює виділення експертизи в окремий її вид;
- типова методика проведення інженерно-транспортної експертизи для виконання типових завдань;
- конкретна методика інженерно-транспортного дослідження для виконання конкретного завдання у відповідній судовій експертизі.

Зауважимо, що інженерно-транспортне дослідження — це досить різноплановий процес пізнання транспортних засобів, їх частин та деталей, елементів механізму ДТП та дій її учасників, що спрямований на вирішення таких самих різнопланових завдань. Вирішення завдань інженерно-транспортної експертизи під час її проведення потребує використання не

¹ Лубенцов А. В. Зазнач. твір. С. 9.

одного методу, а, як правило, їх сукупності, що застосовуються експертом у певній послідовності.

Експертні дослідження в процесі проведення судової інженерно-транспортної експертизи ґрунтуються на наукових знаннях та наукових методах з інших дисциплін, переважно технічних. Виконання ситуаційних (ситуалогічних) завдань не охоплює усіх сторін події ДТП, а належать лише до її матеріально-фактичної сторони. Методичну основу цих досліджень становить ситуаційний аналіз механізму події, тобто розгляд дорожньо-транспортної пригоди, як сукупності послідовних ситуацій, що відображаються у слідовій картині.

Методика експертного дослідження характеризується, перш за все, системою методів, які застосовуються в певній послідовності, та залежить від поставлених завдань і умов, у яких проводиться дослідження. Методикою експертного дослідження є докладно регламентована програма вивчення ознак відповідних об'єктів для виконання експертного завдання.

Поділ методик проведення інженерно-транспортної експертизи доцільно здійснювати залежно від об'єкта, предмета та завдань дослідження. Для дослідження кожного виду об'єктів, виходячи з виконуваних завдань (діагностичних або ситуаційних), у судовій експертизі розроблюються конкретні методики експертного дослідження. Створення методики інженерно-транспортної експертизи базується на узагальненні практичного досвіду дослідження її об'єктів та виконанні експертних завдань і пов'язується з використанням автоматизованих систем реєстрації даних ДТП, а також з використанням комплексних методів дослідження під час проведення комплексних експертиз¹.

Розподіл методик проведення інженерно-транспортної експертизи на практиці здійснюють залежно від об'єкта, предмета та завдань дослідження із урахуванням того, що експертом використовуються методики:

- дослідження технічного стану систем технічних засобів;
- зіткнення транспортних засобів;
- наїзду транспортного засобу на пішохода за різних обставин та умов;
- технічного аналізу дорожньо-транспортних ситуацій з урахуванням відеозаписів тощо.

При проведенні інженерно-транспортних експертиз технічного стану транспортних засобів виникають питання, пов'язані із встановленням технічного стану двигуна автомобіля, зокрема причин виходу його з ладу або окремих його вузлів. Такі види експертиз вимагають використання комплексних спеціальних знань і проводяться із залученням фахівців-технологів з технічного обслуговування, які мають відповідне обладнання для проведення такого роду досліджень. Експертне дослідження двигуна полягає в його огляді, пробному запуску, встановленні технічних характеристик

¹ Лубенцов А. В. Зазнач. твір. С. 11.

(параметрів) двигуна, а також діагностиці кривошипно-шатунного та газорозподільного механізмів і системи охолодження.

Під час проведення інженерно-транспортної експертизи застосовують також експертну профілактику — виявлення умов, що сприяли (могли сприяти) вчиненню адміністративного правопорушення, оскільки отже реалізується можливість запобігти події у майбутньому.

Здійснюючи аналіз алгоритму експертного дослідження під час проведення судової інженерно-транспортної експертизи, можна дійти висновку, що він базується на нормативному визначенні стадій експертного дослідження з урахуванням специфіки об'єктів, предмета та завдань дослідження. З огляду на те, що під час проведення інженерно-транспортної експертизи переважно виконуються діагностичні та ситуаційні завдання, то й алгоритми досліджень повинні бути спрямовані на виконання саме таких завдань. Так, вивчаючи подані на експертизу матеріали, експерт розробляє динамічну модель ДТП, за допомогою якої відтворює послідовність розгортання стадій ДТП, дій його учасників тощо. Невід'ємною частиною експертного дослідження є розрахунки, що в загальному випадку необхідні як для перевірки технічної достовірності вихідних даних, так і для безпосереднього вирішення поставлених перед експертом питань.

За результатами оцінювання проведеного дослідження експерт формулює висновок та оформлює його окремим документом, який є доказом в адміністративному провадженні. Оцінювання висновку інженерно-транспортної експертизи судом відбувається із урахуванням різних аспектів:

- дотримання експертом процесуальних вимог та процесуальних обов'язків;
- врахування формальних вимог до оформлення висновку експерта та наявності у висновку всіх складових;
- повнота та всебічність дослідження експертом усіх наданих та додатково затребуваних об'єктів;
- отримання відповідей на всі поставлені експерту питання;
- логічний виклад матеріалу та обґрунтованість наданих висновків;
- відповідність або суперечність викладених у висновку експерта даних іншим матеріалам адміністративного провадження.

Судова експертиза технічного стану доріг, дорожніх умов на місці дорожньо-транспортної пригоди (дорожньо-технічна) — це рід інженерно-технічної експертизи, пов'язаний із вирішенням завдань експертного дослідження ділянки автомобільної дороги, на якій відбувається рух транспортних засобів безпосередньо до та після події, ділянки місця події, дорожніх умов на цій ділянці, елементів транспортного засобу, взаємодіючих із дорогою, з метою встановлення пов'язаних з дорожньо-транспортною пригодою фактичних даних про будівельні та експлуатаційні якості автомобільної дороги та її елементів, дорожніх умовах і навколишньому середовищі, а також

конструкції та стану взаємодіючих з автомобільною дорогою елементів транспортного засобу.

Предметом судової дорожньо-технічної експертизи є фактичні дані про будівельні та експлуатаційні властивості автомобільної дороги та її елементів, дорожні умови й навколишнє середовище, а також параметри взаємодії з елементами транспортного засобу, пов'язані з дорожньо-транспортною пригодою.

Об'єкти судової дорожньо-технічної експертизи — ділянка дороги на місці події, безпосередньо прилеглі до неї ділянки руху транспортного засобу, елементи транспортного засобу, які взаємодіють з дорогою.

Крім інженерно-транспортної та дорожньо-технічної експертиз у справах про адміністративні правопорушення Правил дорожнього руху проводять також транспортно-товарознавчу (найчастіше — автотоварознавчу) експертизу з метою визначення вартості колісних транспортних засобів та розміру шкоди, завданої власнику транспортного засобу внаслідок ДТП. До основних завдань транспортно-товарознавчої (автотоварознавчої) експертизи належить визначення ринкової вартості колісних транспортних засобів, їх складових, а також розміру матеріальних збитків, заподіяних власнику або володільцю колісного транспортного засобу, їх складових унаслідок пошкодження останнього.

Об'єкти транспортно-товарознавчого (автотоварознавчого) дослідження:

- автотототранспортний засіб в цілому як складний виріб; його деталі, вузли, агрегати;
- інформація представництв автовиробників, підприємств автосервісу, торгівлі тощо;
- дані засобів масової інформації, інтернету, фотоматеріали, що належать до предмета експертизи;
- інші документи та матеріали, що подані для проведення експертизи.

6.3. Судова експертиза в адміністративних провадженнях про порушення податкового законодавства

Адміністративні справи, що розглядають відповідно до вимог КАСУ, часто стосуються питань порушення податкового законодавства. До адміністративних справ, пов'язаних з порушенням податкового законодавства, належать провадження щодо стягнення податковими органами та оскарження фізичною або юридичною особою сум штрафних санкцій, податкової заборгованості з фізичних або юридичних осіб відповідно до прийнятих податкових повідомлень-рішень; провадження, пов'язані з припиненням фізичної (юридичної) особи; зобов'язання вчинити певні дії.

Практика адміністративного судочинства чвідчить, що найчастіше призначають такі види експертиз:

- економічна (94 %) з дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; дослідження документів фінансово-кредитних операцій;
- технічна експертиза документів (3 %) (реквізитів документів, друкарських форм та матеріалів документів);
- почеркознавча (2 %) — дослідження почерку та підписів.

Аналіз адміністративних проваджень свідчить про неналежний рівень обізнаності суддів щодо найменування судової економічної експертизи, наприклад, іменують її бухгалтерською. Розглянемо докладніше судові експертизи, що призначають адміністративні суди у наведених категоріях справ.

Судово-економічну експертизу призначають, якщо необхідно використати спеціальні знання у галузі економіки та її окремих напрямів. Вона сформувалася в самостійний клас експертиз та має різні та види (підвиди). Її виникнення зумовлено потребами судової практики, розгалуженою структурою економічних правопорушень. Предметом економічної експертизи є стан і результати економічної діяльності суб'єктів економічних відносин¹.

Об'єктом економічної експертизи є документи, що містять дані про матеріальні, трудові та фінансові ресурси, процеси господарської діяльності, та система бухгалтерського, податкового обліку й звітності (первинні документи, реєстри бухгалтерського, податкового обліку, форми бухгалтерської, податкової та статистичної звітності), розрахунки економічних показників, матеріали щодо оцінки майнових комплексів підприємств, орендних відносин тощо²: договірні, статутно-реєстраційна документація, рахунки, прибуткові та видаткові накладні (ордери), акти приймання виконаних робіт і послуг, довіреності, касові та банківські документи (розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги), векселі та інші цінні папери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, матеріали інвентаризації, таблиці, наряди, трудові договори, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні(оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансними рахунками, головні книги, баланси та інші первинні та зведені документи бухгалтерського обліку і звітності, книги обліку придбання та продажу товарів (робіт, послуг), податкові накладні і податкова звітність (декларації), роздруківки реєстрів бухгалтерського та податкового обліку³.

Економічна експертиза, будучи самостійним джерелом доказів, що належать до предмету доказування, використовує засоби наукового економічного аналізу вихідних даних, які містяться в документах,

¹ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харків : Консум, 1999. С. 463.

² Експертизи у судовій практиці: С. 236—237.

³ Там само. С. 237.

залучених до адміністративного провадження. в сучасній експертології цю експертизу відносять до класу судової документалістики, що ґрунтується на дослідженні слідів відображення та закономірностях утворення в документах інформації щодо господарської та фінансово-економічної діяльності підприємств і організацій усіх форм власності ¹.

В умовах ринкових перетворень в економіці, що базуються на ускладнених господарських зв'язках, виникає необхідність комплексного використання правових та економічних знань для успішного розкриття економічних правопорушень. Це зумовлює потребу в спеціальних знаннях у галузі економіки: бухгалтерського обліку, оподаткування, контролю, аналізу господарської діяльності для повноти, всебічності й об'єктивності дослідження фактичних даних та обставин справи ². Така вимога спирається на те, що суддя повинен всебічно та об'єктивно дослідити всі обставини, що мають значення для вирішення адміністративної справи.

Відповідно до наказу Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» використовується «Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за яким присвоюють кваліфікацію судового експерта» фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за спеціальностями:

- дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності (спеціальність 11.1);
- дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій (спеціальність 11.2);
- дослідження документів фінансово-кредитних операцій (спеціальність 11.3) ³.

У «Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям, що не працюють у державних спеціалізованих установах» передбачено саме «економічну» експертизу за трьома експертними спеціальностями ⁴: 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності»; 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій»; 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій». За вказаними спеціальностями можуть працювати як експерти державних спеціалізованих установ, так і ті, що в них не працюють.

Дослідження за кожною експертною спеціальністю мають загальну юридичну базу та виконуються відповідно до вимог процесуального

¹ Експертизи у судовій практиці: С. 230.

² Там само.

³ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію ... // Офіційний вісник України. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.

⁴ Там само.

законодавства, але мають свою специфіку за вирішуваними завданнями експертного дослідження та застосовуваними спеціалізованими методиками.

Питання, що ставляться на вирішення експерту, мають бути логічно послідовними; ясними і чіткими, однозначними; належати до компетенції експерта; мати значення для вирішення справи.

У процесі проведення економічної експертизи, аналізується виробнича та фінансово-економічна діяльність підприємств і установ різних форм власності. Процес діяльності підприємства супроводжує здійснення різних господарських операцій із постійним контролем облікової документації: ревізія, перерахунок відсотків по кредиту, перевірка операцій у податковому обліку тощо. Економічна експертиза зі свого боку спрямована на дослідження діяльності фінансово-економічного характеру підприємства та використовує метод документальної перевірки документів бухгалтерського, податкового обліку, а також дослідження кредитної діяльності підприємства. Від правильного визначення предмета експертизи залежить практична діяльність експерта, межі його компетенції та коло питань, що ним вирішуються¹.

Водночас експерт, із власної ініціативи, має право встановлювати нові факти та обставини, які належать до предмета експертизи й мають значення під час розгляду адміністративної справи. Предметом експертизи при дослідженні документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності є відображені в цих документах господарські операції у справах, що перебувають у провадженні суду, стосовно яких експерт дає висновок з поставлених на його вирішення питань. Отже, експерт досліджує не самі господарські операції (вони вже відбулися), а відображення їх у бухгалтерському та податковому обліку підприємства (організації, установи).

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень основними завданнями експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є визначення документальної обґрунтованості:

- оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, зокрема: грошових коштів, основних засобів, надання послуг;
- відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;
- відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;
- відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

¹ Експертизи у судовій практиці: С. 231.

- відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість¹ тощо.

До завдань економічної експертизи не належить проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю).

Предметом дослідження документів про економічну діяльність підприємств і установ також є відображена в документах інформація щодо акціонування, банкрутства, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів і грошових коштів підприємств за господарськими операціями по справах, що перебувають у провадженні органів суду чи досудового слідства.

Експертизою встановлюють дані, що характеризують утворення, розподіл і використання на підприємстві доходів, грошових фондів, наявність (чи відсутність) негативних відхилень у цих процесах, що вплинули на показники господарської діяльності або сприяли правопорушенням, пов'язаним з дотриманням фінансової дисципліни².

Предметом економічної експертизи також може бути відображена в документах господарська діяльність підприємств і установ щодо розрахункових операцій, кредитування, страхової діяльності, банків, фінансових установ, інших фінансових операцій по справах, що перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду. Метою цієї експертизи є експертне дослідження документів, якими підтверджуються здійснення й документування операцій з отримання та повернення кредитів, їх матеріального і правового забезпечення, цільового використання, нарахування відсотків; дослідження документального оформлення готівкових і безготівкових розрахунків, операцій, пов'язаних зі страхуванням майнових інтересів, особистим страхуванням тощо³.

Основним завданням експертизи документів фінансово-кредитних операцій за адміністративними справами є визначення документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та відповідність даних обліку та звітності чинному законодавству⁴.

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

² Експертизи у судовій практиці: С. 231.

³ Там само. С. 232.

⁴ Там само.

Під час призначення судової експертизи для визначення обсягу необхідних об'єктів дослідження в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта-економіста.

Документи, які надаються судовому експерту для проведення експертизи, мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими та пронумерованими. Якщо бухгалтерський облік ведеться в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надаються реєстри бухгалтерського обліку в роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку. Якщо експертиза призначається з метою перевірки висновків документальної ревізії, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначається, які саме висновки та з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим матеріалам справи, непереконливо обґрунтовані фінансовими інспекторами тощо)¹.

Є певні труднощі, що виникають під час призначення судової експертизи адміністративним судом. Вони пов'язані, в першу чергу, з нерозумінням меж компетенції судового експерта, зокрема, щодо постановлення для вирішення судовим експертом правових питань.

Виникнення нових експертних завдань обумовлює потребу оновлення методичної бази судово-економічної експертизи з використанням сучасних методів наукових досліджень, зокрема методів економічного аналізу та економіко-математичного моделювання. Проте, на сьогодні існують наявні проблеми методичного забезпечення, пов'язані з необхідністю розроблення методик комплексного дослідження, застосування яких передбачає участь, крім експертів-економістів, інших фахівців².

Почеркознавча експертиза в адміністративному провадженні проводиться не так часто, як економічна. Предметом дослідження почеркознавчої експертизи є фактичні дані, встановлювані експертом на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства. Об'єктом судового почеркознавства є рукопис з вираженою у ньому системою властивостей почерку. Це може бути текст (літерний, цифровий або змішаний), короткий запис (літерний, цифровий або змішаний) або підпис. Рукописи можуть бути різними за об'ємом (великими, середніми та малими), мати різний ступінь виробленості, різну будову тощо.

Основні завдання цього виду експертизи:

- ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) і підпису;

¹ Експертизи у судовій практиці: ...

² Лозовий А. І. Сучасний стан та перспективи розвитку судово-експертної діяльності // Криміналістика и судебная экспертиза : межведомств. науч.-метод. сб. Киев: Минюст Украины, 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 40.

- неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукопису під впливом будь-яких (природних, штучних) збиваючих факторів; у незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням почерку іншої особи; визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо) ¹.

Для проведення почеркознавчих досліджень орган (або особа), який призначив експертизу (залучив експерта), повинен надати експерту вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації. Для проведення досліджень рукописних записів та підписів надаються оригінали документів.

В адміністративному провадженні призначається й технічна експертиза документів. Давність виконання документа є найважливішою характеристикою, що дає змогу зробити висновок про час створення документу податкового та бухгалтерського обліку.

Важливість даного виду експертизи в адміністративному судочинстві зумовлена потребою використання спеціальних знань для встановлення часу створення спірних документів або часу виконання їх реквізитів, оскільки встановлення часу виникнення юридично значущих подій є дуже важливим для об'єктивного вирішення питань в адміністративній справі. Завдання встановлення давності виконання документа або його фрагмента може бути вирішене шляхом визначення їх абсолютного віку або відносної давності виконання текстів, дат, підписів, відбитків печаток та інших фрагментів. Визначення давності виготовлення документа потребує його всебічного дослідження: змісту, реквізитів, матеріалів.

В основі визначення давності виконання документа лежить розгляд його як системи ознак, що виділяють певний період часу. Ці ознаки можуть мати прояв у специфіці змісту документа та його окремих реквізитів, в структурно-розмірних характеристиках штрихів, зумовлених призначенням пишучого приладу, технічного засобу, а також часовими змінами у властивостях цих засобів в процесі їх експлуатації в певний період часу; в особливостях складу і властивостей матеріальної субстанції документа, зумовлених споживчим призначенням матеріалу письма в штрихах та основі, а також змінами у складі й властивостях матеріалів в період використання документа ².

Саме тому для вирішення адміністративних справ суд призначає технічну експертизу документів за трьома спеціальностями:

- дослідження реквізитів документів (спеціальність 2.1);
- дослідження матеріалів документів (спеціальність 2.2);

¹ Лозовий А. І. Зазнач. твір.

² Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2008. С. 153.

- дослідження друкарських форм й інших засобів виготовлення документів (спеціальність 2.3) ¹.

Предметом експертного дослідження є факти та обставини, пов'язані з виготовленням документів, способом внесення у них змін, виявленням невидимих записів тощо, які встановлюються на основі спеціальних знань у галузі технічного дослідження.

Об'єктом дослідження є документи; пристосування для виготовлення документів (повністю чи окремих фрагментів) або для внесення змін до раніше виготовлених документів; речовини для виготовлення документів або для внесення змін до раніше виготовлених документів.

Призначаючи експертизу з метою встановлення відносної давності виготовлення документа (встановлення відповідності дати, зазначеної на документі, періоду часу нанесення на нього відтиску печатки), до експертної установи органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), обов'язково надаються вільні зразки відтисків печатки з їх супровідним листом. До відбору зразків доцільно залучати експерта (спеціаліста).

До реквізитів документа належать: відбитки друкарських форм (друкарського шрифту, машинописного шрифту, штампів, печаток тощо); рукописні тексти (записи у вигляді тексту, підпису, цифрові та інші позначення); фотознімки на документах (коли виникає припущення про заміну первинного фотознімка зображенням іншої людини); позначення компостерів та інші відмітки, нанесені перфорацією або в інший спосіб, крім відтисків друкарських форм, або такі, що нанесені від руки ².

Основні завдання експертизи реквізитів документів:

- визначення фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту;
- виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл;
- визначення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами;
- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;
- визначення цілого за частинами документа;
- визначення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки;

¹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію ... // Офіційний вісник України. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.

² Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Зазнач. твір. С. 18.

- ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки за особливостями навичок виконавця ¹.

Для проведення дослідження щодо встановлення факту внесення змін у первинний зміст документів надаються оригінали документів. До друкарських форм належать пристосування для виготовлення документів (у повному обсязі чи окремих його фрагментів) або для внесення змін у раніше виготовлені документи:

- печатки, штампи;
- друкарські пристрої, що належать до поліграфічної техніки (засоби великої і малої поліграфії);
- друкарські машини та інші апарати;
- знаряддя письма (пера, пишучі вузли стрижнів кулькових ручок, олівці, фломастери);
- компостери, перфоратори тощо;
- знаряддя для механічного видалення штрихів.

Для експертного дослідження документів щодо ідентифікації печаток, штампів (зокрема факсиміле) та встановлення відповідності часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа судовому експерту надаються оригінали документів ².

Основними завданнями експертизи друкарських форм є встановлення:

- особливостей виготовлення друкарських засобів (форм) і відображення їх у відбитках;
- належності літер певному комплекту шрифту;
- типу, системи, марки, моделі та інших класифікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машинки, касові, телеграфні, інші літерно-цифрові апарати), ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків; установлення зміни первинного тексту документа, виконаного на друкарській машинці;
- типу та ідентифікації комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки за виготовленими за їх допомогою матеріальними документами;
- способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле; ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками; відповідність часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа.

Призначаючи експертизу з метою ідентифікації друкарських засобів, до експертної установи слід надіслати порівняльні матеріали: вільні, а також експериментальні зразки — відбитки, виготовлені за допомогою цих засобів. Вільні зразки надаються по змозі, експериментальні — в обов'язковому

¹ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

² Там само.

порядку. Кожний вид зразків потрібно надавати не менше ніж у трьох примірниках.

Матеріали документа під час проведення експертних досліджень:

- основа документа (папір, картон, іноді інші матеріали);
- фарбувальні речовини штрихів і відтиснень;
- допоміжні речовини (клей, сургуч тощо);
- коригувальні речовини (для виправлення технічних помилок);
- речовини, що закривають окремі фрагменти документа (пляма, лінії закреслення тощо);
- залишки речовин для витравлювання.

Під час проведення технічної експертизи документів судові експерти також досліджують:

- речовини для виготовлення документів або для внесення змін у раніше виготовлені документи: папір, картон та інші матеріали основи документа;
- фарбувальні речовини, якими могли бути нанесені реквізити документа (чорнило, паста, поліграфічна фарба, тонер, машинописна стрічка, копіювальний папір тощо);
- коригувальні речовини; луги, кислоти та інші реактиви, розчинники, які можуть бути використані для знебарвлення або змивання фрагментів документа¹.

Основні завдання дослідження матеріалів документів:

- встановлення роду, виду (іншої класифікаційної категорії) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники, клейкі речовини тощо), та їх спільної (різної) родової (групової) належності;
- визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах².

Отже, під час розгляду судами адміністративних справ, пов'язаних із порушенням податкового законодавства, найчастіше призначають економічні експертизи (94%), пов'язані із дослідженням документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, документів про економічну діяльність підприємств і установ, документів фінансово-кредитних операцій; технічну експертизу документів (3%) — дослідження реквізитів документів, друкарських форм та матеріалів документів; почеркознавчі експертизи (2%) — дослідження почерку й підписів; лінгвістичні експертизи мовлення (1%) — усного та писемного мовлення.

¹ Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Зазнач. твір. С. 19—20.

² Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

6.4. Судова експертиза в адміністративних провадженнях про порушення митного законодавства

Призначення експертиз для вирішення завдань, пов'язаних з порушенням митного законодавства, є однією з найбільш складних процесуальних дій, що охоплює ряд заходів, метою яких є отримання доказів у справах про порушення митних правил. Експертизи проводять у випадках, коли виникає необхідність встановлення найменування товару, його комплектації, певних особливостей виготовлення, визначення ринкової вартості товару в країні придбання на момент перетинання митного кордону, характеристик товару відповідно з Українським класифікатором товарів зовнішньо-економічної діяльності¹, оцінки художньої, історичної, культурної цінності окремих предметів, а також вирішення інших питань, що потребують застосування спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо.

Аналізуючи адміністративні провадження, уповноваженими особами (органами) призначаються такі види судових експертиз: економічні (30%); товарознавчі (30%); матеріалів, речовин та виробів (40%)². Здебільшого експертизи, які призначаються в адміністративних провадженнях, пов'язаних з порушенням митного законодавства, мають комплексний характер — потребують інтеграції знань у галузі товарознавства, економіки, матеріалознавства, технологій виробництва тощо.

Під об'єктом адміністративного правопорушення митного законодавства розуміють сукупність, певних суспільних відносин, що виникають між державою в особі її митних органів та необмеженим колом юридичних і фізичних осіб, зобов'язаних дотримуватися порядку і умов переміщення через митний кордон товарів (зокрема транспортних засобів), правил митного оформлення (вчинення митних операцій) та сплати митних платежів, а також у зв'язку із здійсненням державними митними органами контролю за дотриманням митного законодавства, що має важливе юридичне значення для кваліфікації порушень митних правил за відповідною ст. КУПАП³.

Для кваліфікації адміністративних правопорушень у сфері митної справи, поряд з об'єктом, потрібно встановлювати і його предмет, яким можуть виступати: товари, іноземна валюта і валюта України, митна декларація та інші товаро-супровідні документи⁴.

¹ Барчук А. О. Митні експертизи: поняття, характеристика та види // Митна справа. 2015. № 3 (99). С. 62—67.

² Кравчук Т. О. Використання спеціальних знань у формі судової експертизи в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Луцьк, 2016. С. 97.

³ Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

⁴ Там само.

Щодо судово-економічної експертизи, то в адміністративному провадженні її найчастіше призначають у зв'язку з необхідністю документального підтвердження (спростування) розрахунку митних платежів митними органами внаслідок виникнення сумнівів щодо коду товару за Українською класифікацією товарів зовнішньо-економічної діяльності (УКТЗЕД).

Під час судового розгляду адміністративних проваджень, пов'язаних із порушенням митного законодавства, часто виникає потреба у застосуванні спеціальних знань у галузі товарознавства з метою визначення вартості різноманітних товарів. Джерелом доказової інформації під час розгляду адміністративних проваджень виступають споживчі товари, сировина, напівфабрикати, тара, пакування тощо.

Експертиза товарної продукції спрямована на встановлення параметрів її якості за органолептичними та іншими показниками, сортності, ринкової та неринкової видів вартості. До об'єктів товарознавчої експертизи належить будь-яке рухоме майно в матеріально-речовій формі, тобто предмети, що переміщуються через митний кордон, а також документи ¹. Головною проблемою товарознавчих експертних досліджень у справах про порушення митних правил є неповнота вихідних даних щодо технічного стану об'єктів дослідження.

Для визначення технічного стану обладнання та машин виникає потреба у залученні відповідних фахівців з різних підприємств та організацій, що значно ускладнює процес проведення експертизи та збільшує затрати часу на її виконання ².

Роди судово-товарознавчої експертизи:

- експертиза машин, обладнання, сировини та споживчих товарів;
- транспортно-товарознавчу експертиза (зокрема автотоварознавча, літальних апаратів та плавзасобів);
- експертиза військового майна, техніки та озброєння ³.

Предметом товарознавчої експертизи є споживчі властивості та вартість товарів, які знайшли відображення в усіх матеріалах справи, промислових і продовольчих товарах, а також зразках, наданих на експертизу (як речові докази), документах, у яких відображені дані про товари, протоколах огляду місця події та виїмки (речових доказів), протоколах обшуків, допитів обвинуваченого, свідків тощо ⁴.

¹ Коломієць Т. М., Притульська Н. В., Романенко О. Л. Експертиза товарів : підручник. Київ : Вид-во КНЕУ, 2001. 274 с.

² Лозовий А. І. Зазнач. твір.

³ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

⁴ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців С. 254.

Основним об'єктом судово-товарознавчої експертизи є товари як продукти праці для задоволення потреб споживача, а саме: споживчі товари, обладнання та сировина ¹. Під час проведення судово-товарознавчої експертизи використовуються різні споживчі товари, зразки (проби), а також матеріали адміністративних проваджень, у яких наведені товарні характеристики досліджуваних об'єктів та інша інформація про обставини зміни споживчих властивостей. Серед споживчих товарів: галантерейні, хутрові, електропобутові, текстильні, швейні, меблеві товари, взуття та інші промислові товари народного споживання; харчові жири, зерно-мучні, плодоовочеві, кондитерські, м'ясні, рибні, молочні та інші продовольчі товари; нафтопродукти, лісоматеріали, промислове обладнання, мінеральні добрива та інша продукція промислово-технічного призначення; різноманітна сировина, допоміжні матеріали, тара і пакувальні засоби тощо.

Об'єктом товарознавчої експертизи є також обладнання промислового призначення (промислове обладнання, виробничі технологічні лінії, обробні машини, верстати, підйомні крани, механізми, преси, вантажні ліфти, енергетичне обладнання, електротехнічне обладнання тощо), різноманітні машини та механізми, технічна і технологічна документація, прилади контролю, вахтові журнали, документи з відомостями про ремонт, обладнання побутового призначення (меблі, килимові вироби, електроніка, побутова техніка, ювелірні вироби інші товарно-матеріальні цінності).

До компетенції судового експерта-товарознавця належить дослідження технології виробництва товарів, що формує споживчі властивості цих товарів, умови їх зберігання, транспортування та реалізації. Метою експертних досліджень під час проведення судово-товарознавчих експертиз є вивчення причин та умов, які призвели до зниження якості, псування, невинуватених втрат товарів, до змін ваги останніх та виникнення на них пошкоджень, а також розроблення рекомендацій, спрямованих на їх усунення. За інших обставин експерти-товарознавці можуть визначити певні причини та умови вчинення правопорушення, використовуючи властивості різноманітних товарів і продукції (наприклад гігроскопічність пряжі, паперу, шкіряних товарів тощо), порушення спеціальних правил зберігання й транспортування товарів тощо ².

Завдання судово-товарознавчої експертизи:

- визначення вартості товарної продукції, коли проводяться дослідження товарних (споживчих) властивостей виробів з метою визначення їх фактичного стану або (та) їх ринкової та неринкових видів вартості за допомогою спеціальних знань у галузі товарознавства;
- визначення належності товарів до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торгівельній сфері з метою встановлення фактичних

¹ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців С. 255.

² Там само. С. 252—257.

даних, що підтверджують або спростовують відповідність характеристик досліджуваних об'єктів товарного походження базовим (нормативним) значенням;

- визначення змін показників якості товарної продукції для встановлення обставин, що спричинили зниження якості товарів, тобто фактичних даних, пов'язаних з недотриманням правил пакування, маркування, збереження, транспортування, розбракування та уцінки товарів;
- визначення характеристик товару, що переміщується через митний кордон України відповідно до вимог Українського класифікатора товарів зовнішньо-економічної діяльності;
- установлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника та ін.¹

Для визначення показників якості товарів використовують органолептичний метод, що ґрунтується на сприйнятті властивостей товарів органами відчуття (слуху, зору, нюху, дотику, смаку). Наприклад, для дослідження запаху духів, смаку продовольчих товарів, звучання музичних інструментів, для перевірки і встановлення сортності товарів та продукції за дефектами їх зовнішнього вигляду тощо.

Під час проведення досліджень експерт-товарознавець урахує фізико-хімічні, мікробіологічні показники, а також кількісні характеристики на підставі інформації, що міститься на маркуванні товарів або (та) в їх товарно-супровідних документах (наприклад, сертифікати відповідності, декларації виробника про відповідність; інструкції (керівництва) з використання чи технічні паспорти з позначенням знаків відповідності або із зазначенням нормативно-технічного документа, яким відповідає якість товару тощо)².

У документі про призначення експертизи (залучення експерта) має бути зазначена суть позовних вимог або обставини адміністративного провадження, за яким призначено експертизу. Разом із документом про призначення експертизи (залучення експерта) експерту надається об'єкт дослідження. Об'єкти дослідження направляються експерту в упаковці, що забезпечує їх збереження. Громіздкі предмети досліджуються за місцезнаходженням. Якщо доступ до об'єктів обмежений, то ініціатор проведення експертизи, зобов'язаний забезпечити експерту можливість їх огляду. Огляд за потреби проводиться у присутності сторін у справі (інших зацікавлених осіб)³.

¹ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців С. 254.

² Байдакова Л. І., Передерій О. І., Байдакова І. М. Товарознавство. Непродовольчі товари: товари культурно-побутового призначення : підруч. Київ : Вища школа, 2009. С. 208—231.

³ Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

Крім самих виробів, їх маркувальних позначень, зразків у необхідних випадках експерту-товарознавцю мають бути представлені документи, що відображають стан товару та різні процеси, які відбувались з ним, — товарні операції (приймання, розбракування, реалізація), що дозволяє отримати додаткову інформацію про товар. До таких документів належать:

- документи, що містять інформацію про особливості походження виробів (сертифікати, посвідчення про якість, технічні паспорти, ярлики тощо);
- товарно-транспортні (відвантажувальні) документи, що містять інформацію про умови та строки транспортування (квитанція про приймання вантажу, залізнична накладна, комерційні акти тощо);
- приймальні документи, у яких зафіксовані характеристики якості товару під час приймання (дані про приймання товару та методах іспитів — акти розбракування, акти лабораторних досліджень, дефектні відомості, журнали прийому та розбракування товарів, приймально-видаткові накладні, акти уцінки та переоцінки, паспорти на товари, акти санепідемстанцій тощо);
- складські документи, що містять відомості про умови зберігання товару; претензійні матеріали ¹.

Часто адміністративними судами призначається комплексна товарознавча експертиза та експертиза матеріалів, речовин і виробів.

Дослідження матеріалів, речовин та виробів передбачає необхідність вивчення будови об'єкта, структури та складу речовини відповідними методами, зокрема хімічними, фізичними, фізико-хімічними, біологічними (морфологія, мікроскопія, хроматографія, спектроскопія тощо).

Предметом цієї експертизи є фактичні дані, обставини адміністративного провадження, які встановлюються за допомогою експертних досліджень речових доказів з використанням даних технології виробництва та методів хімічних, фізичних, біологічних та інших наук.

Об'єктами експертизи матеріалів, речовин і виробів є лакофарбові матеріали, покриття та їх складові (пігменти, наповнювачі, сполучні речовини, розчинники тощо), полімерні матеріали; волокнисті матеріали; нафтопродукти і пально-мастильні матеріали; скло, кераміка; наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори; спиртотмісні суміші; ґрунти; метали і сплави та вироби з них; шкідливі речовини (пестициди); інші речовини хімічних виробництв та спеціальні хімічні речовини; харчові продукти; сильнодіючі та отруйні речовини.

Основними завданнями, спільними для всіх видів (підвидів) експертиз матеріалів, речовин і виробів є: визначення роду (виду) матеріалів і речовин за класифікаціями, що існують у науці, техніці та на виробництві (за хімічним складом, фізичними властивостями, призначенням тощо);

¹ Коломієць Т. М., Притульська Н. В., Романенко О. Л. Зазнач. твір.

встановлення походження матеріалів і речовин з певного джерела (це залежить від ряду особливостей об'єкта) тощо ¹.

При виникненні потреби в проведенні таких комплексних досліджень адміністративний суд до призначення експертизи має з'ясувати відповідні можливості тієї чи іншої експертної установи.

Автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча) є різновидом транспортно-товарознавчої, що належить до класу товарознавчих експертиз. Автотоварознавча експертиза у разі необхідності використання спеціальних знань у галузі автотранспорту. Об'єктами транспортно-товарознавчої (зокрема автотоварознавчої) експертизи є транспортні засоби та їх складники ²:

- автомобілі легкові, вантажні, спеціалізовані (пожежні, санітарні, вантажно-пасажирські, автолавки, автокрани тощо), автобуси, самоскиди, сідельні тягачі, трактори та інша сільськогосподарська та будівельна техніка;
- вело-, мототransпорт усіх видів;
- електромобілі, електрокари, тролейбуси тощо;
- мотоколяски, мотонарти тощо;
- причіпний склад (причепи, напівпричепи, платформи, розпуски, трейлери тощо);
- деталі, вузли, агрегати вищевказаних транспортних засобів;
- інформація, що міститься у технічному паспорті та інших документах, наданих експертові (спеціалістові);
- дані, зазначені на агрегатах (деталях) технічного засобу.

В окремих випадках об'єктами автотоварознавчої експертизи є документи як джерела інформації, що свідчать про пошкодження колісно-транспортного засобу, виконаний ремонт та інші матеріали, наприклад:

- свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу (технічний паспорт) або відомості з облікової бази даних відповідних органів МВС України;
- комплект супровідних документів (митна декларація, інвойс, купча, довідка-рахунок тощо);
- документ про оцінювання транспортного засобу (якщо таке проводилося) або його копія;
- довідка про сплату обов'язкових зборів, інших обов'язкових платежів;
- чек на придбання складників транспортного засобу;
- сервісна книжка;
- талони гарантійного обслуговування;
- страховий поліс тощо ³.

¹ Кравчук Т. О. Зазнач. твір. 204 с.

² Інструкція ... та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз ... // Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.

³ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців С. 71.

Основні завдання автотоварознавчої експертизи:

- визначення ринкової вартості колісних транспортних засобів (далі — *КТЗ*), їх складників у разі відчуження;
- визначення стартової ціни КТЗ для їх продажу на аукціоні чи за конкурсом;
- визначення вартості КТЗ як об'єкта застави;
- визначення вартості КТЗ у складі майна фізичних осіб для його декларування;
- визначення вартості КТЗ для страхування фізичними та юридичними особами;
- визначення матеріальних збитків, завданих власнику в разі пошкодження КТЗ;
- визначення вартості відновлювального ремонту КТЗ;
- визначення вартості КТЗ для розв'язання майнових суперечок;
- визначення вартості арештованих, конфіскованих або визнаних безхазайними КТЗ, їх складників у разі вимушеного їх продажу;
- визначення вартості КТЗ, його складників, що ввозяться на митну територію України;
- визначення вартості відокремленого КТЗ в складі основних засобів юридичних осіб;
- в інших випадках у разі визначення вартості відокремленого КТЗ для встановлення розміру обов'язкових платежів до бюджету;
- визначення року виготовлення КТЗ і його складників;
- визначення комплектності та укомплектованості КТЗ відповідно до нормативно-технічної документації його виробника;
- визначення типу, моделі, версії КТЗ;
- установлення типу, потужності та робочого об'єму двигуна, типу кузова, інших технічних показників КТЗ;
- класифікація КТЗ (його складників) за Українською класифікацією товарів зовнішньо-економічної діяльності.

На дослідження експерту надають КТЗ та документація, що стосується його реєстрації, матеріали розслідування події, що призвела до спричинення матеріальної шкоди власнику КТЗ, а також документи, у яких зафіксовані інші вихідні дані, необхідні для вирішення поставленого питання. За потреби виклик зацікавлених осіб на технічний огляд КТЗ здійснює замовник експертизи із зазначенням дати, місця та часу проведення огляду (після їх узгодження з експертом).

Орган (особа), який призначив експертизу (залучив експерта), повинен забезпечити можливість огляду КТЗ та належні безпечні умови (освітлення, вільний доступ, можливість огляду КТЗ з різних боків тощо).

Адміністративна судова практика останніх років свідчить про зростання ролі вказаних категорій експертиз.

Експертне дослідження зазначених об'єктів дає змогу визначити:

- їх різноманітні параметри, суттєві ознаки, властивості, різні обставини, пов'язані зі споживчими якостями;
- відповідність стандартам, технічним умовам, зразкам;
- шляхи попередження різних правопорушень;
- якість виробів, фактори, що забезпечують збереження продукції, обставини, що спричиняють зниження якості товарів, встановлення підприємства-виробника та способу виготовлення;
- визначення ступеню зниження якості продукції, що може бути обумовлено як порушенням виробничого процесу (технології виготовлення), так і недотриманням правил збереження виробів під час їх транспортування та ін.

Питання та завдання для самоконтролю знань до розділу 6

- 6.1. Назвіть основні ознаки судової інженерно-транспортної експертизи.
- 6.2. Принципи судово-експертної діяльності в галузі інженерно-транспортної експертизи.
- 6.3. Класифікація судових інженерно-транспортних експертиз.
- 6.4. Охарактеризуйте предмет та об'єкти інженерно-транспортної експертизи, окресліть її завдання.
- 6.5. Особливості підготовки, призначення та проведення судової інженерно-транспортної експертизи у справах про адміністративні правопорушення.
- 6.6. Назвіть адміністративні справи, пов'язані з порушенням податкового законодавства, що розглядаються в адміністративному судочинстві.
- 6.7. Які види експертиз призначаються найчастіше за адміністративними правопорушеннями у сфері податків і зборів?
- 6.8. Характеристика судово-економічної експертизи за адміністративними справами.
- 6.9. Під час розгляду яких адміністративних справ може виникати необхідність проведення економічної експертизи?
- 6.10. Коло питань, які можуть бути вирішеними під час проведення судово-економічної експертизи в адміністративному провадженні.
- 6.11. Основні завдання експертизи документів фінансово-кредитних операцій та об'єкти, які мають бути надані експертові.
- 6.12. Місце та основні завдання почеркознавчої експертизи під час вирішення судом адміністративних справ.
- 6.13. Які завдання вирішує експертиза усного мовлення в адміністративному провадженні?
- 6.14. Завдання, які вирішуються під час проведення судової почеркознавчої експертизи в адміністративному провадженні.

- 6.15. Технічна експертиза документів в адміністративному провадженні та її види.
- 6.16. Які порушення митного законодавства найчастіше стають предметом розгляду в адміністративному провадженні?
- 6.17. За яких умов в адміністративному судочинстві призначаються судові економічні експертизи?
- 6.18. За яких умов в адміністративному судочинстві призначаються судові комплексні експертизи і за якими спеціальностями?
- 6.19. Які категорії товарознавчої експертизи найчастіше призначаються в адміністративному судочинстві?
- 6.20. Основні завдання транспортно-товарознавчої експертизи в адміністративному судочинстві.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових публікацій дозволив констатувати, що спеціальні знання можна визначити як знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, які виходять за межі загальнодоступних, набуті в результаті професійної освіти й практичного досвіду, що застосовуються у процесуальній формі в різноманітних юрисдикційних провадженнях з метою з'ясування істини за вирішуваними справами.

Окремо зауважується, що залучення в адміністративному провадженні осіб, які мають спеціальні знання, зумовлене обставинами кожної конкретної справи, за виникнення потреби у використанні певного роду знань, що виходять за межі побутових, загальнотеоретичних і забезпечують реалізацію сторонами адміністративного провадження права на справедливе правосуддя.

Констатовано, що провести класифікацію доказів у провадженнях про адміністративні правопорушення можна шляхом виокремлення низки критеріїв, а саме: джерело отримання відомостей щодо обставин справи про адміністративне правопорушення; зв'язок доказів з обставинами, які підлягають доказуванню; спосіб утворення (процес формування); мета доказування; обставини, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність; характер здобутої інформації; методи виявлення; строк надання доказів. Така класифікація має важливе значення для ухвалення правильного рішення судом, адже допомагає повно, усебічно й об'єктивно з'ясувати обставини кожної справи.

Дослідження законодавства та наукових публікацій щодо місця доказування під час розгляду справ про адміністративні правопорушення дали змогу визначити, що доказування є складовою адміністративного провадження. Правовою гарантією прийняття законного, ґрунтовного та справедливого рішення в адміністративному провадженні є дотримання процедури доказування й результати, отримані під час доказування. Водночас це дозволяє щодо осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності, забезпечити дотримання їхніх прав, свобод і законних інтересів. До того ж доказування в адміністративному провадженні дає змогу досягти мети застосування адміністративної відповідальності та реалізувати завдання КУпАП.

У результаті аналізу сутності та змісту доказування у справах про адміністративні правопорушення з'ясовано:

- особливостями сутності доказування є те, що воно може бути реалізовано тільки на підставі норм права та є своєрідною формою пізнання дійсності;
- юридичної значущості результати доказування набувають винятково у полі правового регулювання, що гарантує права та законні інтереси особи, яку притягнуто до адміністративної відповідальності;

- напрацьовані наукою та перевірені практикою форми й засоби пізнання відкривають нові можливості пізнання дійсності у формі доказування (зокрема технічні засоби);
- для залуння до процесу доказування конкретних методів, форм і засобів пізнання та їх подальшого використання необхідно їх обов'язково юридично закріпити;
- діяльність суб'єктів адміністративного провадження щодо збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів у справі безпосередньо пов'язана зі змістом доказування, що її утворює;
- реалізація будь-якого з елементів доказування та втілення у розумову чи практичну діяльність можлива за допомогою конкретних засобів у чітко визначених формах, закріплених у законодавстві.

Аналіз норм чинного КАСУ щодо основних питань здійснення судово-експертної діяльності під час розгляду та розв'язання публічно-правових спорів дає змогу розглядати експертизу в адміністративному судочинстві як призначене за клопотанням учасника справи чи з ініціативи адміністративного суду спеціальне дослідження за сукупності таких умов: для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, аніж право, без яких визначити відповідні обставини неможливо; жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності.

Таке дослідження проводить обізнана особа — судовий експерт, який має відповідні компетентність та компетенцію, для отримання процесуального документа — висновку експерта, що є засобом доказування (джерелом доказів) у справі. Констатовано, що процесуальне законодавство визначає вимоги щодо призначення та проведення судових експертиз у справах про публічні спори та є запорукою їх обґрунтованого, об'єктивного та справедливого вирішення.

Законодавчо визначено, що висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені в результаті таких досліджень висновки й ґрунтовні відповіді на питання, поставлені перед експертом, та складений у порядку, визначеному законодавством. Водночас відзначено, що предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які належать до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Однак предметом висновку експерта не можуть бути питання права.

Визначено, що судовий експерт як суб'єкт адміністративних процесуальних правовідносин — це особа, яка відповідає вимогам, визначеним законодавством про судову експертизу, є учасником адміністративного судочинства та наділена процесуальними повноваженнями, закріпленими на законодавчому рівні. Реалізація повноважень судового експерта спрямована на

з'ясування обставин, які мають значення для вирішення публічно-правового спору й потребують спеціальних знань у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Акцентовано увагу на тому, що до проведення судової експертизи може залучатись обізнана особа — судовий експерт, до якого законодавство висуває низку вимог, серед яких — відповідні компетентність та компетенція. Компетентність судовий експерт набуває під час підготовки, перепідготовки, стажування та підвищення кваліфікації за конкретною спеціальністю. Компетенція визначається наявністю в нього відповідної вищої освіти певного освітньо-кваліфікаційного рівня, відповідної підготовки та здобуття кваліфікації судового експерта з певної спеціальності.

Визначено, що фахівець у галузі судової експертизи з моменту початку опанування певної професії має бути орієнтований на створення нових спеціальних знань, що збагачують науково-прикладну (судово-експертну) діяльність. Для цього йому необхідно вільно оперувати науковими знаннями, бачити сутність досліджуваного об'єкта, закономірності виникнення, розвитку та трансформації явищ та процесів, пов'язаних із ним.

Доведено, що регламентація правового статусу судового експерта в адміністративному судочинстві, окреслена вимогами КАСУ, Закону України «Про судову експертизу» й іншими нормативно-правовими актами, набула подальшого розвитку. Констатовано, що процесуального статусу судовий експерт набуває, коли його призначає суд або залучає сторона.

Елементи правового статусу експерта в адміністративному судочинстві, що регламентує законодавство:

- вимоги до особи, яка може бути судовим експертом;
- обмеження під час вибору судового експерта;
- обов'язки, що покладено на судового експерта, у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах є центральним елементом правового статусу судового експерта;
- права, якими наділено судового експерта в адміністративному провадженні;
- юридична відповідальність судового експерта за неналежне виконання своїх обов'язків;
- низка заборон щодо дій судового експерта, які передбачені законодавцем.

Водночас слід підкреслити, що правовий статус судового експерта в адміністративному судочинстві тісно пов'язаний з його незалежністю та можливістю надання правильного, об'єктивного висновку, підґрунтя яких також забезпечено законодавчо.

З'ясовано, що за аналогією з процесуальним законодавством, яким регламентовано кримінальне та адміністративне судочинство, необхідно внести корективи до КУпАП, що (паралельно із правовим статусом експерта) визначають правовий статус спеціаліста; розмежують їхню компетенцію

у вирішенні справ про адміністративні правопорушення. Зарубіжний досвід також свідчить про необхідність окреслених змін в адміністративно-деліктному законодавстві України.

Зауважено, що визначення місця експерта в системі суб'єктів провадження в справах про адміністративні правопорушення обумовлено таким:

- на сучасному етапі участь судового експерта в провадженні у справах про адміністративні правопорушення є факультативною (незважаючи на його провідну роль у забезпеченні об'єктивності адміністративно-деліктного процесу);
- судового експерта доцільно вважати індивідуальним суб'єктом провадження у справах про адміністративні правопорушення поміж індивідуальних та колективних з урахуванням їхнього правового статусу;
- у провадженнях за справами про адміністративні правопорушення судового експерта не наділено владними повноваженнями (як і в будь-якому іншому виді судочинства);
- судовий експерт посідає окреме місце поміж суб'єктів, які не мають власної особистої зацікавленості у вирішенні справи;
- залучається до участі у справі, як і суб'єкти, що сприяють здійсненню провадження своїми знаннями, навичками та вміннями, що ґрунтуються на спеціальних знаннях.

На основі аналізу сучасного законодавства та наукових праць провідних правників з'ясовано, що на другій центральній стадії провадження — розгляді справи про адміністративне правопорушення — максимально можна реалізувати участь судового експерта, коли виносять постанову про призначення експертизи; залучення судового експерта для надання висновку — на стадії підготовки справи до розгляду; безпосереднє надання висновку, який має розглянути, проаналізувати й оцінити уповноважений орган, який здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення, — на стадії слухання справи.

Визначено види судових експертиз, що найчастіше їх призначають у справах про адміністративні правопорушення та в адміністративних справах. Наведено особливості підготовки матеріалів та їх призначення, що зумовлено специфікою об'єктів дослідження, ініціатором експертизи, підставами призначення та проведення експертизи, суб'єктом проведення експертизи. Водночас розподіл методик проведення експертиз на практики здійснюють залежно від об'єкта, предмета та завдань дослідження.

ДЖЕРЕЛА ПОСИЛАННЯ

1. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
2. Агеєв О. В. Прокурор як суб'єкт адміністративного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 18 с.
3. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки. Харків : В деле, 2017. 240 с.
4. Адміністративне процесуальне (судове) право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юрид. література, 2007. 312 с.
5. Александрова Н. В. Основы административного судочинства в Україні : навч. посіб. для юрид. ф-тів та юрид. клінік. / за заг. ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. Київ : Конус-Ю, 2006. 256 с.
6. Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1990. 32 с.
7. Андрійцо В. Д., Трачук П. А. Основы административного судочинства України / за ред. канд. юрид. наук П. А. Трачука. Ужгород : Гражда, 2009. Т. 1. 367 с.
8. Ароцкер Л. Е. Об этике судебного эксперта. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1968. Вып. 5. С. 137.
9. Арсеньев В. Д. Спорные вопросы предмета судебной экспертизы. *Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре — криминалистических чтениях*. Москва : ВНИИСЭ, 1978. Вып. 23. С. 3.
10. Аубакирова А. А. Этические вопросы судебно-экспертной деятельности. *Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы* : мат-лы Международ. науч.-практ. конф. (Алматы, 27.10.2016). Алматы, 2016. С. 76—77.
11. Байдакова Л. І., Передерій О. І., Байдакова І. М. Товарознавство. Непродовольчі товари: товари культурно-побутового призначення : підручник. Київ : Вища школа, 2009. 329 с.
12. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес : підруч. для вищ. навч. закл. Київ : Літера ЛТД, 2003. 336 с.
13. Барчук А. О. Митні експертизи: поняття, характеристика та види. *Митна справа*. 2015. № 3 (99). С. 62—67.
14. Бевзенко В. М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми : монографія. Київ : Прецедент, 2010. 475 с.
15. Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособ. Москва : Норма, 1999. 429 с.
16. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 3. 480 с.

17. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. та ін. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
18. Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 176 с.
19. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень. Київ : Вища школа, 1997. 271 с.
20. Бондарь М. Е. К вопросу о структуре методики экспертного исследования. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1991. Вып. 42. С. 9—16
21. Васильев С. В. Цивільний процес : навч. посіб. Харків : Одиссей, 2008. 480 с.
22. Ващенко С. В., Поліщук В. Г. Адміністративна відповідальність : навч. посіб. Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 2001. 142 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
24. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін Юре, 2002. 668 с.
25. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2008. 304 с.
26. Гаспарян С. Г. Про необхідність удосконалення процесу підвищення кваліфікації кадрів судово-експертних установ. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10—11.10.2018). Харків : Право, 2018. С. 42—44.
27. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури*. 2007. Вип. 2 (9). С. 22—34.
28. Гора І. В. Використання спеціальних знань адвокатом : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2013. 62 с.
29. Грановский Г. Л. Классификация и общая характеристика экспертных алгоритмов. *Проблемы теории судебной экспертизы* : сб. науч. тр. ВНИИСЭ. Москва : ВНИИСЭ, 1980. Вып. 44. С. 59—77.
30. Грановский Г. Л. Основы трасологии: Общая часть. Москва : Наука, 2006. 452 с.
31. Грановский Г. Л. Свойства как объекты экспертного исследования и их признаки. *Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы*. Москва : ВНИИСЭ, 1982. Вып. 6. С. 5.
32. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
33. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.

34. Державні судово-експертні установи України та їх функції. Юридичні документи. URL: http://bookmeta.com/book/4_sudovaeexpertologiyavchalnijposibnikshherbakovskijmg/511sudovaeexpertizayakzasibdokazuvannyaukriminalnomusudochinstvi.html (дата звернення: 08.10.2018).
35. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2000. 38 с.
36. Джафарова М. В. Окремі види експертиз в адміністративному судочинстві України. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 57—61.
37. Джафарова М. В. Адміністративне процесуальне право України: питання теорії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2018. 42 с.
38. Джафарова М. В. Процесуальні питання експертизи в адміністративному судочинстві України. *Юрист України*. 2011. № 4 (17). С. 53—58.
39. Дусик А. В. Правовий статус експерта у провадженні по справах про порушення митних правил. *Митна справа*. 2002. № 1. С. 27—35.
40. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
41. Ефремян Э. Б. Теоретические вопросы и общие положения методики комплексной криминалистической почвоведческо-трасологической экспертизы : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1994. С. 195.
42. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 42 с.
43. Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти (по материалам УССР). Киев : Вища школа, 1972. 306 с.
44. Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза : учебник. Москва : Право и закон; Юрайт-издат, 2002. 320 с.
45. Іванов А. В. Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2009. 17 с.
46. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. С. 172. Ст. 1715. Код акта 6348/1998.
47. Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи : монографія. Київ : Укр. акад. ВС, 1995. 150 с.
48. Клименко Н. І. Висновок експерта як джерело доказу в судочинстві. *Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ. 31.03.2011). Київ, 2011. С. 73—76.

49. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.
50. Климчук М. П., Марко С. І. Інформаційна цінність висновку експерта як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика*. 2011. № 3—4 (31). С. 81—88.
51. Ключев О. М. Правове регулювання судової експертизи в справах про адміністративні правопорушення: сучасний стан і перспективи розвитку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. Харків : Право, 2016. Вип. 16. С. 142—148.
52. Князев В. С. Сутність та ознаки експертизи в адміністративному судочинстві. *Гуманітарний вісник НУК*. Миколаїв : НУК, 2013. Вип. 6. С. 61.
53. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 632 с.
54. Коваль Л. В. Административно-деликтное отношение. Киев : Вища школа, 1979. 231 с.
55. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 (у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Там само*. 2017. № 48. Ст. 436).
56. Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АНВШ України М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 522 с.
57. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 р. № 8073—X (зі змінами та допов.). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
58. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / Р. А. Калужний, М. І. Іншин, І. М. Шопіна та ін. Вид. 4-те, зі змін. та доповн. Київ : Алерта, ЦУЛ, 2011. 712 с.
59. Коліушко І. Б., Куйбіда Р. О. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України. Київ : Факт, 2003. 536 с.
60. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні : монографія. Київ : Факт, 2002. 260 с.
61. Коломієць Т. М., Притульська Н. В., Романенко О. Л. Експертиза товарів : підручник. Київ : Вид-во КНЕУ, 2001. 274 с.
62. Коломоєць Т. О., Сквірський І. О. Виправні роботи за законодавством України: теорія, досвід та практика застосування : монографія. Київ : Істина, 2008. 184 с.
63. Коломоєць Т. О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення України. Запоріжжя : Верже, 2000. 241 с.
64. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

65. Комаров В. В., Тертишніков В. І., Баранкова В. В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / за заг. ред. проф. В. В. Комарова. Харків : Харків юрид., 2008. С. 76-89.
66. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.
67. Комзюк А. Т. Експерт в адміністративному судочинстві. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 64—68.
68. Косик В. В. Види доказів в провадженні у справах про адміністративні правопорушення. *Форум Права*. 2017. № 3. С. 308—312. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012—3/12kvvpar/pdf> (дата звернення: 08.10.2018).
69. Косик В. В. Докази в справах про адміністративні правопорушення та адміністративному судочинстві: деякі проблеми реалізації. *Право і безпека*. 2012. №5 (47). С. 83—86.
70. Кравчук Т. О. Використання спеціальних знань у формі судової експертизи в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луцьк, 2016. 204 с.
71. Кравчук Т. О. Оцінка висновку експерта та його доказове значення в адміністративному судочинстві України. *Innovative solutions in modern science*. 2016. № 6 (6).
72. Крикун О. В. Адміністративно-правовий статус учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 235 с.
73. Криминалистика. Кн. 1. Техника и тактика расследования преступлений / Н. А. Бобров, А. И. Винберг, С. А. Голунский, В. И. Громов и др. под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. 538 с.
74. Круглов О. М. Доказування і докази у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2003. 223 с.
75. Крыгин Е. В. Криминалистическая экспертиза в административном процессе : дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1982. 189 с.
76. Крылов И. Ф. Криминалистическая экспертиза в России и в СССР в ее историческом развитии : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Ленинград, 1966. 35 с.
77. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1975. 188 с.
78. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25—26. Ст. 131.

79. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI)зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9—10. № 11—12. № 13. Ст. 88.
80. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 32 с.
81. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія. Київ : Атіка, 2005. 358 с.
82. Кузьменко О. В., Гуржій Т. О. Адміністративно-процесуальне право України : підручник / за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Атіка, 2007. 416 с.
83. Куприянова О. Б. Роль науки в становленні професіоналізму судового експерта. *Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы* : мат-ли междунар. науч.-практ. конф. (Алматы, 27.10.2016). Алматы, 2016. С. 166—167.
84. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 227 с.
85. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій : навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 456 с.
86. Лоза Ю. Я. Експертиза в адміністративному судочинстві : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. 215 с.
87. Лозовий А. І. Сучасний стан та перспективи розвитку судово-експертної діяльності. *Криминалистика и судебная экспертиза* : междуведом. науч.-методич. сб. Киев : МЮУ, 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 35—42.
88. Лубенцов А. В. Теоретичні та методичні основи судової автотехнічної експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 20 с.
89. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монография. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1993. 194 с.
90. Макаренко В. Г. Техничко-криминалистическая деятельность в таможенных органах: актуальность совершенствования правовой регламентации. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2016. № 4 (44). С. 5.
91. Малярчук І. А. Провадження в справах з податкових спорів в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 193 с.
92. Матвійчук В. К., Хар І. О. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : у 2-х т. Т. 1 / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2007. 788 с.
93. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.

94. Михеєнко М. М. Про предмет і засоби доказування в кримінальних справах. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибрані твори. Київ : Юрінком Інтер, 1999. С. 196 —198.
95. Моїсєєв О. М. Експертні технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 36 с.
96. Навроцький В. О. Кримінально-правова оцінка експертної діяльності в Україні. *Вісник Запорізького державного університету*. Юридичні науки. 2003. № 1. С. 118.
97. Нагорний Г. М., Сегай М. Я., Ісакович Б. М. Закон України «Про судову експертизу». *Право України*. 1999. № 2. С. 77.
98. Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003:2010» : затверджено та надано чинності наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 р. № 327 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10> (дата звернення: 18.10.2018).
99. Неугодников А. О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2006. 18 с.
100. Новомбергский Н. Врачебное строение в допетровской Руси. Томск : Паровая тип. Сибир. тов-ва печ. дела, 1907. 504 с.
101. Новый КАСУ и новые стандарты доказывания: по материалам сайта (от 14.11.2017 г.). URL: <http://ukrainepravo.com> (дата звернення: 14.12.2017).
102. Орлова В. Ф., Шляхов А. Р. Принципы классификации задач криминалистической экспертизы. *Актуальные проблемы теории судебной экспертизы*. Москва : ВНИИСЭ, 1984. С. 49.
103. Основы научных исследований : учеб. пособ. / под ред. А. А. Лудченко. Киев : Знання; КОО, 2000. 114 с.
104. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Сфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.
105. Памятники русского права. Вып. 6. Соборное уложение царя Алексея Михайловича 1649 года / под ред. К. А. Софроненко. Москва : Госюриздат, 1957. 513 с.
106. Панько Н. А. Допит експерта в суді як засіб оцінки його. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 280—284.
107. Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 40 с.

108. Петрова І. А., Снігерьев О. П. Формування особистості сучасного судового експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2017. Вип. 17. С. 165—171.
109. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2011. 312 с.
110. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 40 с.
111. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів : затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 17. С. 277. Ст. 468. Код акта 75939/2015.
112. Поняття та особливості адміністративного процесу. URL: https://studme.com.ua/18111210/pravo/suschnost_administrativnogo_protsessa_osnovnye_ponyatiya.htm#88 (дата звернення: 08.10.2018).
113. Попович І. І. Підготовка та призначення окремих видів судових експертів : навч. посіб. Ужгород : Говерла, 2014. 176 с.
114. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затв. Постановою КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін. та допов.). *Офіційний вісник України*. 2008. № 49. С. 33. Ст. 1585. Код акта 43547/2008.
115. Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів : затв. наказом Мін'юсту України від 21.09.2017 р. № 2952/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z1164-17> (дата звернення: 18.10.2018).
116. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право, 2013. 1240 с.
117. Провадження в справах про адміністративні правопорушення. URL: https://pidruchniki.com/15431216/pravo/provazhennya_spravah_pro_administrativni_praporushennya (дата звернення: 08.10.2018).
118. Провадження в справах про адміністративні правопорушення. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_4.html#Home (дата звернення: 08.10.2018).
119. Продайко С. В. Адміністративні правопорушення у митній сфері : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2003. 22 с.
120. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV (утратив чинність). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 36. Ст. 276.
121. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056.

122. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : наказ Мін'юсту України від 29.03.2012 р. № 492/5 (зі змін. та допов.). *Офіційний вісник України*. 2012. № 27. Ст. 1017.
123. Про затвердження Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертних Міністерства юстиції України : наказ Мін'юсту України: від 30.12.2011 р. № 3660/5 (зі змін. та допов.). *Офіційний вісник України*. 2012. № 3. Ст. 105.
124. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника : Постанова КМУ від 24.07.2013 р. № 567. *Офіційний вісник України*. 2013. № 64. С. 77. Ст. 2328. Код акту 68402/2013.
125. Про затвердження Примірного положення про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних наукових посад державної наукової установи : Постанова КМУ від 23.05.2018 р. № 404. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. С. 54. Ст. 1579.
126. Про ліцензування освітніх послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2003 р. № 1380. *Офіційний вісник України*. 2003. № 36, стор. 30, стаття 1946, код акта 26318/2003.
127. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 3. Ст. 25.
128. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 9. Ст. 56.
129. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38—39. Ст. 380.
130. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 29. Ст. 315.
131. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.
132. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.
133. Пчелін В. Б. Відкриття провадження в адміністративній справі та підготовче провадження : лекція. Харків : ХНУВС, 2016. 13 с.
134. Пчелін В. Б. Експерт як суб'єкт адміністративних процесуальних правовідносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 133—137.
135. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія. Харків : У справі, 2017. 488 с.

136. Пчелін В. Б. Судовий розгляд справи : лекція. Харків : ХНУВС, 2016. 14 с.
137. Ракитов А. И. Анатомия научного знания. Москва : Политиздат, 1969. 206 с.
138. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 197 с.
139. Розробка експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні) : метод. рек./О. Г. Рувін, А. О. Полтавський, М. Є. Бондар та ін. ; за заг. ред. Л. М. Головченко, І. П. Красюка, Л. О. Євдоченко. Київ : КНДІСЕ, 2014. 74 с.
140. Розробка та систематизація алгоритмізованих методик трасологічних досліджень: створення їх банку : звіт про НДР (заключ.) / наук. кер. та відп. викон. Ю. Ю. Ярослав. Київ : КНДІСЕ, 2007.
141. Романенко Л. М. Експертиза в адміністративному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2013. 196 с.
142. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 222 с.
143. Россинская Е. Р., Усов А. И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. Москва : Право и закон, 2001. 413 с.
144. Россинская Е. Р. Судебная экспертология: генезис, предмет, система, функции, тенденции развития. *Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice*. Vilnius, Varsuva, 2016. С. 46.
145. Рувін О. Г., Палеха Ю. І., Полтавський А. О., Бондар М. Є. Експертна методика як вид видання, його зміст та структура у світлі міжнародних стандартів управління якістю, адаптованих в Україні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Киев, 2012. Вып. 57. С. 3—9.
146. Рувін О. Г., Палеха Ю. І., Полтавський А. О., Рудницька Я. Р. Пояснення експертної методики як документа, його структура з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Киев, 2013. Вып. 58. Ч. 1. С. 124—130.
147. Рувін О. Г., Полтавський А. О., Назаров. До питання щодо структури та змісту експертної методики з урахуванням вимог стандартів управління якістю, адаптованих в Україні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Киев, 2013. Вып. 58, ч. 1. С. 97—116.
148. Рувін О. Г., Полтавський А. О., Назаров В. В. Структура та зміст експертних методик. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Киев, 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 150—167.
149. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. Москва : Городец, 2000. 368 с.
150. Семёнов В. В. О формировании личностных и профессиональных качеств судебного эксперта. *Теорія та практика судової експертизи*

- і криміналістики* : зб. наук.-практ. мат.-лів. Харків : Право, 2005. Вип. 5. С. 144—151.
173. Сидоренко В. К., Хайруддінов М. А., Абдулгасис У. А. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Сімферополь : СОНАТ, 2000. 168 с.
174. Симакова-Ефремян Э. Б. Интеграция специальных знаний как основа разработки новых и изменения (аннулирования) действующих методик экспертных исследований. *Вестник Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА)*. 2014. № 3. С. 129—135.
176. Симакова-Ефремян Э. Б. Проблемы обеспечения единых подходов к разработке методик экспертных исследований и обучению судебных экспертов. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика* : зб. наук. пр. у 2-х т. Харків, 2014. Вип. 10. Т. 2. С. 198—207.
175. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків : Право, 2016. 456 с.
177. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.
178. Сімакова-Єфремян Е. Б., Юсупов В. В. Етапи розвитку Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат.-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10—11.10.2018). Харків : Право. 2018. С. 8—11.
179. Слободян Я. І. Методики проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 267—270.
180. Словарь основных терминов судебных экспертиз. Москва : ВНИИСЭ, 1980. 190 с.
181. Смітюх А. Третіособивадміністративномусудочинстві: особливості статусу. *Журнал юристів України «Юридичний радник»*. 2008. № 22. URL: <http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/index.php?m=rubricator&rub=55&art=584&dl=1> (дата звернення: 08.10.2018).
182. Смирнова С. А., Колдин В. Я. Экспертиза в управлении и праве. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2015. № 4 (40). С. 38.
184. Стадії та строки провадження. URL: https://pidruchniki.com/20050919/pravo/stadiyi_stroki_provadzhennya (дата звернення: 08.10.2018).
185. Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2002. 188 с.
186. Степанюк Р. Л. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. Київ, 2012. № 17. С. 102—108.

187. Стефанюк В. Проблеми вдосконалення адміністративного права та перспективи розвитку адміністративної юстиції. *Право України*. 2003. № 1. С. 4—7.
188. Сурілов О. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 1998. 439 с.
190. Тімашов В. О. Поняття адміністративного процесу, його ознаки, принципи, структура, класифікація. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 169—178.
191. Турчин Д. А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. 187 с.
192. Умнова О. Дослідження та оцінка доказів в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник України*. 2007. № 47 (699). С. 11—24.
193. Умнова О. В. Класифікація доказів в адміністративному судочинстві України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України «Економіка»*. 2009. Вип. 3 (46.) С. 201—206.
194. Философский энциклопедический словарь / ред. кол. С. С. Аверинцева и др. 2-е изд. Москва : Сов. энцикл., 1989. 815 с.
195. Фролов Ю. М. Адміністративні процедури: зміст та особливості. *Форум права* : електрон. наук. фахове вид. 2013. № 3. С. 692—698. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_114.pdf (дата звернення: 08.10.2018).
196. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40—44. Ст. 356.
197. Шаповал О. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів. *Віче*. Київ, 2014. № 5. С. 17—19.
198. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.
200. Шкарупа В. К. Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ. Київ : МВС України, 1995. 127 с.
201. Шляхов А. Р. Задачи судебной экспертизы. *Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР*. Москва : ВНИИСЭ, 1980. Вып. 42. С. 3—26.
202. Шляхов А. Р. О предмете судебной экспертизы. *Некоторые вопросы теории судебной экспертизы* : тезисы науч. сообщ. на теор. семинаре — криминалистич. чтениях 26.06.1975 г. Москва : ВНИИСЭ, 1975. С. 3—8.
203. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін Юре, 2001. 648 с.
204. Штих О. В. Аналіз значення доказування в справах про адміністративне правопорушення. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 73—79.
205. Щербаковський М. Г. Проведення та використання експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

206. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.
207. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. Москва : Юристъ, 1999. 552 с.
208. Юридична енциклопедія / під ред. Ю.С. Шемшученка ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2. С. 744.
209. Юсупов В. В. Діяльність кабінетів науково-судової експертизи в Україні у 1918—1923 рр. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 2012. Вып. 57. С. 227—234.
210. Ярослав Ю. Ю., Полтавський А. О. Уніфікація структури методик експертного дослідження. *Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку* : тези доп. Київ : КНДІСЕ, 2010. С. 66—69.

ГЛОСАРІЙ

Автотехнічна експертиза — процесуальна форма використання спеціальних знань, що полягає в дослідженні експертом на основі спеціальних знань у галузі судової автотехніки, автотранспортних засобів та їх частин, обстановки на місці події та механізму дорожньо-транспортної пригоди з метою з'ясування об'єктивної істини у провадженнях правоохоронних органів та суду.

Адміністративне право — система юридичних норм, за допомогою яких регулюються державно-владні, організаційні суспільні відносини, що виникають у зв'язку з діяльністю публічної адміністрації у сфері реалізації виконавчо-розпорядчих функцій.

Адміністративний процес — вид юридичного процесу, що регламентує порядок і умови визнання та забезпечення реалізації прав, обов'язків, свобод та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, їх захисту, розгляду та вирішення конкретних справ у публічній сфері органами владних повноважень, їх посадовими особами й адміністративними судами відповідно до чинного законодавства.

Адміністративне провадження — система нормативно врегульованих якісно однорідних процесуальних дій учасників адміністративного процесу у відповідній сфері публічних відносин, спрямованих на вирішення конкретних адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення.

Адміністративне процесуальне право — галузь процесуального права та законодавства — сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі захисту порушеного права у сфері державного управління, а також діяльності органів виконавчої влади та інших суб'єктів щодо надання адміністративних послуг та захисту прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, публічного інтересу суспільства.

Адміністративно-деліктні провадження — розглядання та вирішення адміністративних справ, пов'язаних із вчиненням адміністративних проступків та притягненням правопорушників до адміністративної відповідальності.

Адміністративна процедура — зумовлений нормами адміністративного процесуального права порядок діяльності суб'єктів правовідносин щодо реалізації нормативно-правового регулювання у сфері державного управління та розгляду й вирішення конкретних адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення.

Адміністративна юрисдикція — визначена чинним законодавством компетенція (сукупність повноважень) органів публічної адміністрації (посадових осіб) здійснювати свої функції у сфері публічного управління та розглядати будь-які адміністративні справи у відповідній, зумовлений

адміністративними актами, адміністративно-процесуальній формі, виносити за ними рішення із застосуванням (за потреби) заходів адміністративного примусу.

Адміністративна юстиція (судочинство) — діяльність адміністративних судів щодо розглядання та вирішення адміністративних справ, пов'язаних із захистом прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Адміністративною справою є звернення фізичних чи юридичних осіб до суду з позовом або до органів владних повноважень із заявою чи скаргою щодо реалізації та захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів, а також вирішення відповідних питань у сфері публічно-правових відносин за ініціативою органів владних повноважень.

Висновок експерта — результат індивідуальної діяльності експерта з проведення експертизи, що являє собою докладний опис проведених ним досліджень і містить зроблені за їх результатами висновки (обґрунтовані відповіді на питання, поставлені органом (особою), який (яка) призначив (-ла) експертизу (залучив (-ла) експерта), викладений у документі, складеному відповідно до вимог чинного законодавства.

Діагностичні завдання — завдання, спрямовані на визначення природи, властивостей, стану об'єкта та з'ясування його належності до заздалегідь відомого (чи нового) класу (таксону, розряду, типу тощо).

Додаткова експертиза — дія, призначена щодо об'єкта, який досліджувала первинна (попередня) експертиза у разі, коли необхідно провести дослідження додаткових матеріалів, які не було надано експертові під час проведення первинної (попередньої) експертизи, або вирішити додаткові питання щодо досліджуваних раніше об'єктів, її доручають тому самому або іншому експертові.

Докази в адміністративному судочинстві — будь-які дані, на підставі яких суд з'ясовує наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги та заперечення учасників справи, й інші обставини, що мають значення для правильного вирішення адміністративної справи.

Докази у справі про адміністративне правопорушення — будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) з'ясовує наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність цієї особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Докази непрямі (опосередковані, побічні) — докази, що дають змогу зробити припущення про наявність чи відсутність обставин, які необхідно з'ясувати та довести у судовому засіданні. Непрямий доказ має багатозначний зв'язок з фактом, що підлягає доказуванню, і це дає змогу суду зробити не один, а кілька ймовірних висновків про факт. На підставі одного

непрямого доказу не можна сподіватися на достовірний висновок про той чи інший факт.

Докази письмові — документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного розв'язання спору, а також іноземний офіційний документ, що підлягає дипломатичній або консульській легалізації, може бути письмовим доказом, якщо його легалізовано в обумовленому порядку.

Докази прямі — докази, які однозначно свідчать про наявність чи відсутність певних фактичних даних (обставин) публічно-правового спору, що мають значення для правильного вирішення справи по суті. На підставі прямого доказу можна зробити тільки один висновок: про наявність або відсутність факту, що підлягає доказуванню, оскільки зв'язок між доказом і фактом однозначний.

Докази речові — предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу з'ясувати обставини, що мають значення для справи. Можуть бути об'єктом судової експертизи.

Експертиза в адміністративному провадженні — дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду адміністративної справи або справи про адміністративне правопорушення.

Ідентифікаційні завдання судової експертизи — завдання, спрямовані на ототожнення об'єкта за його відображеннями; з'ясування загальної родової, групової належності об'єкта за його відображеннями.

Інформаційний аспект судової експертизи — процес взаємодії вихідної інформації та спеціальних знань, у результаті чого виникає інформаційне збільшення.

Кваліфікація судового експерта — обсяг теоретичних знань та практичних навичок і вмінь особи, необхідний для самостійного проведення експертиз за відповідною експертною спеціальністю, що визначається шляхом атестації цієї особи в порядку, обумовленому законодавством України.

Комісійна експертиза — експертиза, яку проводять два чи більша кількість експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (є фахівцями в одній галузі знань). Під час проведення комісійної експертизи кожний експерт незалежно та самостійно проводить дослідження в повному обсязі.

Комплексна експертиза — експертиза, яку проводять із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучають як експертів спеціалізованих експертних установ,

так і фахівців установ і служб (підрозділів) центральних органів виконавчої влади або інших фахівців, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

Об'єкт судової експертизи — матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що їх досліджує (пізнає) експерт на основі застосування спеціальних знань, у межах предмета експертного дослідження певними методами та засобами з метою вирішення завдань (питань), поставлених уповноваженою особою (органом).

Первинна експертиза — об'єкт досліджують уперше; її (незалежно від складності завдань та кількості об'єктів) можна проводити як один, так і кілька експертів.

Повторна експертиза — експертиза, під час проведення якої фахівці досліджують ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й під час проведення первинної (попередніх) експертизи (експертиз). Її виконує інший експерт (ти).

Постійні компоненти — основні властивості об'єктів, що відображено в загальних родових, групових ознаках.

Потерпілий — особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Потерпілий має право знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, оскаржувати постанову у справі про адміністративне правопорушення.

Предмет судової експертизи — фактичні дані й обставини справи (провадження), які з'ясовує судовий експерт на підставі використання спеціальних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) під час дослідження матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою розв'язання завдань судової експертизи.

Провадження з адміністративного судочинства — розглядання та розв'язання адміністративним судом публічно-правового спору, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування їх посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює функції на основі законодавства у сфері державного управління (зокрема, на виконання делегованих повноважень).

Провадження у сфері управління — складають під час вирішення конкретної індивідуальної справи органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами або іншим суб'єктом, який на основі законодавства уповноважений розглядати та вирішувати адміністративні справи в інстанційному (адміністративному, позасудовому) порядку, крім притягнення до адміністративної відповідальності.

Процедура в адміністративному процесі — обумовлені законодавством правила, порядок і умови (зразок) вчинення процесуальних дій щодо розглядання, розв'язання і вирішення конкретної адміністративної справи в публічній сфері.

Процесуальний етап провадження — частина стадії провадження, спрямована на розв'язання конкретних завдань щодо забезпечення провадження в адміністративній справі чи справі про адміністративне правопорушення.

Процесуальний етап адміністративного провадження — комплекс процесуальних дій, спрямованих на розв'язання завдань стадії провадження, що їх здійснюють уповноважені на те органи, їх посадові й службові особи.

Процесуальна дія (процедура) — урегульована нормами адміністративного процесуального права діяльність учасників адміністративного процесу з питань захисту прав, свобод та інтересів громадян, прав та інтересів юридичних осіб, розглядання та розв'язання конкретних адміністративних справ.

Процесуальні стадії — етапи, складовими яких є певні адміністративно-процесуальні дії, які становлять основу конструкції всієї системи адміністративного процесу.

Ситуаційні (ситуалогічні) завдання — завдання, спрямовані на визначення шляхом застосування спеціальних знань механізму події та умов, за яких вона відбувалася.

Слід — відображення на матеріальних об'єктах ознак, властивостей явищ, процесів, причиново пов'язаних із розслідуваною подією.

Спеціальні знання — знання та навички, здобуті в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що їх застосовують визначені законом учасники процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань.

Стадія провадження — певна частина розгляду й вирішення окремих питань в адміністративній справі з метою забезпечення просування її до розгляду по суті.

Стадія адміністративного провадження — урегульовані нормами адміністративного процесуального права порядок і умови здійснення певною мірою самостійних і логічно пов'язаних процесуальних дій, спрямованих на вирішення і розв'язання завдань певної частини конкретного адміністративного провадження.

Судова форма адміністративного процесу — урегульоване адміністративно-процесуальними нормами утворення, спрямоване на захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку органів владних повноважень або їх посадових осіб.

Судовий експерт як суб'єкт адміністративних процесуальних правовідносин — особа, яка відповідає вимогам, визначеним законодавством про судову експертизу; є учасником адміністративного провадження та наділена процесуальними повноваженнями, закріпленими на законодавчому рівні.

Сутність доказування в адміністративному провадженні — особлива форма пізнання дійсності та її змісту, що реалізується через діяльність зі збирання, дослідження, оцінювання та використання доказової інформації, де показання технічних приладів та засобів фахівець застосовує для досягнення мети доказування, а здобуту за їх допомогою інформацію використовують як джерело доказів у справах про адміністративні правопорушення та адміністративних справах.

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Олександр Миколайович Ключев, Олег Петрович Угровецький,
Елла Борисівна Сімакова-Єфремян, Ірина Анатоліївна Петрова,
Євген Миколайович Попович, Олександр Петрович Снігерьев,
Серафіма Геннадіївна Гаспарян

Навчальний посібник

*Редактор Т. В. Кіпущева
Верстальник І. В. Лущик*

Підп. до друку ???.2021. Формат 60×90/16. Папір газет.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсет. Ум. друк. арк. 17,88. Зам. № /
Наклад 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, м. Харків, 61002, Україна.

Тел./факс: (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

e-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

e-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»

Тел.: (057) 717-28-80

